

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

III. RÆKKE

II. Halvbind

1940

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

A A B E N R A A

Sønderjydske Aarbøger

3. Række.

1940

U d g i v e t

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

H. Lausten-Thomsen

Hans Lund

Karl N. Bock

Aabenraa.

Højndal's Bogtrykkeri

1940

INDHOLD:

H. Lausten-Thomsen: En hundredårsdag: Gustav Johannsen	Side 1—10
Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydske Stednavne	» 11—52
Jens Holdt: Brødrekolonien Christiansfeld	» 53—187
H. Lausten-Thomsen: Paa A. D. Jørgensens 100 Aarsdag i Graasten	» 189—195
H. F. Petersen: Breve fra Gustav Johannsen til A Regenburg	» 196—243
Jørgen Paulsen: Om nogle sønderjydske Sølvarbejder	» 244—252
Knud Olrik: Kaptajn Nørgaards Dagbog fra 1864	» 253—288
Anmeldelser:	
Broder Grandt: Das Flurnamengut des Kirchspiels Joldelund in Mittelschleswig (ved Marius Kristensen)	» 289
Ludwig Andresen: Geschichte der Stadt Tondern (I ved Karl N. Bock, II ved Johan Hvidtfeldt)	» 290—304
Wanda Oesau: Schleswig Holsteins Grönlandsfahrt (ved Thade Petersen)	» 305—307
Karl N. Bock og M. Michelsen: Beretning og Regnskab	» 308—315

På A. D. Jørgensens 100 års dag i Gråsten

11. 6. 1940.

Af **H. Lausten-Thomsen.**

A. D. Jørgensen slutter hovedafshittet i sin »Redegørelse for min udvikling og mit forfatter-skab« med at sige:

»Det er mig såre lidet at vejes eller vrages som »historiker«, når jeg kun tør gøre regning på, at danske mænd og kvinder vil genkende mig som en af deres egne, at jeg af og til vil blive nævnt blandt dem, som i tunge Tider aldrig mistvivlede om vor frelse.« I dag er vi samlet for at nævne ham som én af de bedste af disse, for at hædre hans minde og at lade det hjælpe os til at holde mis-

tilliden til vor frelse nede eller helst ganske borte. Tunge tider rammer slægtled efter slægtled, det er mennesker som A. D. Jørgensen, der hjælper til at tåle dem, ikke til at bære dem, men til at vedligeholde det faste håb og støtte sig til »den lidenskabelige kærlighed til folk og fædreland«, som A. D. Jørgensen og mange af os fik i arv fra vore hjem, »ikke den kærlighed,

som er en ild, men den, som er et instinkt, en længsel og en dyb lykke«.

A. D. Jørgensens »Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie« var udkommet 1882 og var i højere mon end tidligere nogen bog med lignende emner blevet folkelæsning i Sønderjylland. Sprogforeningen havde uddelt den i titusindvis, og mit slægtled i Nordslesvig fik den tidligt i hænde. Selv om jeg ikke helt forstod den dybe mening i hans fortælling om Hadding ved den port, hvor »døden var overvunden og livets evne uden ende«, selv om jeg og andre unge tit læste hans fortælling som spændende eventyr, så var han med til at præge os. Så var det mere end nogen anden ham, der vakte vor historiske sans og forståelse, så blev A. D. Jørgensen tidligt vor lærermester, og den første bog, jeg — fraset skolebøger — selv fik lov at købe, var første bind af hans »Fortællinger af Nordens Historie«, udkommet 1892, og jeg glemmer aldrig den levende opdagelsesglæde, hvormed jeg læste om »Sæmund Frode og den hellige biskop Ion«, selv om jeg da heller ikke endnu fattede betydningen af vekselvirkningen mellem nordisk og fremmed, at man aldrig må tabe sig selv og sit eget, men at der kan gives det hjemlige øget værd ved kendskab til og i skæret af fremmed visdom.

Da denne bog udkom, havde jeg lyttet til A. D. Jørgensen ved et møde i Kolding, hørt hans rolige tale og havde oplevet hans milde og myndige væsen i venners kreds, når hans klare kritik kunde ledsages af et smil, der lyste helt op i det skønne, rene ansigt. Naturligvis mødtes han, når han to gange om året talte i højskolekredsen i Kolding, af ærbødighed, man var stolt af at have den grundigste kender og kyndigste gransker af vort lands historie som ordfører, men især var han omgivet af tillid.

Det er naturligvis kun en ganske ung mands indtryk, jeg kan gengive, men dem kan jeg samle i ordene: modig sanddruhed og myndig og klog mildhed. A. D. Jørgensen havde den gang største delen af sit virke bag sig. Som historiker

havde han banet nye veje, havde ryddet grund, hvorpå andre kunde bygge, havde givet yderst værdifulde bidrag til Sønderjyllands, til Danmarks og Nordens historie, og var han nået til ny opfattelse, fremsatte han den åbent og stærkt, De, der hørte hans foredrag om »Kong Kristian VIII. og den danske sag i Nordslævig«, som han holdt ved folkehøjskolens 50 års jubilæum den 8. sept. 1894 i Skibelund krat, og hvorved han ganske forandrede den tids opfattelse af Kr. VIIIs nationale stilling, glemmer næppe, hvor stærkt et indtryk, han gjorde ved at kæde ny oplysninger til gamle kendsgerninger, hvorledes han på en gang søgte retfærdighed og at se udviklingen i åndens lys.

Undertiden kunde A. D. Jørgensen synes unødigt skarp over for gamle opfattelser, det var sandheden, han søgte, sandheden om vort lands fortid, om vort folks bedrifter, en sandhed, så stærk og stolt, at den ikke trænger til at smykkes med uægte flitter og romantiske gætninger. Af denne sandhedstrang var hans videnskabelige kritik, hans granskerarbejde, hans myndighed vokset. Ud af den havde han ført ny synspunkter frem i dansk historie, havde skabt sine historiske værker: »Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling«, som Hans Olrik kaldte hans ypperste værk, bøgerne om Zoëga, Hans Adolf Brorsen, Niels Steensen, Johannes Ewald og Peter Griffenfeld og var ifærd med at skrive VI. bind af »Danmarks riges historie«, hans sidste ufuldførte værk.

Det kunde ikke undgås, at han mødte modstand, når han nedbrød gamle og tilvante forestillinger, men det ligger uden for enhver tvivl, at »vor første historiker«, som professor Erslev har kaldt ham, både har gjort vor historiske viden rigere og sandfærdigere, og som ingen anden har vakt folkets sans for den. Han har banet veje for vor tids granskere; Danmarks første rigsarkivar har gjort det lettere for senere tider at nå frem til historiens kilder, han fremførte granskningens resultater i arbejder, der i sproglig henseende er bedre end det me-

ste, der er skrevet på dansk, og som altid viser hans personlighed bag emnet, hans ildhu for historien, hans kærlighed til det arbejde, det blev hans lykkelige lod at udføre i det danske folk. Der var, som Poul Bjerger udtrykte det, en varme, en klarhed og en grundighed, der forekom mig næsten som ødselhed, over hans historiefortælling, både når han talte ved et folkeligt møde, og når han på tomandshaand gav oplysning fra sin rige viden.

A. D. Jørgensen var fra sin tidlige ungdom optaget af arbejdet for det danske Sønderjylland, og i det 1866 oprettede »Sønderjydske samfund« var han, så længe, det var til — indtil 1870 — en flittig foredragsholder og medarbejder; til sin død var han den ledende mand i sønderjydske foreninger i København — 4 S og 2 løver —, hans venner kaldte ham undertiden spøgfuldt for »Oversønderjyden«. Han var sin videnskab en god mand, han var folkeoplysningen en trofast tjener, han var den ihærdigste og klogeste, når der skulde planlægges noget nyt til gavn for Sønderjyllands danskhed. H. P. Hanssen var den hjemlige rådgiver i mange forhold, selv søgte han tit råd og støtte hos A. D. Jørgensen, og mange gjorde som han. Poul Bjerger har smukt og følt fortalt om den hjælp og venlighed, han mødte hos rigsarkivaren. At det var ham, der var den egentlige ophavsmand til og redaktør af »Sønderjydske årbøger« og deres flittige medarbejder, er vel kendt. Det er vel derfor, at jeg som formand for »Historisk samfund for Sønderjylland« har den ære at tale her i dag; men det er ikke kun for »Historisk samfund«, jeg har grund til at sige tak og aflægge vidnesbyrd om rigsarkivar A. D. Jørgensen. Det er også ganske personligt.

I min og mine jævnaldrendes ungdom var det store spørgsmål for hver enkelt af os, om vi skulde udvandre, inden vi fyldte 17 år, eller blive i Sønderjylland med udsigt til at skulle blive præstisoldater. Det var det afgørende spørgsmål, der måtte og skulde tages stilling til — og altid af unge og umodne

mennersker. Jeg som andre drøftede det med slægt og venner. Samme dag, da A. D. Jørgensen i 1894 havde talt om Kristian VIII. i Skibelund, formanede K l o p p e n b o r g - S k r u m s a g e r mig stærkt til at blive; han havde været prøjsisk soldat uden at tage skade. Det kunde gøres. Da faldt det naturligt også at tale med A. D. Jørgensen, den mand, jeg så op til og havde tillid til som kanske til ingen anden, og jeg mindes endnu med tak den venlighed, den milde klogskab, hvormed han drøftede dette livsvigtige spørgsmål med en ung mand. Da syntes jeg, at jeg så mere af A. D. Jørgensens varme og nænsomme vilje til at hjælpe, end jeg ellers har haft lejlighed til det. Som det gik mig, er det nok gået mange. Havde man lov til en aftenstund sammen med ældre eller med andre unge sønderjyder at flokkes om A. D. Jørgensen og hans nære venner K a y s e r og K r u s e, så fik man at vide, at der bag den lyse korrekthed gemte sig både et rigt lune og et varmt hjerte. Han var i mange måder sjælen i både det materielle og aandelige arbejde, der fra kongeriget kunde udføres til støtte for denne landsdels danske kultur.

Sidste gang, jeg traf A. D. Jørgensen, var i højsommeren 1897, han havde talt ved et møde i Vejle, og vi var ene to i jernbanevognen til Fredericia. Jeg skulde sydpå for at dygtiggøre mig til at arbejde i Sønderjylland, og rigsarkivaren talte med mig om mål og midler, om arbejde, der lå til ungdommen, om gerning, han havde udført, fuld af liv og arbejdslyst. Et par måneder senere var han ikke mere, og intet andet enkelt dødsfald har vel ramt den danske del af Sønderjylland saa hårdt og voldt så dyb en sorg — lige undtagen redaktør J e s s e n s, næppe 9 år senere.

Jessen skrev den gang:

»Mest sørger vi, der i ham så den sønderjyde i kongeriget, hvis liv næst efter Hans Majestæt Kongens havde mest betydning for vor sag.«

Dette var fuldkomment rigtigt; men når vi nu ser tilbage

til A. D. Jørgensens person og gerning, er sorgen vejet. Tilbage er det lyseste minde om en stærk dansk mand, en klog sønderjyde, der blev vor første historiker og sin fødeby's stolthed.

Når A. D. Jørgensen fortalte eller skrev historie, kunde han brede en ejendommelig poesi over sine emner, mest og naturligst, hvor de stod hans hjerte nærmest. Så oplevede han, hvad han har skrevet om i et overmåde smukt brev til den gamle Frederik Barfod, »glade, lykkelige timer, et arbejde i lyst, en rig belønning i den voksende forståelse af emnet, i enkelthedernes opdagelse og i samlingens overraskelse«. Eller som han i samme brev gentager fra bogen om Zoëga:

»Lønner er dog større, end mange aner; den ligger ikke blot i selve arbejdet og glæden over dets frugter, men i den rigdom af åndelige erfaringer, som det fører med sig, og den tankefylde, som det avler.«

I et tidligere brev til religionshistorikeren Vodskov skriver A. D. Jørgensen:

»Det, som har varigst betydning, er den simple vederhæftige fortælling af granskningens resultater, således som de interesserer én selv og derfor må forudsættes også at interessere andre. Fører fortællingen da med sig, at fortællerens sind bevæges, da vil det let kunne høres på hans stemme og ordføring, og fremstiller der sig alt imens større syner og billeder for hans øje, da vil de let trænge sig frem, ind imellem de flittigt udarbejdede studier.«

Således var A. D. Jørgensens værk: flittigt udarbejdede studier, isprængt større syner og billeder, tit fremført med bevæget og altid med ædel stemme og ordføjning. Jeg vender tilbage til den fortælling, jeg allerede har nævnt, om Sæmund Frode og den hellige biskop Ion, om Sæmund, der indsugede al tidens visdom, så han glemte sit eget, om Ion, der førte ham hjem fra fremmed land, så han mere end nogen anden så værdien af sin hjemø's overleverede skatte, om de to mænd, der hver for sig så smukt i A. D. Jørgensens fremstilling genspejler to sider af hans tanke og hans egen åndelige udvikling.

Om Sæmund Frode siger han: »Hans lærdom var ikke nogen gold skat, den kom tværtimod mange til gode; thi den havde dannet hans ånd, øvet hans tanke og beriget hans hjerte, så han forstod sig på alt, hvad der udkrævede omtanke og kløgt; han kunde finde udveje af enhver vanskelighed, former for ethvert forlig, han tog sig af ethvert arbejde, som havde krav på almindelig deltagelse«. Det er tydeligt, at A. D. Jørgensen ønskede at ligne ham, og han lignede ham! Lige så smukt fortæller han om Sæmunds ungdomsven biskop Ion Øgmundsson.

Lad mig fremføre de ord, A. D. Jørgensen gengiver af Ion om hans lærer:

»Der siges, at han ikke kunde høre folk fremhæve nogen mand som særlig udmærket i en eller anden retning uden at komme til at tænke på ham. »Islejf biskop, min lærer«, sagde han da, »han var den smukkeste af alle mænd, han var den klogeste og bedste«. Når man da indvendte, at talen slet ikke var om den salig biskop, så svarede han: »Men jeg må mindes ham, hver gang jeg hører tale om en udmærket mand; thi således var han«.«

Og således vil jeg i dag gerne mindes rigsarkivar A. D. Jørgensen i hans fødeby: som den klogeste og bedste. En af vort lands rigest udrustede mænd, stor i gaver, i arbejde, i fædrelandskærlighed og i sindets varme. Vi er mange, der har grund til at tænke på ham med personlig taknemmelighed; der er grund for os alle til at samles om og ære hans minde. Vi kender ham som en af vore egne og nævner A. D. Jørgensen blandt dem, som i tunge tider aldrig mistvivlede om vor frelse. Vi vil søge at følge ham også i dette.

Breve fra Gustav Johannsen til A. Regenburg.

Ved H. F. Petersen.

Den 2. August i Aar fejrer vi Hundredaarsdagen for Gustav Johannsens Fødsel. Foruden meget andet var han ogsaa Medstifter og Medudgiver af Sønderjydske Aarbøger.¹⁾

Der er i Aarenes Løb, særlig af Familien, udgivet en Del til Belysning af G. Johannsens Liv og Gerning. Men da man ikke hidtil har kunnet følge ham i hans første Manddoms Virke i Aarene lige efter 1864, gengives her en Samling utrykte Breve fra ham til A. Regenburg.²⁾ Brevene beror i Rigsarkivet.

Gennem de foreliggende Breve faar vi Adgang til at følge Gustav Johannsens personlige Udvikling især før 1881, da han begyndte sin parlamentariske Virksomhed og blev kendt videnom. Samtidig gives os et Indblik i Tidshistorien, som supplerer de allerede udkomne Breve fra J. P. Junggreen.³⁾

Det var i 1855, Gustav Johannsen og A. Regenburg saas første Gang. Sidstnævnte, der den Gang var Departementschef i det slesvigske Ministerium, var kommen til Treja Sogn for at se, hvorledes Sprogreskriptet virkede i de sydligste Skoler. Ved Afrejsen fra Sylvested Skole udtalte han for Sognepræsten, C. P. Brasen, at hvis han kunde gøre noget for Lærer Johannsens Søn Gustav, der i Skolen havde vakt hans Opmærksomhed, vilde han gøre det med Glæde.⁴⁾

Gustav Johannsen saa Dagens Lys i 1840 i Gundeby Lærerbolig, Ulsnæs Sogn, ved Slien. Hans Bedstefader, Johann Friedrich Johannsen, var født i Skæggerød, Nørre Brarup Sogn i Angel, i 1751 og døde sammesteds i 1819 efter at have været Lærer i Skæggerød i 51 Aar. Han var især matematisk begavet og fik en Kaldelse som Matematiker til Sachsen, men tog ikke imod den, fordi hans i 1778 i Dollerødskov, Sønder Brarup Sogn, fødte 2. Hustru ikke kunde Tysk.

Selv var han dansksindet, men maatte jo kun undervise paa Tysk, saa hans Søn, Burchardt Friedrich Johannsen, kun kunde Sønderjydske og ikke uden videre kunde paatage sig at undervise paa Dansk. Han blev født i 1803 i Skæggerød. Fra 1819 til 1864 virkede han som Lærer forskellige Steder i det sydlige Slesvig: til 1823 som Elementarlærer ved Vilhelmineskolen i Slesvig By, 1823—25 som Lærer i Lyrskov, 1825—30 i Lille Rheide, Krop Sogn, Syd for Danevirke, og 1830—41 i Gundebj.⁵⁾ Den 23. Sept. 1830 viedes han i Hadedby Kirke til Anna Catharina Jøns (1809—93).

Foruden en Datter, som døde som ganske lille, fødtes i Ægteskabet tre Sønner, som alle blev Lærere. Heraf er Gustav Heinrich Jøns Johannsen, den senere Rigsdagsmand, den yngste. Da Faderen i 1841 forflyttedes til Sylvested og blev der indtil 1864, kom Gustav Johannsen til at henleve sin Barndom der.

Lærerhjemmet i Sylvested var et vaagent Hjem, baade nationalt og kristeligt. Faderen tog livlig Del i Tidens Rørelser efter 1830, som han fulgte gennem »Altonaer Mercur«. Efter at have overværet den første slesvigske Stænderforsamlings Aabning i 1836, holdt han ogsaa Stændertidenden, der var trykt paa baade Tysk og Dansk.⁶⁾ Moderen kunde og vilde kun tale Plattysk, som hun var opvokset med, skønt hun elskede Dansk. Efter Moderen arvede Sønnerne deres Sangstemme og Kærlighed til Musik. Faderen var med til at stifte en Lærerforening og en Læseforening; desuden var han flink til at hjælpe Beboerne med deres Købekontrakter, Testamenter og Skrivelser til Myndighederne. Degnen i Treja kaldte ham derfor spottende »Den Sylvesteder Advokat«.

Den lille Gustav skildres som et dejligt Barn med røde Kinder, klare brune Øjne og lysegule Krøller, dertil et frejdigt, tillidsfuldt og vindende Væsen, men hans egen Erindring gaar kun tilbage til 1848. Den 25. Marts det Aar var han sammen med sin Moder og sine Brødre til Dommarked i Slesvig. Ved den Lejlighed oplevede han at se en Kone forfulgt for sin

Danskhed løbe gennem Gaderne, medens en stor Skare hujede og skreg og kastede med Sten efter hende. Dette var hans første Barndomsminde.

Snart skulde han opleve Krigen paa nært Hold. Dagen efter Slaget ved Bov (9. April) drog en Afdeling Friskaremænd, mest Kieler Studenter, gennem Sylvested, men allerede Dagen derpaa kom der dansk Indkvartering. Palmesøndag den 16. April konfirmeredes hans ældste Broder Johannes i Treja Kirke, medens danske Soldater holdt Vagt udenfor. Efter Paaskeslaget ved Slesvig drog de danske Tropper bort, og der kom nu en Trængselstid for de dansksindede Beboere. Faderen skulde arresteres af en slesvig-holstensk Patrulje, og Moderen, som ikke vilde røbe hans Skjulested, blev skældt ud, knubset, trukket i Haaret, ja, spyttet paa, medens Drengene saa derpaa. I de følgende Dage — det var lige inden Istedslaget den 25. Juli 1850 — raabte endog tysksindede »Dänisches Weib!« og »verfluchtes Weib!« efter hende; Faderen var imens ftygtet til Lille Rheide. Snart kom de Danske igen, og nu lærte Drengene de danske Soldatersange.

De sidste Skoleaar kom Gustav Johannsen til at lære Dansk i Skolen. Det hang sammen med, at Treja blev det sydligste Sogn, der kom med ind under Regenburg-Tillischs Sprogskript af 4. Marts 1851, hvorefter Undervisningen i Sylvested Skole i Fremtiden skulde være paa Dansk, og der hveranden Søndag skulde prædikens Dansk i Treja Kirke. Lærer Johannsen opdagede nu, at Børnene til Trods for eller paa Grund af deres plattyske Modersmaal havde lige saa let ved at læse og tale Dansk som Højtysk, men at de ikke i fire ugentlige Timer kunde opnaa samme Færdighed i Tysk som hidtil. Han indbød da Børnene til at faa gratis tysk Undervisning om Aftenen, og næsten alle Forældre sendte deres Børn. Resultatet udeblev da heller ikke, idet en af de tilsynsførende Præster kunde udtale: »Naar der i Sylvested Skole eksamineres paa Dansk, er man i en fuldstændig dansk Skole; eksamine-

res der paa Tysk, tror man sig hensat til en fuldstændig tysk Skole«.7)

Gustav tænkte altid med Glæde tilbage paa sine 4 danske Skoleaar. De hjalp ham til det, som allerede var begyndt under Treaarskrigen, nemlig til helt at føle sig som Dansk. Ligeledes kom han allerede i de Aar til en fast Overbevisning om Kristendommens Sandhed, navnlig under Paavirkning af Forældrene i Hjemmet og Faderens Religionsundervisning. De bibelske Skikkelser kom til at staa saa levende for ham, at han i ungdommelig Nidkærhed stak Øjnene ud paa Judas i sin illustrerede Bibelhistorie. En Mængde Bibelsprog indprentede sig saa dybt i hans Sind, at han mange Aar senere Gang paa Gang indflettede dem i sine Taler.

Vinteren 1855—56 — altsaa efter det første Bekendtskab med Regenburg, som er omtalt ovenfor — gik Gustav til Konfirmationsundervisning hos Pastor Brasen, hvis Gudstjenester han i Forvejen flittigt havde besøgt, og hvis Personlighed han satte stor Pris paa. Paa Vej til Præsten deltog han i de øvrige Børns Morskab. Palmesøndag 1856 holdtes saa den første danske Konfirmation i Treja.

Efter Konfirmationen blev Gustav Johannsen Hjælpe lærer i Treja og underviste den nederste Klasse med 133 Børn. Da Biskop Boesen holder Visitats i Treja den 23. Juni 1858, skriver han i sin Beretning bl. a.: «Især udmærkede sig en confirmeret Dreng baade i Kirken [Biskoppen beordrede altid de 3 sidste Aars Konfirmander til at møde paa Kirkegulvet] og i Skolen, nemlig Gustav Heinrich Jøns Johannsen, en Søn af Skolelæreren. Han agter at gaae til Seminariet i Tønder i Foraaet 1859, og jeg maa paa det Bedste anbefale ham til at erholde Friplads og Stipendium.»

Provst Aleth Hansen havde ogsaa faaet Interesse for den unge Mand, saa at Pastor Brasen allerede den 29. Juli s. A. kan skrive til Regenburg⁸⁾: »Bemeldte Gustav Johannsen har erhvervet sig baade Biskoppens og især Provstens Yndest, saa

at sidstnævnte har kaldet ham til en — vel besværligere — men ogsaa mere lønnende Post ved Hulvejsskolen i Adelby Sogn«. I 1859 var han knyttet til Adelby Skole for saa at tilbringe $\frac{5}{4}$ Aar paa Tønder Seminarium og efter Privatundervisning i København at faa Lærereksamen i Efteraaret 1860.⁹⁾

I November 1860 ansattes Gustav Johannsen saa ved Langballe Skole i Grumtoft Sogn, vel nok det mest levende Sogn i hele Angel. Her blev han, indtil han blev afsat af Tyskerne i 1864, og det blev en lykkelig og frugtbar Tid baade for ham og hans unge Hustru. Den 5. Januar 1862 blev han nemlig gift med Margaretha Kühl fra Treja. Hun tilhørte en velhavende Storbondeslægt og medbragte en ikke ubetydelig Medgift, som kom til at spille en vigtig Rolle i senere Aar, da Indtægterne svigtede.

Han var den fødte Lærer, der straks vandt Børnene for sig: straalende af Humør, varm og livlig, opfindsom og i Besiddelse af en glimrende Fortælleevne; ikke sært, at Undervisningen gik med Lyst. H. P. Hanssen har en Gang¹⁰⁾ skrevet om G. Johannsens Langballe-Tid: »Hvor hyggeligt er ikke Billedet af den unge Skolemesters lykkelige Hjem i Angel. Ingen Lærer i hele Angel, sagde en af hans daværende Nabolærere en Gang til mig, »havde smukkere Stuer og en smukkere Kone«. Han burde have tilføjet: Og ingen Lærer i hele Angel stod mellem Krigene i et smukkere Forhold til den vanskelige, mistænksomme Befolkning dernede. End ikke Angelboerne kunde modstaa Gustav Johannsens Elskværdighed. Og saa dernede gik han, som en af hans Venner en Gang har sagt med et djærvt Ord: ud og ind ad Folk med Træsko paa. Og dog var han sig selv, dansk til Liv og Sjæl. En Dag, Aaret før sidste Krig, foretog han en Udflugt til Dybbøl med sine Skolebørn. Omtrent Halvdelen var fra tysksindede Hjem. Deltagelsen var frivillig, men ingen havde holdt sig tilbage. Med Dannebrog i Spidsen og syngende danske Fædrelandssange gik Turen først til Stranden, hvorfra de sejlede over til Sønderborg. Om Aftenen kom den lille Trup tilbage i straalende Humør

efter at have tilbragt en prægtig Sommerdag paa de minderige Steder. Forældrene, tyske saa vel som danske, stod ved Landgangsstedet og tog imod dem. Og mens danske Sange tonede ud over den stille Fjord, var al Modsætning som bortblæst. I sine sidste Aar betegnede Gustav Johannsen ofte den Dag som en af de dejligste, han havde oplevet.«

Udenfor Skoletiden samlede han de voksne Unge til Undervisning i Dansk og deltog i Folkefesterne paa Egnen. Den danske Lærerforening i Angel valgte ham til Sekretær. Med mange i Befolkningen knyttede han Forbindelser, der varede Livet ud.

Da kom Tilbagetoget fra Dannevirke i 1864 som et forføreligt Slag. Ud paa Natten vaagnede Fru Johannsen ved sin Mands heftige Graad. Store Taarer randt ned ad hans Kinder. Han græd over Danmarks Ulykke. Det varede ikke længe, inden han selv blev jaget fra Hjem og Gerning. Hvad skulde han nu? Søge sig en Lærergerning i Danmark som hans Brødre eller gaa fra Lærergerningen og stille sig i sit Folks Tjeneste i Sydslesvig? Længe vaklede han, men tilsidst valgte han at blive paa Skansen, saa dygtigt, at der i 1899 kunde udtales om ham i den tyske Rigsdag: »Det var unægtelig Hr. Johannsen, der i 1865 langsomt fik Folk i Slesvig sat i Bevægelse paany. Han holdt allerede den Gang en vidt forgrenet Agitations Traade i sin Haand. Til den ene Side naaede denne Agitation til København, til den anden til den augustenburgske Lejr«. ¹¹⁾

Det er om denne den 24-aarige Landsbylærers første vækkende Indsats i Folkesagens Tjeneste, nedenstaaende Breve handler. I Brevene er foretaget enkelte Udeladelser af ikke henhørende Ting. Retskrivningen er næsten overalt forandret til Nutidssprog.

Mit Haab er, at jeg ved Fremdragning af disse Breve kan yde et Bidrag til Forstaaelsen af Gustav Johannsen som den »Mand uden Frygt og Dadel«, der altid vil huskes som Sønderjydernes stovte Fører.

*

Flensborg, 27. Maj 1864:

Man vil vinde mig for Anneksionen [med Preussen]. Kammerjunker v. Bertouch skal søge at fange mig. Som Lökkemiddel vil man først og fremmest give mig Tilladelse til ugenert at forfølge det augustenborgske Parti.

Skal jeg spille den falske, og er det rigtigt at hjælpe Preussen til at faa Augustenborgerne ganske og aldeles udryddede. Kan jeg vente at faa en lille Rejseunderstøttelse, naar jeg med første Lejlighed tog til København for at faa Parolen?

Maa jeg bede Etatsraaden om godhedsfuldt at svare mig paa disse to Spørgsmaal, om ogsaa kun »ja« eller »nej«. Disse Ord skal være mig nok.

p. t. Øster Ulslev [paa Lolland hos Broderen Thomas]:

I Morgen tager jeg til Flensborg for at bosætte mig der, og skal jeg ikke undlade fra Tid til anden at meddele Deres Højvelbaarenhed et og andet derovre fra. For ikke at vække Mistanke har jeg efter Provst Hansens Anmodning bedt min Broders Svoger, Malermester Hansen i Gothersgade 89, om at modtage og besørge mine forseglede Breve til Dem.

Flensborg, 5. Nov. 1864 (Adr. Købmand Partsch i Hulvejen):

I Søndags ankom jeg hertil med Dampskibet »Diana«. Før end vi ombordværende Passagerer kom i Land, blev vore Rejseeffekter eftersete af to unge Toldbetjente. Formanden for Litzenbrødrene — en Th a i s e n fra Hulvejen — kendte mig, og da jeg undrede mig over det forandrede Flensborg, raabte han ganske højt ud til mig: »Det er ikke mere som før, Hr. Johannsen, men det kan blive godt igen!« Straks lettede en Del Flensborgere, som stod paa Dampskibsbroen, Hatten og spurgte mig om gode Tidender.

Hos Værtshusholder T h o m a s A n d r e s e n i Norden sang man »Den tapre Landsoldat«, »Der er et yndigt Land« osv. Flensborgerne er endnu ved godt Mod, selv omgiven af Preusserne udtaler man den Mening, at »Enden vil blive god«.

Den 31. om Morgenen hørtes Kanonsalut, som den berygtede

K o r f - P e t e r s e n — Lappedose kaldet — lod affyre i sin Glæde over Fredsinstrumentets Undertegning, ogsaa hejsede nævnte Herre et Oprørsflag paa Skibsbroen, og alle tysksindede, selv nogle enkelte ængstelige Loyale, flagede. I Norden saa man kun hist og her et Flag, i Smaagaderne næsten ingen, og ovenfor Havretorvet atter ganske faa.

Da jeg samme Dag var gaaet ud for at leje en Beboelseslejlighed, blev jeg af Degn Tofte ved den danske Kirke vist op til den nye danske Præst, K a r s t e n s [ikke at forveksle med den senere Pastor H. J. Carstens], som havde en ledigstaaende Lejlighed. Vi kunde imidlertid ikke komme overens om Lejen, da jeg kun vilde bo sammen med Præsten, naar jeg kunde faa Lejligheden meget billig. Imidlertid fik jeg dog Lejlighed til at forny mit gamle Bekendtskab med Hr. Karstens. Han mente, at jeg, som Slesviger, nok om nogen Tid kunde komme i Betragtning ved Besættelsen af et eller andet ledigt Skolelærer-Embede, men da jeg ganske rolig svarede: »Jo, jeg haaber, at jeg om kortere eller længere Tid atter vil blive ansat som Skolelærer i Slesvig, og det skal være mig en Glæde atter at kunne virke i mit Kald«, mærkede han, hvorledes jeg tog Tingene, og — ich wurde entlassen! [Audiensen Slut.]

Om Aftenen skulde der illumineres, men da man pr. Telegraf havde faaet Parolen fra Kiel, blev det ikke til noget, kun Gæstgiver S t o r m i »Stadt Kopenhagen« og et Par andre uvidende brændte den Aften deres Lys i Vinduerne. M a n e r i k k e t i l f r e d s m e d F r e d e n .

Gaardmand C h r i s t i a n s e n s S ø n fra Kollund, Bov Sogn, fortalte mig sidst, at mange af Kollund'erne slet ikke sendte deres Børn i Skolen, da de ikke vilde have dem germaniserede af den nye Lærer. Ligervis gaar det i Vejrbæk, Harrislev o. fl. St. I Hanved synger man endnu »Den tapre Landsoldat«. Folk fra Flensborgs Omegn, der har Raad til at betale for deres Børn, sender dem i den danske Borgerskole.

I Forgaars bragte »Itz. Nachr.« et Telegram fra København, hvori det hed, at alle afsatte slesvigske Embedsmænd skulde

pensioneres fra Slesvig. Denne Efterretning bragte Tyskernes Blod til at koge. Jeg hørte saaledes en Mand fra Munkbrarup paastaa, at han kendte »æ Wühlere«, som var Skyld i »æ Præsts og æ Diens« Fjernelse fra deres resp. Embeder, og han — Manden — og flere var enige i ikke at betale til Pensionen, men tværtimod vilde de anklage »æ Wühlere« og bringe dem til at betale for hele Sognet. Jeg gød Olie i Ilden, og Manden vil nu nok faa Sagen i Gang, saa det kan blive en stærk Modvægt for Agitationen i Munkbrarup og Omegn. Ogsaa i Grumtoft Sogn vil man ikke længere følge Agitatorerne; ja, N i s L o r e n z e n i Langballe har endogsaa anklaget nogle unge Folk, der sang »Schleswig-Holstein« forbi hans Hus.

I Flensborg har man beregnet, at Slesvig vilde komme til at betale 500,000 Rigsdaler i aarlig Pension til de afsatte Embedsmænd, hvorover Tyskerne er grumme flove. De dansksindede mener, at Slesvig nok bliver ved Danmark, saa der ikke bliver Tale om Embedsmændenes Pensionering, men derimod om deres Genindsættelse. I Dag siges der, at flere holstenske Adelige er ankomne hertil for at overbringe [Civilkommissær] Z e d l i t z en Adresse, hvori de udtaler, at de ikke vil under Preussen, men hellere under Danmark. Mange tysksindede omvendes i disse Dage, thi »den daarlige Fred«, som Tyskerne siger, er den danske Agitation gavnlig.

Provst P e t e r s her i Byen forfølges baade af dansk- og tysksindede. Man undlader at bruge ham ved alle mulige kirkelige Handlinger, og Bladene river ned paa ham. Degn K a r s t e n s i Grumtoft, Pastor Karstens' Fader, har indgivet sin Ansøgning om Entledigelse fra sit Degneembede, thi han indser, at Tragedien lakker ad Enden, og han vil dog gerne slippe saa heldigt som muligt. Ogsaa der er mange, som venter paa Danskernes Genkomst og derfor holder deres Børn hjemme, idet de helst vil »ha' dem i æ Skol ved en dansk Lærer«.

Tyskerne kan heller slet ikke forstaa, hvorfor jeg er vendt tilbage, de tror at se et slemt Varsel for Tyskheden i min Tilbagekomst. Naar jeg ganske frejdigt siger til dem: »Nu kommer

Danskerne igen«, faar jeg altid det mismodige Svar: »De' ka æ se«. Slagter G. P a r t s c h ved Havretorvet tordner endnu som altid for de tyske Angelboere, og mange er fornuftige nok til at følge hans gode Raad. Min Fader, som i Dag er i Besøg hos mig, fortæller, at en Mand fra Sønderborg paa Jernbanen fra Slesvig hertil havde paastaaet, at Folkene i Sønderborg, Als og Sundevend endnu ikke havde lidt nok under Krigen, thi endnu var de fanatisk danske. Preusserne er ogsaa ked af »Schleswig-Holstein«. En preussisk Officier sagde saaledes til Fader, at »Schl.-Holst.« var nogle utaknemlige og for det meste udannede Folk. Han — Preusseren — havde ligget i Kvarter hos Præsten i Treja, men havde slet ikke haft det godt. Præsten havde sagt ham, at han ønskede Preusserne hjem. Derimod var Skovrideren i Treja — en Dansker — den pæneste og mest dannede Mand. Saaledes gaar det nu i disse Tider: Man er ked af Preusserne. Gud give, at det gamle Dannebrog snart igen maa indtage Oprørsflagets Plads!

Flensborg, Sønder Hulvej Nr. 992, 5. Nov. 1864: I Dag bringer et Telegram til »Nord. Zeitung« den Efterretning, at »de for Tiden i Hertugdømmerne liggende fremmede Tropper skal vende hjem og andre indtage deres Plads, da der muligvis snart vil indtræde en Forandring i Hertugdømmernes Stilling«. Gæstgiver D o d t i Rødegade forklarede dette Telegram saaledes for sine Gæster: »De tyske Tropper vender hjem, russiske, svenske eller andre Tropper kommer og indtager deres Plads, og om et halvt Aars Tid kommer vore danske Brødre igen, og Dannebrog indtager sin gamle Plads«. Gæsterne syntes godt om den Forklaring og udtalte deres Ønske om Danskernes Genkomst.

Dejn P e t e r s e n s Søn fra Egebæk ytrede i Dag til mig, at Slesvig hellere vilde taale et materielt end det tidligere aandelige Tryk. Den gamle Fader, der før hyklede for sine danske Foresatte, har nu kastet Masken og er bleven en ægte »Schl.-Holsteiner«, og Sønnerne følger hans Eksempel.

6. Nov.: I Formiddags var jeg i den danske Kirke og hørte Karstens prædike. Der var mange Tilhørere, og man sang og priste Gud i det dejlige, danske Sprog saaledes, at man hørte, Sangen kom fra Hjertet. Dannebrog hænger endnu urørt i dette Guds Hus. Rygtet taler i Dag stærkt om, at der kommer Russere hertil, og de dansksindede er saa glade derover, at jeg endog har hørt dem sige, at de gerne vilde lære Russisk, naar dette kunde blive en Overgang til deres kære Dansk. »Dansken maa komme igen, om vi ogsaa selv skal hente ham«, siger Flensborgeren. Jeg tror, de gjorde Oprør, hvis det kom saa vidt, at Slesvig kom under Hertugen, og kom det under Preussen, saa vilde »Schl.-Holst.« hjælpe til at afkaste det fremmede Herredømme. — Korf-Petersen — Lappedose kaldet — har maattet betale 50 preuss. Dalere i Mulkt, fordi han uden Tilladelse lod salutere i Anledning af Fredsinstrumentets Undertegning. Den bekendte Funke har ogsaa maattet betale en stor Mulkt, fordi han tændte Blus i samme Anledning. Teglværksejer Madsen i Egersund er bleven arresteret, fordi han viste sig altfor slesvig-holstensk, hvorover Tyskerne er meget forbitrede. En Handelsbetjent, Paulsen fra Heide, udbragte i Gaar Aftes i et Selskab, hvor der var Preussere til Stede, en Skaal for Hertugdømmernes »ewig Tosammenbliwen mit Dänemark«. Selskabet modtog Skaalen med Jubel, og Preusserne stemmede i med.

7. Nov.: I Dag har jeg været i Grumtoft, Dollerup og Langballe. Dannebrogsmænd Hinrichsen i Dollerup bad mig om at skrive til København, at han og flere Hundrede Angelboere gerne vilde følge Nordslesvigernes Exempel og sende en Adresse til Kongen, naar det kunde være til Nytte. Han har i Sinde at ansøge hos Zedlitz om Tilladelse til at genoprette den angelske danske Læseforening. I Smug holder de dansksindede dersteds endnu altid Sammenkomster, skønt Tyskerne er slemt efter dem. Fredsartiklerne har ellers virket nedslaaende baade hos Danskerne og Tyskerne. Mange dansk-

sindede har sagt mig, at de, hvis Slesvig kom fra Danmark, vil sælge deres Ejendom og tage til Danmark; mange paastaar, at Københavnerne har solgt os, at de aldrig har holdt af os, at de hellere selv vil leve i Fred og Ro end med os kæmpe for Danmark og den danske Sag. Derimod er der andre dansksindede, som taler om, at vi først maa høre Leen og Jerntyven synge, førend det bliver godt. Der er dem, som er rasende og lader deres Raseri gaa ud over enhver Tysker, de træffer sammen med. Ogsaa det gaar i denne Tid. Men stakkels, stakkels Slesvig! hvornaar vil det blive bedre?

8. Nov.: I Dag tales der om, at Preusserne snart vil tage det unge slesvigske Mandskab til Soldat. Tyskerne er fortvivlede over dette Rygte, og Danskerne paastaar, at de nok vil blive fri; thi de tænker paa de første 5 a 6 Aar at holde Preusserne hen med den Erklæring, at de vil gaa til Danmark. De paastaar, at Kongen ikke ene kan løse dem fra deres Ed; thi naar en Ed skal hæves, skal begge Parterne være enige om at hæve den, og de vil aldrig tage deres Ed tilbage. Saa fast holder man ved Kongen, at man siger: »han er nødt til at frisige os fra Eden, men os kan ingen tvinge til at opgive den«. De vestfalske, pommerske og slesiske Preussere gik gerne med de dansksindede, naar det atter kom til Krig.

9. Nov.: Næsten hver Dag har jeg Besøg af dansksindede Folk fra Landet, navnlig fra Angel. De gode Folk vil hente Trøst og Opmuntring hos mig, og jeg ved tit og ofte ikke, hvormed jeg skal trøste og opmuntre dem. Bare jeg vidste noget! tænker jeg tit; men hvad jeg ved, ved andre ogsaa. Der er ingen, der har tabt Troen paa Danskernes Genkomst, men man kan ikke forstaa, hvorfor det varer saa længe. Folk, som før hverken var det ene eller det andet, er nu saa dansksindede, som man kan forlange. Den danske Sag har aldrig staaet bedre i Slesvig end i denne Tid. Jeg tænker tit paa, hvor let det var at bringe Folk til at gøre Oprør og selv kaste Aaget fra deres Skuldre; men vore

Slesvigere haaber jo, at det af sig selv vil blive godtigen. Tyskerne tror noget lignende, det kunde jeg høre af Købmand Jensen i Norden, der er en ægte Tysker.

10. Nov.: Krigsassessor Juhl fra Sterup fortalte mig i Dag, at hans Excellence, Minister Johansen, havde sagt til ham, at han nu godt kunde søge Kald her i Slesvig, og det lod til, at han ogsaa tænkte paa at benytte sig af denne indirekte Tilladelse. Mon hans Excellence virkelig har sagt saaledes, og mon det er den høje Regerings Mening, at vi afsatte slesvigske Embedsmænd atter skal lade os ansætte af den fjendtlige Regering? Skulde vi nu tage imod Embeder og hjælpe til at udrydde Danskheden og det danske Sprog i Slesvig? Nej, det er for meget forlangt, da var man jo ikke værd at kaldes en dansk Mand, og det kan heller slet ikke være vor høje Regerings Mening, tænker jeg. Kan vi ikke hjælpe os selv, og alle Mennesker ikke hjælpe os, saa kan dog Herren endnu altid knuse Fjenden i sit Overmod, og jeg stoler fast paa og forkynder mine Trosfæller: Gud han raader, naar vi fange Sejr igen!

11. Nov.: Den danske Slesviger kan dog altid finde Trøst i sin Nød! Saaledes paastaas der i Dag, at Kejser Napoleon ikke er tilfreds med Freden, men at han vil have, at Slesvig skal deles ved Flensborg, og den Del, der ligger Norden for Flensborg-Linjen, skal uden videre indlemmes i Danmark; hvad der ligger mellem Flensborg og Dannevirke, skal have Afstemning, og det øvrige Slesvig indlemmes i Holsten og ved Personalunion forenes med Danmark. Gid det maatte ske saaledes!

I Adelby Sogn tvang man forleden Præsten til at døbe paa Dansk, og Degnen, den tyske Schlesinger, maatte, hvor nødig han end vilde, synge Dansk. Dette fortalte jeg i Formiddags til Peter Hansen fra Bygbjerg, hvorover han blev meget glad; thi nu vilde han forlange den hellige Nadver uddelt

i dette Sprog, da han, saa længe Grumtoft har haft dansk Kirkesprog, altid har gaaet til dansk Altergang, og da han bedst forstaar og taler Dansk. Han sagde, at han var vis paa, at flere vilde følge hans Eksempel. Jeg fandt det ogsaa rigtigt; thi mange i Grumtoft Sogn forstaar ti Gange bedre Dansk end Tysk. »Gud give, vi snart igen maa faa vort eget Maal!« er et almindeligt Ønske hos de dansksindede i Grumtoft. I den tyske Sangforening her i Byen har der i Aftes fundet et Sammenstød Sted mellem Foreningens Medlemmer og en Del preussiske Officerer. Sidstnævnte paastod, at der ikke eksisterede noget »Schleswig-Holstein«, hvorover førstnævnte blev meget irriterede. Det skal endogsaa være kommen til Haandgribeligheder.

12. Nov.: Stemningen i Slesvig er, som ovenfor sagt, meget god, og Tyskernes Slethed bidrager ikke lidet til at vedligeholde og opfriske det danske Sindelag hos Slesvigs loyale Befolkning. Derimod skader det kongerigske ægte liberale eller »Dagbladet«s Parti ikke lidet ved dets Udtalelser om Hans Majestæt Kongen og vore Ministre. Saaledes har forleden en fordreven slesvigsk Præst skrevet til en dansk Mand i Angel og udtalt sig ufordelagtigt om en højtstaaende Person, hvilket ikke har været uden skadelig Indflydelse paa vedkommende. Det kunde være gavnligt, om de fordrevne slesvigske Embedsmænd af og til vilde tilskrive en eller anden blandt Folket herovre, men de maa paa ingen Maade skrive i ovennævnte Retning. Der er mange, som klager over deres fordrevne Foresattes Ligegyldighed mod dem, som de ellers omgikkes. Dette kunde og burde forebygges.

I Sterup Sogn virker tidligere Sandemand Carstensen paa det kraftigste for den danske Sag, og mange følger ham. — Jeg fortalte ovenfor, at det sidst var kommet til Rivninger mellem de tysksindede af Sangforeningen og Preusserne. Dette gik saaledes til: Redaktør Herzbruch holdt først en patriotisk Tale og stødte derved Preusserne. Saa stod en dansksindet op og holdt en Tale, hvori han sagde, at Flensborgerne hid-

til havde faaet deres daglige Brød ved Samkvem med Danskerne, hvilket bestredes af Tyskerne, der i deres Iver udbragte Prætendent Friedrichs Skaal; men førend den rigtig blev udbragt, begyndte den preussiske Musik at spille den preussiske Nationalhymne. Nu blev Redaktør Herzbruch bister og tog en Flaske og kastede med den efter Preusserne, og saa var Sagen i fuld Gang. Herzbruch har været hos Kommandanten for at bede om Forladelse, men denne har slet ikke villet tale med ham. Videre er Sagen endnu ikke kommen.

Man har i disse Dage uddelt smaa Bøger, som skal bevise, at Hertug Friedrich slet ikke duer til Regent i Hertugdømmerne, men at derimod Storhertug Peter fra Oldenburg er den rette Mand. Hertug Friedrich bliver skrækkelig nedrasket i disse Smaaskrifter. De er imidlertid allerede forbudte af Civilkommissærerne. Og saa var de kun bestemte for Bønderne, hed det, da Bevisførelserne var daarlige. Bare dygtig fremad paa den Vej, saa gaar Schleswigholsteinismen først rigtig sin Undergang i Møde! Hele Slesvig er fuld af det Rygte, at Preussen gerne vil af med os igen, vi skal bare selv hjælpe til. Bliver dette først levende for Folket, saa kan vi snart vente mange interessante Demonstrationer.

27. Nov. 1864: Da min kære Kone den 18. dennes nedkom med en lille Datter [Alexandra], har jeg ikke før faaet Tid til at skrive til Deres Højvelbaarenhed. Her i Flensborg gaar alting sin vante Gang; de dansksindede udbreder stadig gode Tiden-der, der af den lettroende bliver holdt for gode Varer. I den forbigangne Uge har man haft travlt med at fortælle om Russernes Ankomst til Sverrig. Slesvig-Holstenerne er bange for de »lumske og egennyttige Preussere«, som de kalder dem. Der finder idelige Sammenstød Sted mellem Preusserne og Slesvig-Holstenerne; men Preusserne gør kort Proces med de oprørske Slesvig-Holstenerne, og man hører ikke saa sjældent, at en eller anden bliver straffet for antipreussiske Udtalelser.

I Treja har man slaaet en preussisk Soldat ihjel, og her i

Flensborg har man saaret et Par. En preussisk Feltpræst har forleden erklæret Slesvig Holstenerne for et ugudeligt Folk, hvilket har vakt stor Forargelse i »det frihedselskende Slesvig-Holsten«. Da Preusserne forleden forlod Aabenraa og intet Militær var i Nærheden, slog man Hjemmetyskernes Vinduer ind. Det var »Tak for sidst«. Mange preussiske og østrigske Officerer paastaar, at Kong Christian atter vil blive Herre over Hertugdømmerne. Saadanne Talemaader opmuntrer de dansksindede, men nedstemmer Hjemmetyskernes Overmod.

Den før fordrevne Pastor Volquarts her fra Byen skal nu komme tilbage hertil. Der har været en Deputation af Volquarts Tilhørere hos Zedlitz og bedt ham om at gøre Volquarts til Provst; men Zedlitz har svaret: Peters er og bliver Provst, og Volquarts kan være glad til, at han er bleven Præst igen. Boghandler Herzbruch er ikke længer Redaktør af »Nord. Zeit.«, derimod har Advokat Rømer overtaget Redaktionen af nævnte Blad.

Det jammerligste af alt herovre er dog Embedsstanden; den er saa daarlig, at selv tysksindede kan indse det. Folk har hverken Agtelse eller Respekt for deres Øvrighed, ja, forleden sagde Thomas Feddersen i Sylvested, at han ikke brød sig om at gøre, som han lystede, thi Øvrigheden havde hverken Kraft eller Vilje til at styre de undergivne. Det er ikke blot de dansksindede, men ogsaa Tyskerne, der river ned paa Embedsmændene. Stadig ønsker man de fordrevne Embedsmænd tilbage og roser deres Dygtighed. I Gottorp længes man efter Kancelliraaderne Knudsen, Mohns og Blauenfeldt. Alle Vegne finder man dansksindede, og næsten i enhver Landsby er der en eller anden Mand, og det ansete og agtede Mænd, der holder den lille Flok sammen og opmuntrer dem til Udholdenhed. Saaledes D. M. Rathje i Sylvested, den afsatte Bondefoged i Schubye, D. M. Krøger i Dannevirke, Henzen i Treja, D. M. Pløn i Hollingsted, D. M. Andresen i Derpsted, Hagge i Ellingsted, Sierk i Krop, Henzen i Brekendorf, Bochsenschmidt i Jybæk o. s. v. Alle

disse virker paa det ivrigste, baade i Stilhed og aabenlyst, for den gode Sag. I Brekendorf er især en fast Stok af danske Mænd. Mærkeligt er det, at hele Stapelholm holder sig roligt i disse Tider; der er nok en eller anden Agitator, men Fler-tallet er roligt. Embedsmændene i Byen Slesvig, navnlig Landsforræderen, Amtmand J a k o b s e n, har faaet en Irettesættelse for deres Embedsførelse, og det lader til, at denne Irettesættelse allerede har frugtet.

I Nordslesvig havde man begyndt med at lade Drengbørnene udskrive af Lægdsrullen, men da der kom for mange, mente Herredsfogderne, at de ikke kunde vedbive at tilfredsstille Folkets Ønsker i saa Henseende, førend de havde indhentet Civilkommissærernes Tilladelse. En Del af de hjempermitterede Preussere skal være kommen tilbage til Als og Sundevad for at søge Arbejde der og for, hvis Preussen atter skulde føre Krig, at kunne slippe bort til Danmark. Paa mange Steder venter man paa den første Skatteudskrivning, og det er disse ventendes Bestemmelse ikke at betale til nogen anden end den danske Regering. Man siger ogsaa, at Kong Christian endnu kalder sig Hertug til Slesvig, Holsten og Lauenborg, og man slutter deraf, at den danske Regering endnu er den rette i de nævnte Provinser. Daglig gaar store Afdelinger af den fjendtlige Hær sydpaa, og da en gammel Spaadom siger, at Preusserne skal komme og gaa bort i Sne og blive fulgt af Danskerne, glæder man sig meget over og stoler paa, at Spaadommen i alle Maader vi gaa i Opfyldelse, da det i disse Dage har sneet. Er det ogsaa uforstaaeligt, hvor Folk kan finde paa saa meget, saa er det dog et Bevis paa, at Slesvig er dansk, og at Slesvigerne føler sig bunden til Danmark. Har ogsaa alt forladt Slesvigeren, Troen paa den gode Sags Sejr har ikke forladt ham. Rygtet siger i Dag, at Preusserne har haft et Sammenstød med Forbundstropperne i Holsten. De her liggende Preussere rykkede ogsaa ganske pludselig ud i Eftermiddags Kl. 4, og et Batteri, der skulde blive her til i Morgen, fik ligeledes i Eftermiddags Marchordre og er alle-

rede borte. Her er stor Glæde over dette Rygte, og Preusserne siger: Enden er endnu ikke kommen. Saa meget er nok afgjort, at Preussernes Bortmarch er sisteret. Ogsaa siger man, at Danmark, Sverige-Norge og England atter vil optage Krigen med Preusserne.

Jeg har i denne Tid faaet nogle Privattimer hos Grosserer P. Schmidt og Boysen, et Par dansksindede Folk, som ikke vil lade deres Børn bruge Latinskolen. Det kommer nu kun an paa, om Visitationet for Byen Flensborg ikke forbyder mig at læse med disse Børn. Uden Bifortjeneste kan jeg heller ikke leve af min midlertidige Pension, og jeg haaber, at man ikke vil give mig mindre i Understøttelse, fordi jeg tjener lidt til. Var det ikke for den gode Sags Skyld, og fordi jeg haaber, atter om nogen Tid at blive indsat i mit Embede af min kongelig danske Regering, saa vilde jeg ønske, at jeg havde et lille Skolehold i det kære Danmark. Et Aar vil jeg gerne virke saa meget, jeg kan, og ogsaa vil jeg gerne lide lidt endnu med mine stakkels Brødre hernede. Bare Haabet vil gaa i Opfyldelse! Men, Gud tager jo ikke sin Haand fra den Troende, og han hjælper jo altid den Svage!

4. Dec. 1864: Det var vist en meget kedelig Skrivelse, jeg sidst sendte Dem; thi jeg skrev den i et Øjeblik, hvor Troen paa den gode Sags Sejr kæmpede med Tvivlen. Gud ske Lov! at saadanne Tvivlens Øjeblikke er sjældne hos mig, og at det samme er Tilfældet med mine ligesindede her i Slesvig. Tvivlen kommer, naar man tænker paa Adskillelsen fra Moderlandet, men naar man saa hører, hvorledes Menigmand bedømmer Situationen, naar man hører ham synge om Slesvig-Holstens falske og Danmarks tapre Sønner, hvilke sidste han lover Slesvigs Genforening med Danmark, saa kommer Troen styrket og fornyet tilbage. Menigmand har da ogsaa en sjælden Force i at dømme i enhver Sag, hvilket jeg synes bevist ved den nylig udkomne Parodi paa den bekendte Vise »O, Hannemann! O, Hannemann! Wo bleiben deine Länder?« Parodien begynder: »O,

Mikkelman! O, Mikkelman! Wie sitzt du in der Dinte!« Disse og lignende Viser synges af Svende og Drengene paa Gaden og offentlige Steder, uden at nogen krummer dem et Haar, som Flensborgeren siger.

I et Selskab, hvor der var en slesvigholstensk Embedsmand og flere ægte Slesvig-Holstenere til Stede, var jeg Ørenvidne til følgende Scene: Embedsmanden indledede en Skaal med et Par Ord af Schillers »Lied von der Glocke«. Derpaa rejste en indfødt Flensborger og Borger i Byen sig og sagde, at Schiller ikke æredes nok, naar man kaldte ham »unser deutscher Dichter«; thi han var og havde været en Digter for alle civiliserede Folk, for Tyskere og Danskere, ja, selv for Amerikanerne. Han — Taleren — var en Dansker og følte sig som en Dansker, men ogsaa han turde kalde Schiller sin egen Digter. Det var Schiller, som saa tit i sine Digte talte om det højere Væsen, der leder baade det enkelte Individ og Folkenes Skæbne. Det var Schiller, som i sit »Lied von der Glocke« talte om Borgerkri- gens Grusomhed, idet han siger: »der Gute räumet Platz dem Bösen [den Gode maa vige Pladsen for den Onde], og »da werden Weiber zu Hyänen« [Kvinderne bliver Hyæner]. Nu vilde han spørge, om ikke den, der tilegnede sig Schillers Ord og fulgte hans Lære, om ikke den — hvad enten han var en Tysker eller en Dansker — hørte med til dem, som i Sandhed tør sige, at Schiller var deres Digter? Havde enhver Slesviger rigtig forstaaet og fulgt Schillers Ord, saa havde det set helt anderledes ud, saa havde ingen Utro turdet rejse sit Hoved, saa havde ingen tro Mand behøvet at frygte i disse Tider. Ja, var blot enhver blevet Menneske og ikke blevet dyrisk, saa kunde de tale om deres Schiller, men nu ikke. I — her henvendte han sig til et Par i Selskabet — er ægte Slesvig-Holstenere, De — her henvendte han sig til Embedsmanden — er en Augustenborger, lad os nu være Mennesker, og drik De, mine Herrer, Deres Hertugs Skaal, og lad mig og mine ligesindede drikke vor Konges Skaal, idet vi siger: Leve Legitimiteten! Ingen sva- rede, men rolig fortsattes derpaa Samtalen.

Atter hører man tale om Russernes Komme, og der siges, at Preussen skal have Holsten og Lauenborg, og Danmark faar Slesvig. Man paastaar, at denne Løsning skal være foreslaet af Rusland, og at Preussen vil gaa ind derpaa. Preusserne tror forresten paa en Krig med Forbundet.

I denne Tid holdes der Folketælling her i Slesvig.

4. Januar 1865: Dagen førend den meget bekendte Fredsprædiken holdtes her i Hertugdømmerne, var H. Hinrichsen fra Dollerup gaaet til Grumtoft for hos Hovedpræsten dersteds at melde sin Søn til Konfirmationsforberedelsen. Hovedpræsten, Hr. G o d t, sendte Hinrichsen til Diakonus K n u t h, Andenpræst ved Grumtoft Kirke, da denne i Aar har Konfirmationen. Knuth sagde da til Hinrichsen, at Generalsuperintendenten, Hr. Pastor Godt, havde tilsendt Præsterne i Hertugdømmet en Skrivelse, hvori han befalede dem ikke at konfirmere Drengbørn, der var under 15^{1/2} Aar gamle, medmindre der maatte foreligge særlige Grunde. Da imidlertid Hinrichsens Søn ikke har den lovbefalede Alder, og ingen særlige Grunde foreligger, saa besluttede H. paa Pastor Knuths Anmodning at lade Drengen besøge Skolen endnu et Aar.

Fra Knuth gik Hinrichsen over i Kirken for at hente sin Salmebog, som havde ligget der i længere Tid uden at blive benyttet, da H. ikke havde besøgt Gudstjenesten siden de danske Præsters Fjernelse. I Kirken saa han nu, hvorledes alt blev forberedt til den følgende Dags Højtideligholdelse. En Æresport var rejst ved Indgangen til Kirken, Oprørsfanen og andre Ting saas uden- og indenfor Kirken, og alt havde et saare politisk Præg.

Da Hinrichsen gik ud af Kirken, mødte han Hr. Godt, som han imidlertid ikke straks genkendte, men antog for Degnen. (H. er nemlig meget kortsynet, og Hr. Godt talte Plattysk ligesom Degnen). Godt spurgte nu, hvorledes det var gaaet H. hos Pastor Knuth. H. fortalte nu, hvad Resultat han havde naaet hos K. Da Godt mærkede, at H. ikke genkendte ham, spurgte

han: »Kender De mig ikke?« — H.: »Jo, nu kender jeg Dem, De er jo Generalsuperintendenten!« — G.: »Kender De mig da ikke fra Kirken?« — H. »Nej.« — G.: »Kommer De da ikke i Kirken?« — H.: »Jo, før kom jeg der flittigt, men hos Dem har jeg endnu ikke været der.« — G.: »Hvor kan det være?« — H.: »Skønt jeg ikke holder af at tale om Politikken paa dette Sted (Kirkegaarden), saa kan jeg dog ikke undlade at svare Dem paa Deres Spørgsmaal og vil derved komme til at berøre Politikken. Hvad er det for en Æresport og for Flag, man ser der (pegende paa Kirken)? og hvad er det for et Ord, som bliver forkyndt derinde i dette Guds Hus? Er det ikke lutter Politik? Og tror De maaske, at jeg ikke ogsaa ved, at man paa hin Dag, hvor vi alle skal samles og stilles for den Almægtiges Domstol, ikke bliver spurgt: Har du været Tysk eller Dansk? Har du haft et slesvigholstensk Flag paa dit Hus eller ej? Og naar der drives Politik, hvor det rene, uforsfædede Guds Ord skulde forkyndes, saa falder Skylden for denne Kirkes Vedkommende paa Dem, da De ikke blot er Hovedpræst ved denne Kirke, men endogsaa øverste Gejstlig for hele Hertugdømmet.«

G.: »De skulde dog komme selv og høre, om De ikke syntes godt om det Ord, der forkyndes her.« — H.: »Nej, det gør jeg nok ikke, thi jeg har lært: Frygt Gud og ær Kongen! og vilde altsaa ikke kunne opbygge mig ved det Ord, som forkyndes her, men tværtimod ægre mig; og det hedder: Wehe dem, durch welchen Ärgernis kömmet« [Ve den, ved hvem Forargelsen kommer]. — G.: Kom alligevel i Kirke, kære Mand. De fleste synes dog godt om det Ord, der forkyndes her.« — H.: »Jo, det tror jeg nok; thi den store Flok gaar som altid helst den brede Vej, og naar De som Hovedpræst ved denne Kirke og øverste Gejstlig i Hertugdømmet kan forsvare at føre Folkene ad den brede Vej, saa kun til. Jeg holder mig til den lille Flok og gaar den snævre Vej.« — G.: »Jeg lover Dem, at der ikke tiere skal falde politiske Ord i Prædikenen, kommer De saa? — J. H.: »Jeg lover Dem intet«. — G. »Kom dog i Kirke, jeg vil heller ikke sige, at De skal komme i Morgen.« — H. »Farvel!«

Dette har jeg af Hinrichsen selv, og desuden har Hinrichsen sagt mig, at han troede at bemærke, hvorledes Godt følte sig beskæmmet.

21. Januar 1865: Da man i denne Tid atter taler stærkt om en nær forestaaende Udskrivning af Hertugdømmets unge Mandskab til Krigstjenesten, strømmer ugentlig flere og flere unge Mænd til Herredsfogderne for at blive slettet ud af Lægdsrullen. Nu har jeg altid været af den Mening, at Fredsartiklerne tillod en Udskrivning af Lægdsrullen her og en Indskrivning et eller andet Sted i Kongeriget. Men det lader til, at Øvrigheden herovre er af en anden Mening. Da jeg imidlertid til flere og paa mange Steder har paastaaet, at en Udskrivning var lovlig, er jeg nu fra flere Sider bleven anmodet om at forskaaffe mig en Autoritets Udtalelse om denne Sag.

Jeg tillader mig derfor at bede Dem om, godhedsfuldt at ville meddele mig noget desangaaende. Der skal hertil allerede være indkommet flere Hundrede Ansøgninger i ovennævnte Retning, og dertil kommer endnu den Omstændighed, at mange af de ved Freden hjempermitterede Soldater slet ikke har afleveret deres Permissions-Attest, fordi de tror derved at kunne undgaa at blive indkaldt af den nuværende Regering. Imidlertid er der nu indtraadt en Standsning i den nævnte Strømning, da Folk paa Grund af de tidligere Ansøgnings Ikke-Besvarelse kommer i Tvivl om Muligheden af en Udskrivning.

Forresten er man rigtig vaagen herovre; thi man modstaar og arbejder i Stilhed, den ene trøstende den anden. Af og til bringer de tyske Aviser meget gavnlige Efterretninger, især naar de taler om Ruslands Indblanding i vor Sag. Man taler om, at Hjemmetyskerne agter at rejse en Landstorm, der skal udjage Preusserne og indkalde Arvefjenden. En prægtig Idé!

Den loyale Befolkning er ogsaa meget virksom, hvilket De snart vil kunne erfare andre Vegne fra. Man har nemlig i disse Dage sendt en Adresse til Kejsers Napoleon, hvori han bedes om at komme os danske Slesvigere til Hjælp. Der er ind-

kommen en Masse Underskrifter, og selv i Byen Slesvig og dens Omegn har man faaet et betydeligt Antal Underskrifter. Sagen holdtes slet ikke videre hemmeligt i de Dage, da Adressen bares omkring, og dog har man slet ikke hørt noget om, at Politiet har faaet fat i en eneste af de mange Adresser. En af mine Venner her i Byen fik i en Time samlet 120 Underskrifter. Havde man haft flere Adresser, havde man faaet langt flere Underskrifter, men uheldigvis fattedes det tilsidst paa Adresser.

Om min lille Fornøjelsesrejse i Angel og til Treja har jeg vel fortalt i min sidste Skrivelse, og tør jeg nu paastaa, at den ikke har været forgæves. Hvad kunde der ikke virkes, naar f. Eks. en formuende Patriot vilde give sig til at understøtte den under en tysk Pengemand staaende Danemand. Jeg mener dermed ikke, at Pengene skulde foræres de vedkommende, nej, de vilde med Glæde forrente og med Tiden tilbagebetale dem. For Tiden kender jeg to værdige trængende, hvoraf den ene sandelig midt i sin Nød af alle Livets Kræfter virker for den gode Sag. Kunde saadanne Folk ikke betragtes som »betrængte Slesvigere«, og som saadanne faa en lille Understøttelse, et Laan? Maaske tør jeg ogsaa her vente at faa et godhedsfuldt Svar fra Dem? I paakommende Tilfælde kan Provst Hansen give Oplysninger om de anførte Mænd. Gid de kunde hjælpes af en Dansker!

Har De læst »Schwarzbücher der dänischen Missregierung im Herzogthum Schleswig«? Disse Bøger er jo fulde af Løgn, og det maatte være en let Sag for dem, der er berørte i disse Bøger, at opdække dette Løgnevæv. Jeg har — skønt jeg ikke er nævnt i disse Bøger — dog paataget mig at gendrive nogle enkelte Beretninger og agter at sende denne Gendrivelse til »Kölln. Zeitung«. Tør jeg ogsaa heri udbede mig Deres Mening? -

I Søndags var jeg med et Par Venner kørende til Aabenraa. Vore Heste var prydede med røde og hvide Baand. Det kan nok være, at vi ved disse uskyldige Farver opklarede mange alvorlige Ansigter, især var man i Aabenraa glad til os. Vel indser jeg, at man i de fleste Kredse vil kalde dette Kaadhed, der ikke

fører til noget, og jeg giver saadanne Udtalelser Ret; men paa den anden Side var det kun en uskyldig Fornøjelse, og Farverne er jo ikke forbudte. I Aabenraa er man forresten ved godt Mod, og Byens hæderlige Borgere holder fast sammen i denne Nødens Stund. Mange af disse Mænd samledes om os i en trosindet Borgers Hus, og mange trøstelige Ord veksledes. Ogsaa der var man dengang i Færd med at samle Underskrifter til den omtalte Adresse. Lærerne i Aabenraa har vist ikke den behageligste Stilling for Øjeblikket, men det lader til, at de holder sammen.

Civilkommissærerne skal have været uenige indbyrdes, da Østerrigeren ikke vilde have Regeringssædet forlagt til Slesvig, og Folk, der i Almindelighed er velunderrettet, paastod endnu i Forgaars, at Uenigheden fremdeles var vedvarende. Imidlertid tror jeg ikke, at Østerrigeren vil gøre Alvor af sin Modstand, Preusseren vil nok atter sejre. Zedlitz har forleden udtalt til en dansk Flensborger, at han meget godt vidste, at Flensborgerne var dansksindede.

Her indskydes 2 interessante Breve, som er stiledede til Provst Aleth Hansen, men er videresendte til Regenburg.

Flensborg, 9. Febr. 1865. Gamle Ewalds tilligemed de fleste «Grumtoft Sogn»s Længsel efter den gode gamle Tid bliver med hver Dag stærkere. Imidlertid bliver Haabet ogsaa større Dag for Dag. Paa en Adr. til Hs. Maj. Kejs. Nap. har jeg faaet over 50 Underskrifter i Gr..... — Med Trængslen voxer Modet, og Tanken om vor gode Ret opliver, da vi vide, at Retten endelig skal seire.

Klein-Rheide, 14. Apr. 1865: Med megen Glæde har jeg modtaget Deres ærede Skrivelse af 28. Febr., og skønt den var en hel Maaned gammel, har den dog vakt min og vore gode Grumtofters Glæde Ja, højjærværdige Herr Provst, jeg tør forsikre Dem, at ethvert Ord af Dem og andre Venner derovre fra virker meget. Især er det mig og andre til stor Nytte, da det støtter vore Udsagn og derved bliver en Sanktion af, hvad vi fortæller vore Trosfæller for at opretholde

deres Mod. De kan tro, at der hører en hel Pose fuld af opmuntrende Ord til at kunne have noget til enhver. Jeg har næsten hver Dag Besøg af mine gode Venner fra Grumtofte, og selv fra andre mindre kendte Egne kommer Folk til mig; thi i denne Tid bliver man let familiær med sine Trosfæller. Jeg søger ogsaa at hjælpe de tro Blevne, hvor jeg kan, og min lille Formue bliver mangen en Hjælp i Nøden.

Gaar Haabet i Opfyldelse — og det er jeg ligesom De vis paa — saa vil jeg jo med Glæde kunne se tilbage paa denne Tid. Den meste Glæde har jeg af Grumtofterne, thi de er altid flinke til at hjælpe, naar det gælder et Foretagende i dansk Retning: Grumtofte er og bliver Kærnen; det danske Parti dominerer næsten. De fejrer Kongens Fødselsdag, kommer sammen og siger Tyskerne Sandheden Tusind Tak for de Oplysninger, De bragte mig fra R.[egenburg]; jeg har allerede takket ham selv. Fader lader ogsaa takke mangfoldigst ved mig; han er saa glad til al den Deltagelse, hans gamle Foresatte viser ham. Min Kone, Datter og jeg er i denne Tid hos vore Gamle her i Kl.-Rheide. Her længes man ogsaa efter Danskens Genkomst.

5. Marts 1865: Da jeg i den sidste Tid har været meget beskæftiget med Udbredelsen af — franske Ideer [Adressen til Napoleon], og da jeg gerne først vilde kunne fortælle om mine Bestræbelsers Frugter, har jeg indtil i Dag opsat at skrive til Dem. Hist og her er det lykkedes mine svage Kræfter at faa et — efter Forholdene — betydeligt Antal — [Underskrifter], saa jeg indtil i Dag kan regne det samlede Antal fra de forskellige Sogne til mellem 150 og 200. Andre Steder er det gaaet mindre godt. Saaledes skriver en til mig: »Det ligger ikke ved mig, naar jeg kun bringer en halv Snes —, men Folk siger, at det nok vil blive godt uden deres Medvirkning; den gode gamle Tid vender nok tilbage.« En anden siger: »Her er man ikke enig med —s Ordlyd; thi man ønsker det hele tilbage.« En tredje siger: »De fleste er bange for Mikkel [Tyskerne], ellers

havde jeg faaet flere —«. Et Sted, hvor jeg ventede at faa — en Masse, fik jeg kun grumme faa, da de saakaldte »kloge« ikke vilde. De fleste tog hellere Jerntyven end Pennen i Haanden, naar det bare nyttede. Det mangler ikke paa Patriotisme, thi først nu ser man Mængdens sande Sindelag. Det er ofte rørende at være Vidne til Folkets Kærlighed til alt, hvad der er dansk, og man overraskes tit af Menigmands aabenlyse Ytringer i denne Sag.

Medens jeg forleden stod i en Boghandlerbutik, kom der en gammel Bondemand ind og spurgte om danske Billeder. Man viste ham forskellige, men han kasserede dem alle. »Hvad skal det da være for Billeder?« spurgte Boghandleren. »Det skulde være Billeder, hvorpaa der var et Slag mellem Tyske og Danske, og hvor de første fik Bank, eller i det mindste saadanne, hvorpaa der var tegnet noget, der var til Danskens Fordel; thi Drengen, som skal have Billederne, er meget syg, og dette vilde ene kunne glæde ham«, svarede Manden.

I Forgaars blev to Bønder fra Bov arresterede, men de slap straks fri igen. I Dag er Købmand Schrøder fængslet, og jeg er bange for, at man vil tage flere. Maaske kan jeg ogsaa vente at komme i Arrest. Jeg er for lidt siden bleven advaret, og da jeg dog gerne først vilde fortælle Dem lidt, skynder jeg mig med at faa noteret, hvad jeg for Øjeblikket ved af Nyheder. Det er for — [Adressens] Skyld, at de nævnte Folk er arresterede, og nu er der jo stor Sandsynlighed for, at man tager mig med, navnlig da S. er arresteret. Naa! ogsaa det kan en ærlig dansk Mand taale, og jeg vil ikke knurre mod Skæbnen, hvis den skulde tilføje mig en saadan Ubehagelighed. Haabet om Sollysets snarlige Genkomst opliver til Fremadskriden paa den betraadte Vej. —

Jeg kan ikke undlade at tilføje, at Borgerforeningen næsten er mere dansk nu end i Fredsaarene, i det mindste mærker man det denne Tid bedre. Nylig var der Bal, og som jeg har hørt, har man paa dette Bal ikke lagt »Haanden imellem«, men udtalt sine Forhaabninger og Ønsker aabenlyst. Man har endda

udbragt Kongens Skaal. Handelsforeningen har da ogsaa fornylig vundet en Sejr over Hjemmetyskerne, idet den gamle, dansksindede Bestyrelse blev genvalgt.

Vor nuværende Stadssekretær B r i n k m a n n ytrede forleden til en Borger her i Byen, at Dansken jo endnu let kunde komme igen. Disse Ord faldt i en let modtagelig Jordbund, og mange ligesindede har haft godt af denne Herres Udtalelser. Det er ellers slemt, at Folk ikke kan udskrives af Lægdsrullen uden at flytte til Kongeriget. Vel faar Preussen ikke ret mange unge Mennesker til Soldat, men det er dog ubehageligt for disse ikke allerede nu at være sikker for preussisk Tjeneste.

Den franske »gule Bog« har bragt nyt Liv i de trofaste, og Modpartiet er blevet betænkeligt, thi Frankrigs Holdning i »Hertugdømmets Sag« synes alle af stor Vigtighed. Man ser her allerede alle Veje og Marker fyldte af fransk Militær. Selv den tyske Dr. Lorenzen skal efter Folkets Fortællinger have haft et lignende. Gud give, at det ikke bliver ved Synerne! —

Nu er da ogsaa Provst P e t e r s entlediget fra sit Provsteembede, og V o l q u a r d t s er traadt i hans Sted. Gud ved, hvad Hr. V. nu vil gøre sig berømt ved.

Har vi blot Vished for den gode Tids Genkomst, saa er det jo en Lyst at lide lidt.

13. Marts 1865:

Da jeg tror, at det vil være af Interesse at høre, hvad der i denne Tid passerer herovre, tillader jeg mig i al Korthed at fortælle lidt om de mangfoldige Arrestationer, som i denne Tid har fundet Sted.

Købmand S c h r ø d e r i Norden har nu haft Arrest i 8 Dage, og endnu er der ingen Udsigt til, at han saa snart skal blive befriet. Han vil ikke tilstaa, til hvem han har sendt de til Kejser Napoleon rettede Adresser. J. P a r t s c h har ogsaa været i Forhør, og i Morges skal han og flere andre paany i Forhør. Ogsaa flere Bønder har været i Forhør, navnlig fra Bov og Harrislev. I Torsdags var hele Duvenstedts (ved Rendsborg)

Bønder i Forhør, og D. M. H e n s e n fra Brekendorf har alle-rede 2 Gange haft samme Skæbne. Alt paa Grund af Adressen til Kejser Napoleon. Forleden var ogsaa en tro Slesviger hos mig, han fortalte mig meget, som jeg en anden Gang skal tillade mig at skrive. Han bragte mig en — [Adresse] fra 70 ansete Mænd. Der kommer endnu flere —, sagde han, naar jeg vilde hente dem. —

Her i Flensborg har man faaet Adresserne af den nylig a f d ø d e Kasserer ved Gasværket, A. B. C. D i t t m e r. Vor vise Øvrighed mener, at Adressens Ophavsmænd sidder i Kongeriget, og det er det, de vil vide. Den gode Politimester faar spørge den hensovede, siger min Ven. Til H e n s e n fra Brekendorf sagde Herredsfogden i Fortrolighed, efter at man ikke kunde bevise H. noget, at han maatte vide, at en saadan Adresse kunde skade Landets (Schleswig-Holsteins) Sag! Det lader forresten til, at man ikke vil gøre saa ret meget af denne Sag, da der er Fare for, at Sagen vil komme til at blive — [Adressen] for storartet. Her er en formelig Enthusiasmus for de arresterede. —

Af Forsigtighed skriver jeg i denne Form.

25. Marts 1865:

Feberen er overstaaet, Blodet er atter roligt, og — Arrestationerne er ophørte. Det var ellers en interessant Tid! S c h r ø d d e r og T y c h s e n er ikke længere i Arrest, dog er de kun løsladte imod Kaution. S. har ogsaa faaet Tilladelse til at gøre en Forretningsrejse til Jylland. Iøvrigt lader det til at være Civilregeringen uvelkomment med de mange Arrestationer, og man paastaar, at vor vise Politimester har faaet en alvorlig Irettesættelse for sin store Tjenestiver. Det kedeligste af alt var nok, at ingen kunde sige Øvrigheden, at Adressen var kommen og atter gik til København. At Slesvigerne selv kunde finde paa saadanne Demonstrationer, er vist meget ubehageligt, thi man vil jo dog saa gerne gøre os til Tyskere. Vi har imidlertid faaet Øjnene oplukket og taget Lære af Tyskerne, saa det

aldrig vil faa Ende med vore Veraab og Smertensskrig, førend man atter giver os tilbage til Moderlandet.

Ogsaa i Sydslesvig har man hørt op med at forske efter Adressen. Regeringens salvelsesfulde Opfordring til de loyale Beboere af Hertugdømmet har Aviserne jo alt berettet om, og kan jeg kun fortælle, hvad Indtryk den gjorde her. Alle var straks enige i, at man ikke turde straffe os, og at man bare vilde kyse os med disse haarde Ord. (Adressen siger nemlig, at man h e r e f t e r vil straffe saadanne Demonstrationer efter Lovens fulde Strengthed).

Mest af alt har den Efterretning, at den franske Regering har forespurgt sig i Berlin og Wien angaaende disse Adresser, oplivet Haabet og fornyet Modet, og man er nu aldeles sikker paa, at Frankrig vil hidføre en heldig Ordning af vore Anliggender. I Angel har man allerede set Fransk mændene, og min Købmand fortalte sidst, at der allerede havde været en Mand her fra Byen hos ham for at købe Tøj til Sengeklæder og Dannebrogflag, alt i Forventning om Fransk mændenes Komme. Andre er visse paa, at Russerne kommer, saasnart Søen er aaben. Man synger allerede den fra 1849 kendte Vise: »Wir brauchen keine Preussen mehr« [Vi behøver ingen Preussere mere].

Paa Preusserkongens Fødselsdag var hele Byen illumineret — efter Anmodning fra Magistraten. Rigtignok brændte enkelte Enskillingslys, og eet Sted har man i de oplyste Vinduer læst: »Nicht aus Liebe, nur aus Pflicht brenne ich mein Dreilings-Licht«.

Nu skal jeg dog fortælle, hvorledes det i Begyndelsen gik med Adresserne i Sydslesvig. I Slutningen af Januar Maaned sendte jeg en Adresse til min Ven H. i T., og da jeg ikke straks kunde faa flere Eksemplarer tilvejebragt, maatte jeg vente noget med at tilsende andre gode Venner en lignende. H. fra T. gik imidlertid til sine Venner i Omegnen og viste dem Adressen. Disse blev indtaget i dette Forehavende, og for nu ogsaa at kunne virke i samme Retning, skrev man den af. Da jeg nu

noget efter sendte et Par andre af Sted, fik jeg siden til Svar: »Vi saa Adressen hos H. og skrev den af i flere Eksemplarer; alt er i Orden, og vi er snart færdige med at bære den omkring«. Er det ikke et herligt Bevis paa Sydslesvigernes Troskab? Efter min ringe Mening er det derfor utilgiveligt kun at arbejde for Nordslesvigs Tilbagegivelse.

Man har herovre paa flere Steder svært Lyst til at sende en Adresse til Kejser Alexander, da det forekommer os, at Hjælpen muligvis kunde komme ligesaa hurtig fra Øst som fra Vest.

Hjertelig Tak for de mig gennem Hr. Provst Hansen tilsendte Oplysninger. De to trængende, jeg engang talte for, er ved mig kommen ud af Trangen og er nu atter ovenpaa. Turde jeg imidlertid haabe en anden Gang at kunne bevirke, at andre trængende ad den Vej kunde blive hjulpne, saa skulde det være mig en stor Glæde. Jeg selv har atter lidt et betydeligt Tab i mine Indtægter og er nærved at føle mig nødt til at ty til andres Hjælp, dog har jeg endnu mit Udkomme.

Naar Udrulleringen ikke kan gaa paa den Maade, som vi herovre troede, saa maa vore kongerigske Brødre i paakommen- de Tilfælde vide at kunne tage imod Flygtninger en masse.

15. Maj 1865: Undertegnede tillader mig herved at tilsende Dem indlagte Protokols-Ekstrakt.

Slagter G. P a r t s c h er rejst til Berlin for der at tale med Bismarck og den franske Gesandt. I Aftes udbragtes meget patriotiske Skaaler i Borgerforeningen. Den preussiske Militærmusik spillede, men da den ikke vilde istemme i Skaalen for Kong Christian IX, bad Direktionen den om — —at gaa. Angelboerne begynder nu atter med at sende deres Børn til fremmede Skoler, thi de nye Skolemestre er mindre dygtige.

5. Juni 1865: Overlærer M o n r a d har været hos forhenv. Borgmester J e n s e n og andre og er for Tiden virksom i Nordslesvig. Underagenter, hvortil man ogsaa vilde have mig, faar

14 Thl. pr. Dag og Løfte om snarlig og god Ansættelse. Dette kan naturligtvis ikke bevæge mig til at gaa ind paa et saadant Andragende, men alene Tanken om at kunne komme Augustenborgerne til Livs har noget tillokkende for mig. Dog, intet skal bevæge mig til at gøre imod Deres gode Raad, og stiller jeg mig aldeles til Deres Raadighed. Maaske tager De heller ikke imod et saadant Tilbud fra min Side, men, højvelbaarne Herr Etatsraad, jeg trænger saa snart til at blive et Redskab til den gode Sags Fremme og vil saa gerne gøre lidt for denne Sag. De sagde til mig, at jeg i paakommende Tilfælde kun skulde henvende mig til Dem, og nu mente jeg, at jeg ogsaa i denne Sag turde komme til Dem. Jeg bad om en lille Rejseunderstøttelse, hvis det var Deres Agt først at tale personligt med mig, men bagefter er jeg kommen i Tanker om, at jeg allerede før nogen Tid siden har modtaget 50 Rdlr. Dem har jeg imidlertid brugt og kan for Øjeblikket ikke undvære en Skilling, thi mine Indtægter er betydelig formindskede, da Finansministeriet kun har bevilget mig 168 Rdlr. aarligt i 3 Aar. Af disse 168 Rdlr. skal jeg for i Aar tilbagebetale omtrent 30 Rdlr., som jeg har faaet for mange i de forløbne 5 Maaneder. Min Privatfortjeneste er ogsaa bleven mindre, saa at jeg kun med Nød og næppe kan ernære min Familie nogenlunde anstændig.

Imidlertid tillader jeg mig endnu engang at forsikre, at jeg med Liv og Sjæl har hengivet mig til den gode Sag, og det vilde være min største Sorg at blive nødt til at opgive min Virksomhed i denne Retning.

Dette, højvelbaarne Herr Etatsraad, maa tjene til Undskyldning for min Ligeformhed, og haaber jeg, at De ikke vender Deres Godhed fra mig; jeg skal stedse bestræbe mig for at være den værdig.

30. Juni 1865: Maaske lykkes det mig med det første at faa nogle Petitioner om Genindførelse af dansk Skole- og Kirkesprog i det nordlige Angel tilvejebragt. Jeg mener, naar vi

stiler disse Petitioner til Civilregeringen, kan man ikke derfor fortrædige nogen.

2. Juli 1865: Den preussiske Agitation bliver større Dag for Dag. For at vinde de dansksindede bliver man ved med at slaa ned paa Augustenborgerne. Man søger ved personlige Samtaler med de dansksindede og ved at tilsende disse Blade og Skrifter, der i preussisk Aand med et dansk Anstrøg river ned paa Augustenborgerne, at vinde enhver Dansk.

Den bekendte Slagter P a r t s c h hersteds havde forleden Besøg af Redaktøren for det preussisksindede Blad »Der Beobachter an der Elbe«. Manden har forstaaet at indvirke paa Partsch, ikke at han er bleven tysk, men han er dog bleven lidt smittet af Redaktørens preussiske Tænkemaade. Han har modtaget en Del Prøvenumre af nævnte Blad, og da disse Numre river grueligt ned paa Augustenborgerne, saa er mange indtagne i Bladet. Bladene tilsendes ham pr. preussisk Feltpost, og dette bliver ved, indtil Folk selv forlanger Bladet paa Posthuset. Ogsaa jeg er bleven anmodet om at gøre Folk bekendte med Bladet og lade dem læse nogle Artikler af dets sidste Numre. Kammerjunker Bertouch har gennem Kontorist Petersen i Slesvig tilsendt mig Bladet med den Bemærkning, at jeg godhedsfuldt sørgede for de deri indeholdte Artiklers offentlige Udbredelse. Jeg har imidlertid kun ladet nogle tro Venner læse Bladet, da Partsch er meget ivrig for Bladets Udbredelse.

Det sidste Nummer indeholder »Adressen fra Sundved til de gamle Augustenborgere«. Ogsaa denne Adresse er fremkommen ved preussisk Agitation, i det mindste ved Preusserne Besked om den.

Jeg var forleden i Angel. Der var gjort et lille Gæstehud, og mange gode Venner samledes med mig. Vi talte om, at jeg vistnok var den eneste danske Skolelærer, der i Aar som før kunde besøge mine Venner i mit Sogn, og man forsikrede mig, at min Nærværelse var dem til stor Glæde og Opmuntring. Dette glædede mig at høre, men det bedrøvede mig tillige; thi

jeg ved, at man vil holde det for et daarligt Varsel — ikke jeg, thi jeg kender min Lidenhed —, naar jeg maaske om kort Tid ser mig nødt til at søge herfra. Ja, højvelbaarne Herr Etatsraad, jeg føler mig saa uendelig nedtrykt i denne Tid, thi der er jo al mulig Udsigt for mig til at forlade det kære, dyrebare Slesvig.

10. Sept. 1865: Endelig har jeg da faaet Ro til atter at tage fat paa Pennen for at nedskrive et, og andet, der maaske turde interessere.

Da jeg i Begyndelsen af August var i Angel for at virke for en Henvendelse fra Befolkningens Side til Civilkommissærerne med Bøn om Genindførelsen af dansk Skole- og Kirkesprog, kom jeg ogsaa til Langballe. Medens jeg her en Middagsstund sad hos min tidligere Nabo Skomager Høck, kom en af mine forhenværende Elever ind i et Ærinde for sin Fader. Da han saa mig, kom han meget venligt hen og hilste paa mig. I vor danske Samtales Løb bad jeg ham om at hilse de andre Skolebørn fra mig. Efter at han havde været borte et Kvarters Tid, kom andre to Elever blot for at hilse paa mig. Efter dem kom atter andre to, og saaledes gik det i nogen Tid, men saa kom min Værts Kone ind og bad mig om at se ud paa Vejen. Der saa jeg den hele Skole, store og smaa, tysk- og dansksindede Forældres Børn staaende paa Vejen. Jeg gik nu ud til dem, og det var mig en overordentlig Glæde at se ind i de kære Smaas glædestraalende Øjne og høre deres muntre, glade, danske Svar. Imidlertid blev Klokken temmelig mange, ja, der gik vel henimod en halv Time af Skoletiden, saa jeg maatte bede dem om at gaa tilbage til Skolen. Gerne var de smaa blevne endnu en lille Stund hos mig, men paa min Anmodning gik de dog straks tilbage til Skolen. Gud give, at jeg snart igen maatte komme til at være saadanne smaa's Vejleder i Herren!

Jeg oplevede naturligvis meget glædeligt paa denne lille Rejse, men — »Per Degn« [Degn H. M. Tofte] har nok fortalt det meste. Jeg er af den Mening, at det nok vil gaa med Peti-

tionen, og jeg vil med det første gøre mit for at faa Sagen til at blive virkeliggjort.

Den danske Læseforening fik jeg da samlet den 27. August, og der blev besluttet, at vi den 6. Oktober atter skulde holde Møde. Der er fra flere Sider indkommen Anmodning fra angelske Bønder om Optagelse i Læseforeningen, men paa den anden Side virker Formanden, Böttcher i Hatlund, ikke til det bedste med sin Egenraadighed og Paastaaelighed, ja, man har endog sagt mig, at meget agtede Medlemmer ikke vil møde, naar han vedbliver at spille den raadende. Han var ogsaa Skyld i, at flere Angelboere udeblev fra Lystturen til København.

Det var ellers en herlig Tur, og den vil have gode Følger! Hvor Bønderne dog var glade, da de kom hjem! Rigtignok har ogsaa denne Tur kostet mig en Del Arbejde, thi Angelboen er bange, naar det gaar til Pengepungen. Derimod var man næsten mere villig i Slesvig og Omegn, og havde jeg straks sendt dem en Liste, saa havde langt flere Sydslesvigere taget Del i Turen. Man var her af den Mening, at ingen tysktalende skulde med, derfor sendte jeg dem først en Liste, efter at de gennem Petersen i Slesvig havde anmodet mig derom. Bare disse gode Folk dog ogsaa maatte blive dansk igen! Jeg kan imidlertid ikke undlade at bemærke, at næsten alle Foretagender i dansk Retning bliver ledet daarligt. Saaledes fik jeg ved andre tro Folks Assistance 600 Underskrifter paa Flensborg-Telegrammet til Klampenborgfesten, alene her i St. Johannes Sogn, og 940 kom der kun i det hele. Der burde efter min Regning være kommet 3—4000 Underskrifter. Sagen er den, man vil ikke lade Sagen komme i os smaas Hænder.

Nu har jeg i denné Tid travlt med at faa Folk i Angel og Sydslesvig til at samle smaa Pengebidrag til Centralkomiteén i København. Om nogle Uger venter jeg Resultatet af disse Bestræbelser. Her har man endnu ikke gjort noget i den Retning. De vil kunne indse, at jeg ikke har ligget paa den dovne Side, endskønt jeg ikke har meddelt noget i en meget lang

Tid. Jeg mener, at jeg først maa gøre min Pligt henede i det kære Slesvig, mine Beretninger er vist af mindre Værdi, og saa er der jo ogsaa Folk nok til det sidste. Vel ved jeg, at mine Gerninger kun er smaa, og ogsaa føler jeg tit, hvad det vil sige at huse »Smalhans«; thi vel siger Hr. M[onrad] og »Peer Degn« hersteds undertiden til mig, at jeg kun skal komme til dem, naar jeg bruger — [Penge], men jeg kan ikke altid blive af med mine Bønner. Dog maa jeg med Tak tilstaa, at jeg en Gang har modtaget 33 Rdlr. Imidlertid arbejder jeg for en indre Faktor, og det er den, der tilskynder mig til mine smaa Gerninger.

Ja, højtærede og højtagede Herr Etatsraad, med en inderlig Lyst og Stolthed vil jeg arbejde for mine stakkels Brødre, saalænge jeg kun nogenlunde kan forsvare det for min Familie. Her kan jeg dog ikke faa en fast Virkekreds, thi jeg ved, at jeg paa en vis Liste er betegnet som en »unverbesserlicher Däne« [uforbederlig Dansker], der ikke kan vente atter at blive ansat. Det var mig en Glæde at høre dette; thi jeg har heller slet ikke tænkt paa at tage Tjeneste under Røverne.

28. Sept. 1865: . . . Folkets Sind er foranderligt! I Angel har de tyske Bønder besluttet at sætte en Adresse i Gang, hvori de erklærer, at de ønsker at komme tilbage til Danmark. Endnu er der dog kun valgt enkelte Mænd, der skal stille sig i Spidsen for denne Adresse. Blandt disse Mænd er min Ven (?) Hansen i Langballe, han, der ved Preussernes Komme var den ivrigste til at fordrive de danske Embedsmænd. Jeg har tilfældigt faaet fat i denne Nyhed og ment at burde bevare den, da en for tidlig Offentliggørelse her kunde skade meget. Imidlertid tør jeg staa inde for, at Tyskerne tænker paa en saadan Adresse. — Turen til København har været velsignelsesrig for den gode Sag, og den lille Pjece »Slesvigernes Besøg i København« læser man i Angel med Lyst. Ogsaa har Mørk-Hansens Foredrag over »Den danske Bonde Laurids Skau« fundet en mageløs Indgang hos Angelboen. Her tror Menigmand, at Preussens Befæstningsarbejder ved Dybbøl tyder paa en nær

forestaaende Krig, og man har allerede »set« Franskmænd og Spaniere i Angel.

Forhenværende Borgmester J e n s e n hersteds havde i Gaar Besøg af M a n t e u f f e l og kom ved denne Lejlighed til at fortælle Generalen, at vor gale Provst V o l q u a r d s forleden ved en Præsteindsættelse kunde forglemme sig saa vidt at udbringe en Skaal for »den Angestammten« [Hertugen af Augustenborg]. Muligvis kunde disse Ord bidrage til at hjælpe os af med en af de største Slyngler. Manteuffels haarde — af mange kaldt latterlige — Ord har imidlertid ikke forskrækket os; alle Vegne bliver der gjort Nar ad den »Syvfodlanges« Tale.¹²⁾

»Angler Zeitung« er i denne Tid ubetalelig, og den virker mere for den gode Sag end alle andre »Smaaagitatorer«, den faar derfor ogsaa altid flere og flere Abonnenter.... Bladet har gentagne Gange haft fat paa de nye Skolemestre i Angel og forsøgt at gøre dem latterlig. Det er ogsaa et brillant Middel til at faa en Mand til at synke i Angelboens Øjne, thi for Latterlighed er Angelboen allermest bange. Jeg har endnu daglig Besøg af mine gode Angelboere; havde jeg mere Tid, vilde jeg kunne fortælle mange smaa kostelige Historier fra Angel, men — Tiden tillader mig ikke altid at beskæftige mig med det interessante. Een Ting erfarer jeg daglig: Angelboen vakler ikke i sit Haab og sin Tro!

20. Dec. 1865: H a n s e n - G r u m b y har været i Aabenraa, talt med de nordslesvigske Stænderdeputerede og villet bevæge dem til at arbejde for en Personalunion med Danmark. Dette har man ikke villet indlade sig paa, og saa er H. G. gaaet ind paa at arbejde hen til, at Nordslesvig bliver inkorporeret og Sydslesvig kommer i Personalunion med Danmark. 3. Juledag vil der her i Flensborg blive afholdt et Møde af alle Stænderdeputerede; for at vildlede Folk, siger man her, at dette Møde skal finde Sted paa Torsdag den 21. ds.

Da De har vist saa megen Interesse for mig, tillader jeg

mig herved at meddele, at jeg i min nuværende Stilling med Tiden haaber at faa et nogenlunde ordentligt Udkomme, endnu er det kun ringe. Ogsaa tillader jeg mig gentagende at takke for de 50 Rdlr., som jeg af Hr. M[onrad] modtog i Oktober; disse Penge kom just i et Øjeblik, hvor jeg trængte særdeles haardt til dem. Dog, dette har jeg vel allerede tidligere flere Gange talt om, saa jeg maa frygte, at De bliver ked af det, men Taknemmeligheds-Følelsen faar mig altid tilbage paa dette Thema. Gud lønne Deres Højvelbaarenhed!

For at være sikker paa, at De altid faar mine Breve straks, lader jeg dem nu gaa til Hr. Pastor F r e u c h e n.

Endnu eet maa jeg tillade mig at gøre opmærksom paa: Det gør vore Folk hernede saa godt, naar de bliver rost i Bladene. Saaledes har det gjort et mageløst godt Indtryk paa dem i Sylvested, Treia og Munkbrarup, at de blev rost for de faa Penge, man derfra gennem mig indsendte til Centralkomiteen. Naar der staar et eller andet om Folk, jeg staar i Forbindelse med, i Aviserne, tager jeg disse Aviser og sender dem til vedkommende, og det har tit været mig til stor Fordel sidenefter. Saaledes med Adressen til Napoleon, med Københavnerturen og med Samlingen til Centralkomiteen, hvor Angler og Sydslesviger hver Gang nævnes som brave Folk. Naar de saa har læst det, siger de tit til mig: »Ja, kære Johannsen, De har Ret; vi maa gøre mere af den Slags!« Og — jeg tør saa komme igen. Kan De ikke give mig et Vink om, til hvem jeg skal skrive, naar der sker noget med mine Folk, for at det kan komme ud, naar det ikke skader? De tilgiver vist gerne de gode Folks Egoisme.

Gud bevare gamle Danmark!

21. Febr. 1866: Følgende Telegram i »Nordd. Zeit.«: »Kopenhagen 20. Febr. Reichsrathsvolksting: Der Finanzminister legt einen Gesetzentwurf, betreffend die fünfjährige Pensionserhöhung der in Folge des Wiener Friedens entledigten Beamten vor« har bevæget mine her boende Kolleger til at anmode

mig om i deres og eget Navn underdanigst at forespørge hos Deres Højvelbaarenhed — hvem vi endnu altid anser som den Autoritet, til hvem vi i slige Tilfælde først maa henvende os — om ogsaa vi med Bestalling forsynede afsatte Skolelærere hører med til de af Finansministeren nævnte Embedsmænd og -- hvis dette ikke er Tilfældet — hvad vi da skal gøre for ogsaa at komme i Betragtning ved den eventuelle Pensions-Forhøjelse.

13. Juli 1866: Herr Kollaborator Monrad har sagt mig, at han havde meddelt Dem, hvornaar og hvorfor jeg har set mig nødsaget til at forlade Boghandler Sundby, og tillader jeg mig derfor straks at komme med følgende Referat af min sene-
ste Virksomhed.

Efter at forhenværende Lærer ved den danske Borgerskole, P. Vognsen, havde faaet Afslag paa sin Ansøgning om Tilladelse til at oprette en dansk Privatskole her i Byen, indgav jeg under 27. f. M. en lignende Ansøgning. I Afslaget til Vognsen hed det, at han allerede, fordi han ikke kunde Folkesproget [Tysk], ikke kunde faa den forlangte Tilladelse. Dette kunde man jo ikke sige om mig. Jeg anførte i min Ansøgning, at mit Modersmaal var Tysk, og at jeg var født i det sydlige Angel. En tysk Oversættelse af min Dimissions-Attest og en dito af en Attest for min Virksomhed ved Sollerup Skole vedlagde jeg min Ansøgning.

Min Afsættelse og Virksomhed som Lærer ved Langballe Skole berørte jeg paa følgende Maade: »Am 4. Märts wurde ich von dem damaligen Kirchenvisitatorium der Probstei Flensburg meines Amtes als Lehrer in Langballig entlassen. Da der Herr Pastor Peters, Mitglied des hohen Schulcollegiums für St. Marien, kurz vor meiner Entlassung als Probst meine Schule inspicerte und seine völlige Zufriedenheit mit meiner Fertigkeit in der deutschen Sprache und meiner Wirksamkeit als Lehrer mehrfach aussprach, so erlaube ich mir Solches als genügendes Zeugnis anzuführen«.

Med denne Ansøgning mødte jeg hos Borgmester B o n g - S c h m i d t, og kom det mellem os til følgende Samtale:¹³⁾ Jeg: Hr. Bürgermeister! Ich bin der Privatlehrer etc. — Borgmesteren: Sind Sie Seminarist? — Jeg: Ja. — B.: Wo sind Sie geboren? — J.: In Angeln. — B.: An welchem Institut arbeiten Sie? — J.: Ich arbeite an keinem Institut. — B.: Da Sie persönlich zu mir kommen, so sollen Sie auch meinen persönlichen Rat hören: Nehmen Sie Ihr Gesuch zurück; denn durch diesen Schritt schneiden Sie Sich alle Wege zur Weiterbeförderung ab. Drang zu einer dänischen Privatschule in dieser deutschen Stadt ist hier durchaus nicht, es sind Mittel zur Erlernung der dänischen Sprache in Ueberfluss, und Sie werden und müssen wissen, dass es nur politische Demonstration ist, wenn Leute dänischen Unterricht begehren. — J. Erlauben Sie, Herr Bürgermeister! von meiner Seite ist es nur eine Existenzfrage und keine politische Demonstration. — B. (hæftig): Wenn Sie es nicht als politische Demonstration betrachten und dennoch als geborner deutscher Mann Ihre Hand zu einnem solchen Werk bieten, und Sich als Mittel von der demonstrierenden Partei gebrauchen lassen, dann haben Sie meine Achtung verloren und werden allen Respekt verlieren. — J.: Herr Bürgermeister, Ich liess mich nie als totes Mittel brauchen und wüsste auch nicht, meine Achtung irgendwo eingebüsst zu haben. — B.: Ja, wenn Sie der genannten Partei angehören, dann ist es eine andere Sache. Eein jeder ficht für seine Meinung. Was ich gesagt, war ganz und gar privatim. Ihr Gesuch wird den geschäftlichen Weg gehen, und bin ich durchaus nicht genigt, dagegen zu wirken; denn solchen Demonstrationen soll man nicht ganz widerstehen. Aber (idet han vil give mig Ansøgningen tilbage) junger Mann! bedenken Sie Ihr eigenes Wohl und nehmen Sie Ihr Gesuch noch zurück, sonst ist ein jeder Weg zu Ihrer Weiterbeförderung für beständig abgeschnitten. — J.: Ich glaube Ihren Rat zu verstehen, muss aber bemerken, dass es mir von wenig Nutzen scheint, dem Rat des Bürgermeisters zu folgen, denn schon in Langballig meine ich erfahren zu haben, dass man

mich nicht will; das Befördertwerden ist mir wohl schon verpönt von daher. — B. Nein! das war damals, aber dies wird Ihr Unheil werden; denn wenn Sie auch heute eine dänische Privatschule mit Kindern gefüllt erhielten, über ein Jahr würde sie leer sein, und hier in einer deutschen Stadt wird über ein Jahr keine solche Schule mehr existiren. Nochmals! nehmen Sie Ihr Gesuch zurück und lassen Sie Sich überhaupt von der genannten Partei nicht gebrauchen, wenn Sie derselben nicht angehören. — J.: Herr Bürgermeister! wi gesagt, ich lasse mich nicht brauchen, ich gehöre selbst der Partei an und finde meinen Antrag berechtigt. — B.: Ja, so! Dann wird Ihr Gesuch den geschäftlichen Gang gehen, und ist es nicht unmöglich, dass Sie Erlaubnis bekommen. Adjø!

Allerede den 29. var Skolekollegiet sammen for at behandle min Sag. Peters maatte tilstaa Sandheden af mine Ord om hans Udtalelser og roste mig endydermere. Nu var man i Knibe; thi mod min Personlighed kunde ikke anføres noget, og dog vilde man gerne være fri for at give mig Koncession. Bong-Schmidt og Peters blev enige om, at jeg ikke kunde oprette et saadant Institut og holde det uden Understøttelse, og den kom naturligvis fra København. Dette kunde man imidlertid ikke bevise; og da de øvrige Medlemmer ikke var mod Bevilgelsen, saa blev man enig om først at indhente Regeringens Raad og Mening og sendte det hele til Zedlitz. Saavidt kender jeg Sagens Gang nøjagtig; noget videre ved jeg ikke endnu. Jeg skal imidlertid forfølge Sagen med Energi, om jeg ogsaa personlig skal tale min Sag hos Zedlitz og Scheel-Plessen.

Jeg har i den sidste Tid korresponderet ivrigt med mine mange Bekendte omkring i Slesvig. De modtagne Breve har jeg leveret til Monrad, der atter har givet dem til de la Port, og vil denne sidste bruge dem hos den franske Konsul i Kiel. Dog, alt dette kender De vel bedre end jeg. Dernæst er jeg traadt i Forbindelse med Politidirektør Herz og har efter hans Opfordring i Forening med P e s c h k e i Slesvig organiseret et Opdagelses- og Efterretningskorps for Slesvig.

Jeg er altsaa ikke ledig, skønt jeg ikke har noget, hvorved jeg kan tjene mit Brød til mig og mine. Er min Virksomhed af Værdi, saa vilde jeg bede Dem tænke paa mig, der gerne vil ofre om ogsaa mit Liv for Fædrelandet, men nødig vil fratage min Familie, hvad den endnu har tilbage. Meget er gaaet, og mere vil gaa, naar jeg ikke kan faa Hjælp. Jeg kunde jo gaa til Kongeriget og muligvis faa Ansættelse, saa jeg kunde hjælpe mig selv, men vilde det ikke være urigtigt af mig, da jeg dog ved min Nærværelse opretholder Modet og virker altid noget i en ikke lille Kreds? Imidlertid haaber jeg med mine slesvigske Brødre, at Forløsningstimen snart kommer, og i dette Haab vil jeg slutte min Skrivelse til Deres Højvelbaarenhed.

Ærbødigst og taknemmeligst

Gustav Johannsen.

27. Juli 1866: Med Deres nøje Kendskab til Flensborgs trofaste Befolkning vil De for længe siden være kommen til det Resultat, at Magistratens Lykønskningsadresse til Preusserkongen,¹⁴⁾ betragtet som en Udtalelse af Byens sande Stemning, er en stor Løgn. Flensborgerne blev ogsaa som rasende, da Aviserne bragte nævnte Adresse for Dagens Lys. Der blev lagt forskellige Planer til at træde op imod den, men — Tugthusforordningen tilintetgjorde alle Planer.

Efter forskellige Samtaler med Hr. Monrad blev jeg enig med mig selv om at forelægge hoslagte Erklæring¹⁵⁾ for de paa samme undertegnede Mænd, der uden Undtagelse er Folk, der baade kender Befolkningen nøje og selv har betydelig Indflydelse paa deres Medborgere. Gerne havde disse Folk offentlig udtalt sig imod Magistraten, men — ogsaa her blev Tugthusforordningen til en uoverstigelig Hindring. Kan nu denne Erklæring af Dem benyttes, uden at dog de underskrevne nævnes eller kommer i Ulejlighed, saa var Hensigten naaet, og vilde vedkommende føle sig Deres Højvelbaarenhed meget forbunden. Bare det kom til en Afstemning! siger Flensborgeren.

Haabet er endnu levende og Modet det gamle. Nærmer Afgørelsen sig først, saa man kan øjne den, da vil ogsaa Flensborgeren dristig træde op, selv naar han for en kortere Tid skulde lide Straf af sine nuværende Herrer. Længselen efter Genforening med Danmark vokser fra Dag til Dag og Hadet til Preussen ligesaa.

*

Fra den følgende spændende Forberedelsestid til Afstemningen 12. Marts 1867 findes desværre ingen Breve. Men allerede 6. Aug. 1866 skriver tidl. Degn Tofte fra Flensborg til sine gamle Præster, Graae og Munck: »Der gaar det Rygte, at Johannsen er arresteret for politiske Umtriebe [politisk Virksomhed] i Angel. Gendarmerne spørger ud efter og om ham, saa meget er vist. Har faaet ham advaret. — Luften er svanger med uhyggelige Rygter. Forsigtighed udkræves«. Og den 3. Aug. samme Aar skriver Overlærer Monrad til Regenburg: »Johannsen, jeg og flere mener efter det første Indtryk, at hemmelig Afstemning vilde være at foretrække, Partsch mente bestemt det modsatte«.

I 1866 havde Gustav Johannsen paa Opfordring overtaget Sundbys danske Boghandel. »Han gjorde det« — skriver Monrad 22. Nov. 1871 til Grosserer D. B. Adler — »mest for den danske Sags Skyld i Almindelighed, som en stærk Trang drev ham til at tjene paa hvad Maade han bedst kunde; men han fik ogsaa snart Forretningen kær. Han var i Besiddelse af en Formue paa vel omtrent en 7000 Rdlr., hvilket var fuldkommen tilstrækkeligt for ham til at etablere sig. Men Handelen var jo endnu noget aldeles nyt for ham; han var jo opdraget som Lærer og havde allerede nogle Aar virket som saadan — og den Tid, han havde til at lære Boghandlerforretningen, havde været meget kort. Intet Under da, at Boghandelen ikke gav ham et tilsvarende Udbytte, og at han i Løbet af de siden hængaaede Aar har sat største Delen af sin Formue til, et Resultat, der er saa meget lettere at forstaa, som der uafsladelig fra alle Sider

har været stillet de videstgaaende Fordringer til ham om at opfylde en uendelig Mængde Hverv, hvis dygtige Udførelse var af den yderste Vigtighed for den danske Sag i Slesvig i Almindelighed.«

Næste Brev er dateret 18. Maj 1869:

Der tænkes i denne Tid paa at sætte en Petition til Preuserkongen i Scene, og har man efter Raadslagning overdraget mig at indhente Deres Mening desangaaende.

Petitionen skulde udtale Nordslesvigernes dybe Sorg over den øjeblikkelige Tilstand, fremhæve vort store Tab ved Adskillelsen fra Moderlandet og udtale en Bøn om snarlig Udførelse af Pragerfredens Art. V. Den nordslesvigske Presse skulde i Forvejen fremhæve det aandelige og materielle Tryk, hvorunder vi lider, og saa skulde Petitionen i en Fart bringes rundt.

Spørgsmaalet er nu kun for os, om det kan anses for godt og gavnligt, naar vi i denne Tid, hvor der ellers ikke er noget ordentligt at tage fat i, kommer med en saadan Udtalelse af det Nordslesvigske Folk.

De vil gøre os en stor Tjeneste, naar De godhedsfuldt vil meddele mig Deres Mening.

Jeg har hidtil ikke kunnet opdrive alle de gamle Numre af »Flensburger Anzeiger« og sender derfor i Dag en mangelfuld Pakke.¹⁶⁾

*

I Efteraaret 1869 overtager Gustav Johannsen en ny Virksomhed, nemlig som Redaktør af »Flensborg Avis« fra 1. Okt. »Den staar saa levende for min Erindring hin Aften i Aaret 1869, da en lille Kreds af Flensborgere var samlet i C. F. Monrads Hus for at tage endelig Bestemmelse om det vovelige Skridt at begynde paa at udgive et Dagblad i det danske Sprog i den tysktalende By« --- skriver Overlærer Jens Langkjær i en Mindeartikel i Lolland Falsters Stiftstidende for 26. Okt. 1901. »I »den danske Tid« havde man ikke dristet sig dertil, og nu var Forholdene jo langt vanskeligere under den preussiske Valg-

lov. Gustav Johannsen var den næststygste Mand i den lille Forsamling, men han tog dristig Ordet for at tilraade, at der straks skulde tages fat, skønt han vidste, at han vilde komme til at lægge Skuldre til; thi Hovedvanskeligheden ved at faa Sagen i Gang bestod netop deri, at der var saa faa personlige Kræfter til Raadighed. Rollerne maatte fordeles mellem de faa tilstedeværende. »Flensborg Avis« udkom fra 1. Okt. 1869 med Boghandler Gustav Johannsen som Udgiver, den hidtilværende Redaktør af den dansksindede »Flensburger Anzeiger«, C. A. Willemoës, som Redaktør og Fabrikant A. G. Freudenreich som Formand for Bladets Bestyrelse. Det væsentligste Medarbejderskab ved Bladet skulde være gratis, og vi haabede at kunne begynde med 600 Abonnenter.«

Efterfølgeren, Redaktør Jens Jessen, udtaler et Sted om Gustav Johannsens Virksomhed ved »Flensborg Avis« 1869—83, under hvilken han af de preussiske Domstole blev idømt Frihedsstraffe, saa han i 1876 tilbragte 1 Maaned, i 1878 2 Maaneder i Fængslet i Glückstadt¹⁷⁾ og i 1879 3 Maaneder i Fæstningsarrest i Magdeburg: »Naar der i 1869 for første Gang oprettedes et Blad paa Dansk i Flensborg, saa skyldtes dette vel ikke alene J.; men uden ham og hans store Indflydelse i det flensborgske Borgerskab vilde det næppe have været muligt at stifte Bladet og hævde det i den første vanskelige Tid. Opretelsen af »Flensborg Avis« er derfor først og fremmest knyttet til Johannsens Navn.«¹⁸⁾

*

Næste Brev er først dateret 6 Aar senere, nemlig 5. Sept. 1875:

Indlagt sender jeg Ansøgningen for C. L. Brandt, idet jeg paa hans Vegne tillader mig at bede Dem om at gøre alt, for at han kan faa Hjemstedsbevis snarest muligt. Hans tilkommende Svigerfader, en af vore brave danske Folk, er meget ked af den megen Ulejlighed, der er forbunden med at faa Beviset, og jeg med; thi Folk kan slet ikke forstaa, hvorfor man gør saa mange

Vanskeligheder lige overfor en saa afgjort dansk Undersaat, som Brandt unægtelig er.

17. Aug. 1876 [Regenburgs Svar 28. Aug.]: De har en Gang sagt til en Ven af Dem, at for mig vilde De altid gøre, hvad der stod i Deres Magt. Derfor var det ogsaa, at jeg i sin Tid tillod mig at henvende mig til Dem med Bøn om at udvirke, at jeg blev udnævnt til Kordegn i Aarhus, men da jeg ikke erholdt denne Plads, sluttede jeg, at De ikke havde formaaet at skaffe mig den. Det var heller ikke af Lyst, at jeg søgte det nævnte Embede, kun nødvendig vilde jeg tage herfra, da jeg har den Overbevisning, at jeg ikke godt kan undværes her. Men mine undergravede finansielle Forhold bevægede mig til at gøre et Forsøg paa at komme ud af dem.

Der kommer undertiden en vis Angst over mig, naar jeg tænker paa, at jeg har tilsat min Formue og nu sidder i Gæld. Min Kones og mine mange Børns Fremtid faar mig undertiden til at tænke, at jeg ikke burde have gjort, hvad jeg i Troen paa en snarlig Forandring af vore Forhold her mente at kunne forsvare at gøre. Jeg har dog ikke alene brugt min egen Formue, men ogsaa mine bedste Venners Understøttelse har jeg benyttet, og derfor er jeg netop i Gæld hos disse. — Kunde De ikke hjælpe mig til et Laan? Jeg ved nok, at De ikke er nogen Pengemand, med jeg ved ogsaa, at jeg ikke kender andre, som jeg kunde gaa til med en saadan Anmodning. I Haab om, at De vil kunne formaa en patriotisk Pengemand til at laane mig den Sum, henvender jeg mig til Dem og haaber, at De ikke vil slaa Haanden af mig.

*

De følgende 3 Breve fra 1889 findes trykt i Sønderjydske Aarbøger 1936, S. 232—33, og overspringes her, da de væsentlig kun indeholder Bemærkninger om Bøger, som Regenburg skulde sende Gustav Johannsen til hans Rigsdagsvirksomhed.¹⁹⁾

Noter.

- ¹⁾ Sønderj. Aarbøger 1939, S. 1 ff.
- ²⁾ Enkelte af Brevene har jeg allerede offentliggjort i Sønderj. Aarb. 1936, S. 231 ff.
- ³⁾ S. Aarb. 1937, S. 168 ff., 1938, S. 111 ff. og S. 306 ff.
- ⁴⁾ H. F. Petersen: Fra sydlesvigske Præstegaarde, 1938, S. 187.
- ⁵⁾ S. Aarb. 1902, S. 109 f. og 118 f.
- ⁶⁾ Alexandra Johannsen: G. J.s Barndom (S. Aarb. 1914, S. 99-158).
- ⁷⁾ S. Aarb. 1914, S. 141.
- ⁸⁾ H. F. Petersen: Fra sydslesvigske Præstegaarde, S. 187.
- ⁹⁾ S. Aarb. 1902, S. 110.
- ¹⁰⁾ Sprogforeningens Almanak for 1903, S. 83 f.
- ¹¹⁾ H. P. Hanssen anf. Sted, S. 84.
- ¹²⁾ General Manteuffels Tale i Flensborg indeholdt bl. a. Ytringen: »Hver syv Fod Jord vil jeg dække med min Krop, før jeg afstaar den«. (M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909, Kbh. 1910, S. 15).
- ¹³⁾ Jeg: Hr. Borgmester! Jeg er Privatlærer osv. — Borgmesteren: Er De Seminarist? — Jeg: Ja. — B.: Hvor er De født? — J.: I Angel. — B.: Ved hvilket Institut virker De? — J.: Jeg virker ikke ved noget Institut. — B.: Da De personlig kommer til mig, skal De ogsaa have mit personlige Raad: Tag Deres Ansøgning tilbage, for derved afskærer De Dem alle Veje til Befordring. Trang til en dansk Privatskole i denne tyske By eksisterer slet ikke, der findes Midler til at lære det danske Sprog i Overflod, og De maa og skal vide, at det kun er en politisk Demonstration, naar Folk forlanger dansk Undervisning. — J.: Tillader De, Hr. Borgmester, fra min Side er det kun et Eksistenspørgsmaal og ingen politisk Demonstration. — B. (heftig): Naar De ikke betragter det som en politisk Demonstration og alligevel som født tysk Mand rækker Haanden til noget saadant, saa har De mistet min Agtelse og vil tabe enhver Respekt. — J.: Hr. Borgmester, jeg har aldrig ladet mig benytte som et dødt Redskab og kender heller ikke til, at jeg nogetsteds har mistet Folks Respekt. — B.: Ja, hvis De tilhører nævnte Parti, er det noget ganske andet. Deres Ansøgning gaar saa Forretningsvejen, og jeg er slet ikke tilbøjelig til at modvirke den; thi saadanne Demonstrationer skal man ikke helt staa imod. Men, unge Mand! betänk Deres eget Vel og træk endnu Ansøgningen tilbage, ellers er enhver Vej til Befordring afskaaret for bestandig. — J.: Jeg mener at forstaa Deres Raad, men maa bemærke, at det synes mig lidet nyttigt at befølge Borgmesterens Raad, for allerede i Langballe mener jeg at have erfaret, at man ikke vil have mig; Muligheden for Befordring har jeg vist allerede forspildt. — B.: Nej, det var den Gang, men her vil det blive til Deres Skade; thi selvom De ogsaa i Dag fik en Privatskole fuld af danske Børn, vilde den være tom om et Aar, og her i en tysk By vil der om et Aar ikke mere eksistere nogen dansk Skole. Endnu en Gang, tag Ansøgningen tilbage og lad Dem overhovedet ikke bruge af nævnte Parti, naar De ikke tilhører det. — J.: Hr. Borgmester, som sagt, jeg lader mig ikke bruge; jeg tilhører selv Partiet og anser min Ansøgning for berettiget. — B.: Nuvel, saa gaar Deres Ansøgning den forretningsmæssige Vej, og det er ikke umuligt, at De faar Tilladelsen. Farvel!

¹⁴⁾ Allerduchlauchtigste, Allerstormægtigste, Allernaadigste Herre og Konge!

Den berømmelige preuss. Armés sidst vundne Sejre og Resultater har hos Hertugdømmernes Befolkning bekræftet Bevidstheden om, at den preuss. Stats Styrke, som for 2 Aar siden her mod Nord gen-

nem herlige Sejre beseglede Landets Befrielse, er stor nok til ved hurtig, omend dyrekøbt Kamp at hidføre det store Værk, der hedder Tysklands Enhed og politiske Genfødelse. Kronen paa denne Kamp vil ogsaa bringe dette Land, hvis største By vi repræsenterer, Afslutningen paa de hittidige provisoriske Tilstande og sikre os den varige Beskyttelse fra en Stat og en Hær, som i de sidste Dage atter har bevist, at Konge, Hær og Folk er sig Frederik den Stores Stats høje Mission bevidst og ejer Styrke til at opfylde denne Mission.

Flensborg Bys Magistrat udtaler kun, hvad Tusinder her føler, at den allerunderdanigst beder Deres Majestæt naadigst at modtage dens Lykønskning til den preuss. Armés nyeste Sejre.

Flensborg, 4. Juli 1866.

Allerunderdanigst.

Bong-Schmidt. Funke.

Henningsen, Petersen, Jensen, Knuth, Tiedemann, Brinkmann.

¹⁵⁾ Erklæringen har følgende Ordlyd: I en til Hs. Maj. Kongen af Preussen under 4. ds. rettet Lykønskingsadresse har Magistraten her i Byen betegnet den voldsomme Løsrivelse for to Aar siden af Hertugdømmet Slesvig fra Danmark som »en Befrielse« og derefter udtalt det Ønske, at Landets Forhold maatte blive endeligt ordnede saaledes, at det kom til at staa under Preussens mægtige Beskyttelse.

I Anledning af disse Udtalelser, som Magistraten ikke har indskrænket sig til at fremkomme med alene i sit eget Navn, men som den tillige har anmasset sig at gøre i Staden Flensborgs Navn, føler vi undertegnede Borgere i Flensborg os paa det stærkeste opfordrede til at afgive følgende Erklæring:

Saa længe vi stod under den danske Konge, ansaa vi det som vor største Ære og vor bedste Stolthed at være vor Konge og vort elskede Fædreland Danmark tro og inderligt hengiven, og vi priste os lykkelige ved dette Fædreland.

Derfor kan vi umulig betragte vor Løsrivelse fra dette vort gamle Fædreland som en Befrielse. Heller ikke kan vi paa nogen Maade dele Ønsket om, at vort Lands Forhold maa blive endelig ordnede saaledes, at vi kom til at staa under Preussen. Tværtimod vilde vi betragte en saadan Løsning som den største Ulykke for vor Stad, ligesom for hele Landet. Med vor inderlige Kærlighed til vort gamle Fædreland staar vi ikke alene. Tværtimod er det vor inderligste Overbevisning, at et overordentligt stort Flertal af vore Medborgere er opfyldt af samme Tænkemaade som vi. Deler vort Syn paa Fortiden og vore inderlige Ønsker og Forhaabninger med Hensyn til Fremtiden. Skulde det engang, hvad vi levende ønsker, komme til en almindelig Afstemning, vilde Sandheden af denne Paa-stand paa det mest slaaende blive stadfæstet. Men under vore nuværende Herrer er enhver fri Ytring af vor Tænkemaade forbudt os under de haardeste Straffe. Medens man lader os i Ro fortsætte vort borgerlige Erhverv, gør man alt for at forpine og kue vort aandelige Liv.

Flensborg i Juli 1866. Underskrevet af: Peter Marquardsen, N. Nielsen, J. F. W. Partsch, N. N. Schmidt, H. Jensen, Georg Hildebrandt (for den søndre Del af Byen) og T. C. Tüchsen, J. Plaetner, C. Christensen, C. Schmidt, N. L. Toft og Hans C. Jacobsen (for den nordre Del af Byen).

¹⁶⁾ Paa Brevhovedet

Gustav Johannsen,

Bog-, Kunst-, Fotografi- og Papirhandel.

Agentur

for »Nye danske Brandforsikringsseiskab« i Kjøbenhavn;

Agentur

for Livrente- og Livsforsikringsseiskabet »European« i London.

¹⁷⁾ Gustav Johannsens Dagbog fra Fængslet i Glückstadt i 1876 er aftrykt i Sprogforeningens Almanak for 1930, S. 69—78.

¹⁸⁾ Franz von Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901, S. 579.

¹⁹⁾ Denne, der strakte sig fra 1881 til hans Død den 25. Okt. 1901, er skildret af H. P. Hanssens-Nørremølle i S. Aarb. 1902, S. 264—297.

Om nogle sønderjydske Sølvarbejder fra Augustenborg Slot.

Af **Jørgen Paulsen.**

Det var en tragisk Skæbne, der ramte Augustenborgerne, da de, drevet af Striden om Arvefølgen i den dansk-holstenske Helstat, afbrød de mange Traade, der bandt dem til Danmark. Og det blev en umild Dom, man fra dansk Side fældede over Hertugfamilien, under Indtryk af den nyvakte, skarpe nationale Modsætning, som førte til de slesvigske Krige og Helstatens Opløsning. Slesvigholstenerne derimod tog Augustenborgerne til sig, den første Tid i Modsætning til Preusserne — man erindre blot Bismarcks Ord om »Hanekyllingerne« —, men efter Forsoningen og Prinsesse Auguste Viktorias Formæling 1881 med den senere Kejser Wilhelm II i skønneste Forening med dem. Det var nu helt en tysk Familie. Og den blev af baade danske og tyske Historikere vurderet som saadan, oftest ogsaa naar man saa tilbage paa dens tidligere Slægtled.

Der kan være god Grund til at beskæftige sig med Augustenborgerne under en lidt anden Synsvinkel. Det tragiske i deres Skæbne skyldes vel netop, at de stod i saa nær Tilknytning til Danmark baade før og paa det Tidspunkt da Bruddet kom. »Oprørshertugen« Christian August var ligesom Broderen, Prinsen af Nør, gift med en Comtesse af Slægten Danneskiold-Samsøe, hans Søster Prinsesse Caroline Amalie blev som Kong Christian den Ottendes Gemalinde Dronning af Danmark, hans Moder Hertuginde Louise Augusta, »Hendes kongelige Højhed«, var Søster til Kong Frederik VI, og Faderen Hertug Frederik Christian den Yngre havde særlig i Tiden indtil 1810, da Arvefølgestriden blev akut, viet en stor Del af sine Kræfter og sine aandelige Interesser for danske Undervisningsproblemer — for blot at nævne nogle af de mest nærliggende Baand,

Fig. A.

der knyttede Slægten til Danmark. Hele det 18. Aarhundrede igennem var Augustenborgerne nær forbundne med den danske Helstat, de mandlige Medlemmer først og fremmest som meget højtstaaende Officerer i den danske Hær.

Det Milieu, de færdedes i, kan kaldes baade dansk og tysk, i samme Grad som det var det for andre højtstaaende, fint kultiverede og kunstinteresserede Mennesker i vort Land paa den samme Tid. Dette præger ogsaa Familiens Hjem, — Slotterne Augustenborg og Graasten —, hvor Slægtens Medlemmer samledes om Sommeren. Danske Kongeportrætter og Slægtsbilleder, malet af de bedste danske Kunstnere, prydede Væggene; Møbler, Porcellæn, Glas og Sølvtoj af fin og ærlig dansk Herkomst var med til at kaste Glans over Slottenes Sale.

Imidlertid, som Menneskene kom ud for Omskiftelsernes haarde Lov, saaledes ogsaa deres Ejendele. I Treaarskrigen flygtede Familien sydpaa, kun medtagende de færreste, men bedste Ting af Indboet. Primkenau i Schlesien blev nu Augustenborgernes Hovedsæde. Efter Overenskomsten med Danmark 1852, hvorved Slottene imod et Erstatningsbeløb afstodes til den danske Stat, fulgte Aaret efter en meget stor Indboauktion paa Augustenborg. Kataloget omfattede ikke mindre end 3381 Numre, hovedsagelig Møbler, Dækketøj, Sengetøj og Servicer. Ikke underligt, at man endnu tit stilles overfor Ting, der »har staaet paa Augustenborg (eller Graasten)«, og hvortil Eftertiden ivrigt har forsøgt at knytte Affektionsmomenter med oftest kun liden historisk Berettigelse.

Verdenskrigens Følger ramte senere de smaa tyske Fyrstehuse særlig haardt; heller ikke det Augustenborgske Hus gik fri. Snart fandt kostelige Ting enkeltvis Vej frem til Kunsthandelen, løst ud fra Helheden for at skaffe Midler til mere paa-trængende Krav, og tilsidst — for en halv Snes Aar siden — fulgte en stor Realisation. Det maa betragtes som en efter Forholdene lykkelig Udgang, at en ikke uvæsentlig Del af de fineste Portrætter og bedste Kunstgenstande blev ledet tilbage til deres Hjemland og egentlige Udgangspunkt, takket være de

af Brygger J. C. Jacobsen stiftede Midler og Frederiksborg Museets Aarvaagenhed og energiske Indgriben. Dette maa af alle Parter anses for en mere tilfredsstillende Løsning, end hvis disse Ting nu havde været spredt over det ganske Europa.

Blandt de Genstande, der blev erhvervet af Frederiksborg Museet, var ogsaa en betydelig Samling Sølv-sager, hovedsagelig danske, bestaaende bl. a. af tre Terriner, fem forskellige Kander, to store, runde Fade, fire ovale Fade, fjorten Tallerkener, tre Smykke- og Toiletskrin, to Sæbedaaser, fyrretyve Lysestager samt nogle Sæt Knive og Gafler med Porcellænskaft. Endvidere nogle store Spejle med Sølvrammer, en imponerende Sølv-Kaminskærm og to Sølv-Gueridoner. De fleste og største Ting er, som man kunde vente det, udført af de kendteste københavnske Mestre, men en Række Stykker røber i Form og Udførelse deres mere provinsielle Herkomst, uden dog derfor at burde kaldes mindreværdige Elementer i den fine Samling. En Række af dem er af sønderjydske Oprindelse, udført i Sønderborg og Aabenraa, de to Købstæder nærmest ved Slottene Augustenborg og Graasten.

Det hørte ikke til Hverdagens Begivenheder, at de hjemlige Haandværkere fik Besøg af saa fornemme Kunder og gode Betalere som Hertugfamiliens Medlemmer. Og vi kan gaa ud fra, at de Arbejder, Guldsmedene i Sønderborg og Aabenraa fik overdraget at udføre til de fyrstelige Personer, er noget af det bedste, de har kunnet levere. Dertil kommer, at det hørte til Sjældenhederne, at en lille Guldsmed fik Bestilling paa saa forholdsvis store Genstande, som der her er Tale om; i Almindelighed var det mere beskedne Smykker, Hovedvandsæg, Salmebogsspænder, Spiseskeer af lettere Sølv, en Guld- og Sølvsmed anvendte sin Flid paa og kunde gøre sig Haab om at sælge til den lokale Befolkning. Hvilken Mester vilde ikke lægge hele sin Sjæl og al sin Kunnen i et større Arbejde, som han vidste haade vilde komme i meget fint Selskab og uvægerligt ogsaa blive udsat for Kenderes kritiske Vurdering?

Det maa derfor være paa sin Plads i Korthed at gennemgaa

disse sønderjydske Sølvgenstande enkeltvis, saa meget mere som de ved deres Stempler og Mestermærker kaster Lys over nogle dygtige sønderjydske Haandværkere fra det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og dermed over et lille Stykke af vor Landsdels Kulturhistorie, som hidtil kun i ringe Omfang er bearbejdet af danske Forskere.

Et Par af de store Sølv Terriner i Samlingen af Augustenborg-Sølv (Fig. A. 1) er gamle Aabenraa-Arbejder. Det er store, ovale Terriner af en barok Form, der peger mod engelske Forbilleder. Laagene er højt hvælvede og har store, ægformede Knopper. Hankene er kunstfærdigt udført og fæstnet til Terrinen ved et Pladestykke af Form som en Muslingskal. I Bunden er indstemplet et 24 (Lødighedstegn?), Aabenraas Bymærke (Fig. C. 1) og Mestermærket FCH for Guldsmeden Friedrich Christoph Hansen (Fig. D. 2). Han fødtes i Tønder som Søn af en Brygger, blev 1759 gift i Aabenraa og døde 1795.*)

Fra Aabenraa er ogsaa et Par Lyses tager (Fig. A. 2) med ottekantet, balustreformet Skaft og ottekantet Fod, ganske nydelige Arbejder af vægtigt Sølv. De har i Bunden indgraveret S A, henpegende paa Hertuginde Sophie Amalie (1675—1741) — en Datter af Storkansleren Greve Frederik Ahlefeldt paa Graasten, gift 1694 med Hertug Frederik Vilhelm (1668—1714), — samt A (Augustenborg) 1765. Bymærket er det samme som paa Terrinerne ovenfor, men Mestermærket er her CCH (Fig. D. 1) for Carl Christian Hoffmeister, som jeg i Dokumenter fra Aabenraa Byarkiv omhandlende Guldsmede første Gang har fundet omtalt som Mester 1732. Ved Oprettelsen af Aabenraa Skyttelaug 1734 var han den ene af dettes to første Oldermænd. Der kendes Arbejder af ham endnu fra 1751, men iøvrigt er hans personlige Data kun lidt oplyst.

*) Nogle Oplysninger vedrørende de to Aabenraa-Guldsmede skyldes Amtslæge, Dr. Michelsen, Aabenraa, og vedrørende Sønderborgerne Guldsmed Ulrich Johannsen, hvem jeg takker for venlig Hjælpsomhed.

Et Par Lys estager af lignende Form som de foregaaende (Fig. A. 3), men lidt større og med Skaftet mere indbuet paa Midten, er udført af en Sønderborg-Mester. De har i Bunden indgraveret L S 1757, henpegede paa Prinsesse Louise So-

Fig. B.

phie (1699—1765), Hertug Christian Augusts Søster, og ligesom de ovennævnte A 1765. Endvidere et indstemplet S (Sønderborgs Bymærke, Fig. C. 2) og som Mestermærke et sammenbundet HB (Fig. D. 3).

I Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder (1915) er S. 52 angivet et Par Arbejder med de samme Stempler og med megen Sandsynlighed henført til Sønderborg Mesteren Hans Bruun.

Ligeledes fra Sønderborg er et Par Lys estager med rundt Skaft og rund Fod (Fig. B. 1), næppe af saa ædel Form, som de foregaaende. Paa Foden er indgraveret et kronet Spejlmogram FC, betegnende Hertug Frederik Christian d. Æ. (1721—94; Hertug 1754) som Prins. I Bunden har de G (Graa-

sten) 1765 og paa Fodrandens udvendige Side Mestermærket CWM (Fig. D. 4) samt Lødighedstegnet 24. Der er intet Bymærke, men da der i Midten af det 18. Aarh. i Sønderborg levede en Guldsmed ved Navn Christian Wallmann, maa Mærket vel med god Grund formodes at være hans.

Denne Guldsmed er ogsaa Mester for et Par lave Stager (Fig. B. 2) med tallerkenformet Fod. I Tallerkenen har de indgraveret samme Spejlmonogram som de foregaaende og paa den ophøjede Fodrand samme Stempler, omend Mestermærket her er meget utydeligt.

Fig. C.

De største og kunstnerisk bedst udførte af de her omtalte Lysestager er et Par store Stykker i knækket Arbejde og med vredet Skaft (Fig. B. 3). Foden er højt hvælvet og bærer indgraveret kronet FC, formentlig for Hertug Frederik Christian d. Æ. efter 1754, da Kronen her har flere Bøjler end paa de ovenfor omtalte Genstande og formentlig derfor maa være Hertugkronen. I Bunden er indstemplet Lødighedstegnet 26 og Mestermærke IANSEN (Fig. D. 5) for Peter Jansen, en fra Norge indvandret Guldsmed, der kendes som Mester i Sønderborg fra før 1789. Han ansaas for at være en meget dygtig Haandværker, hvad disse Stager paa den smukkeste Maade bekræfter.

Han har ogsaa udført de to morsomme, kugleformede Daaser (Fig. B. 4) i knækket Arbejde. Hvad de egentlig har været brugt til er ikke ganske indlysende, men de anses nok med Rette for at være Sæbedaaser. Foruden Peter Jansens Mestermærke har de i Bunden indstemplet S (jfr. Fig. C. 3) o indprikket P:C:A, betegnende Prinsesse Charlotte Amalie (1736—1815), Hertug Frederik Christian d. Æ.s yngste Søster.

Tre af Samlingens fjorten Tallerkener er af sønderjydsk Oprindelse (Fig. A. 4). Sandsynligvis er de udført med en af Husets Augsburg-Tallerkener som Mønster. De har tunget Rand med Rifler og Knæk. Paa Randen er indgraveret kronet C(C)FA, betegnende Hertug Christian (Carl Friedrich) August (1798—1869; Hertug 1814). Under Bunden er indstempelt Sønderborgs Bymærke (Fig. C. 4), i den Form, vi kender det i Dag, Lødhedsmærket 26 og Mestermærke JJJ (Fig. D. 6), for J. J. Jørgensen, der i Begyndelsen af 19. Aarhundrede maa anses for den dygtigste af Guldsmedene i Sønderborg. Han benyttedes meget af den Augustenborgske Hertugfamilie og kaldtes ligefrem for Hertugens »Hofguldsmed«.

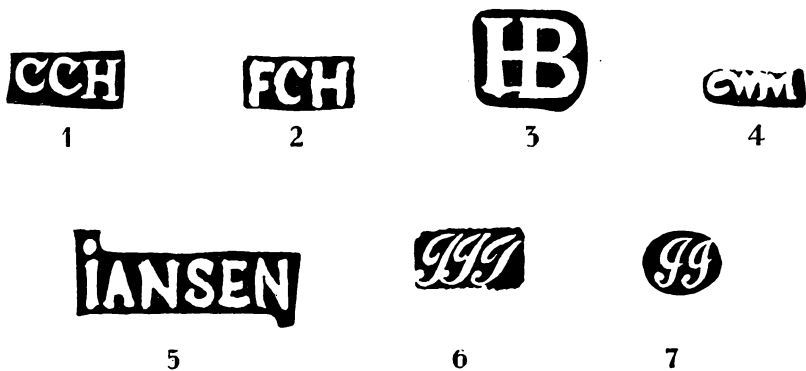

Fig. D.

Hans Efterfølger i denne Stilling blev Jens Jensen, der stammede fra Tønder, og som havde lært hos J. J. Jørgensen. Hans Virksomhed falder omkring 1830. I Frederiksborg Museets Samlinger findes et mindre Arbejde fra hans Haand, et lille Sølvbæger, ligeledes af Augustenborgsk Oprindelse (Fig. B. 5). Det blev for ca. 25 Aar siden, sammen med en Række andre Ting skænket til Museet af Frøken Louise von Buchwald-Fresenburg, hvis Moster Louise, en Datter af Hertuginde Louise Augustas Hofchef Ludvig Nicolaus Hugo von Buchwald, havde faaet det foræret af Hertuginde. Det bærer Indskriften: An

Louise v. Buchwald, von Louise Auguste 1838. Under Bunden har det Sønderborgs Bymærke, Lødhedstegnet 24 og Mestermærke JJ (Fig. D. 7) for omtalte Jens Jensen.

At denne Mand ogsaa fik betroet Udførelsen af finere Arbejder for Hertughoffet paa Augustenborg er der i Frederiksborg Museet endnu et Vidnesbyrd om. Blandt de store samlede Erhvervelser fra Familien var ogsaa et bedaarende Pragtmøbel, et »Kabinet« (Fig. F), helt beklædt med lys, halvt gennemsigtig Skildpadde og prydet med Elfenbenslister og Sølvbeslag. Paa Midterlaagen er der en oval, buklet Sølvplade med dreven Fremstilling af Diana og en Nymfe. Alle Skufferne har kunstfærdigt forarbejdede, akantuslignende Sølv-Nøgleskilte. Møblet er fra omkring Midten af 17. Aarhundrede og formentlig udført i Sydtykland. Engang i Hertug Christian Augusts Tid (ca. 1830) er det blevet overdraget Guldsmeden Jens Jensen i Sønderborg at istandsætte Kabinettet og forny de af Sølvbeslagene, der enten var gaaet til i Tidens Løb eller ogsaa var blevet saa medtagne, at de ikke længere var nogen Pryd. To af de store gennembrudte Beslag paa Gesimsen og Sargskuffen og tre af Nøgleskiltene paa de smaa Skuffer har nu Jens Jensens Mestermærke (Fig. D. 7). Trods dygtig Efterligning af de gamle, ses det dog uden større Vanskelighed, hvilke Beslag der er nye. De gamle Sølvarbejder bærer endnu Prisen. Men alene Arbejdets Overdragelse til Sønderborg-Mesteren viser Hertugfamiliens Tillid til den lokale Haandværker, en Tillid, som denne selvfølgelig — og med godt Resultat — har gjort alt for ikke at svigte.

Alt i alt vidner den her behandlede lille Gruppe af sønderjydske Sølvarbejder om et smukt Arbejdsforhold mellem Hertugerne paa Augustenborg Slot paa den ene Side og de nærliggende Købstæders Haandværksmestre paa den anden. Hvilken Tilfredsstillelse maa det ikke have været for en Guldsmed i Sønderborg eller Aabenraa at faa Lov til at udføre saadanne usædvanlige Arbejder til saa fornemme Kunder? At det drejede

sig om dygtige Mestre, det giver selve Tingene endnu den Dag i Dag Beviset for. Med Rette opbevares disse Minder om en Side af Sønderjyllands kulturelle Indsats nu i det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.

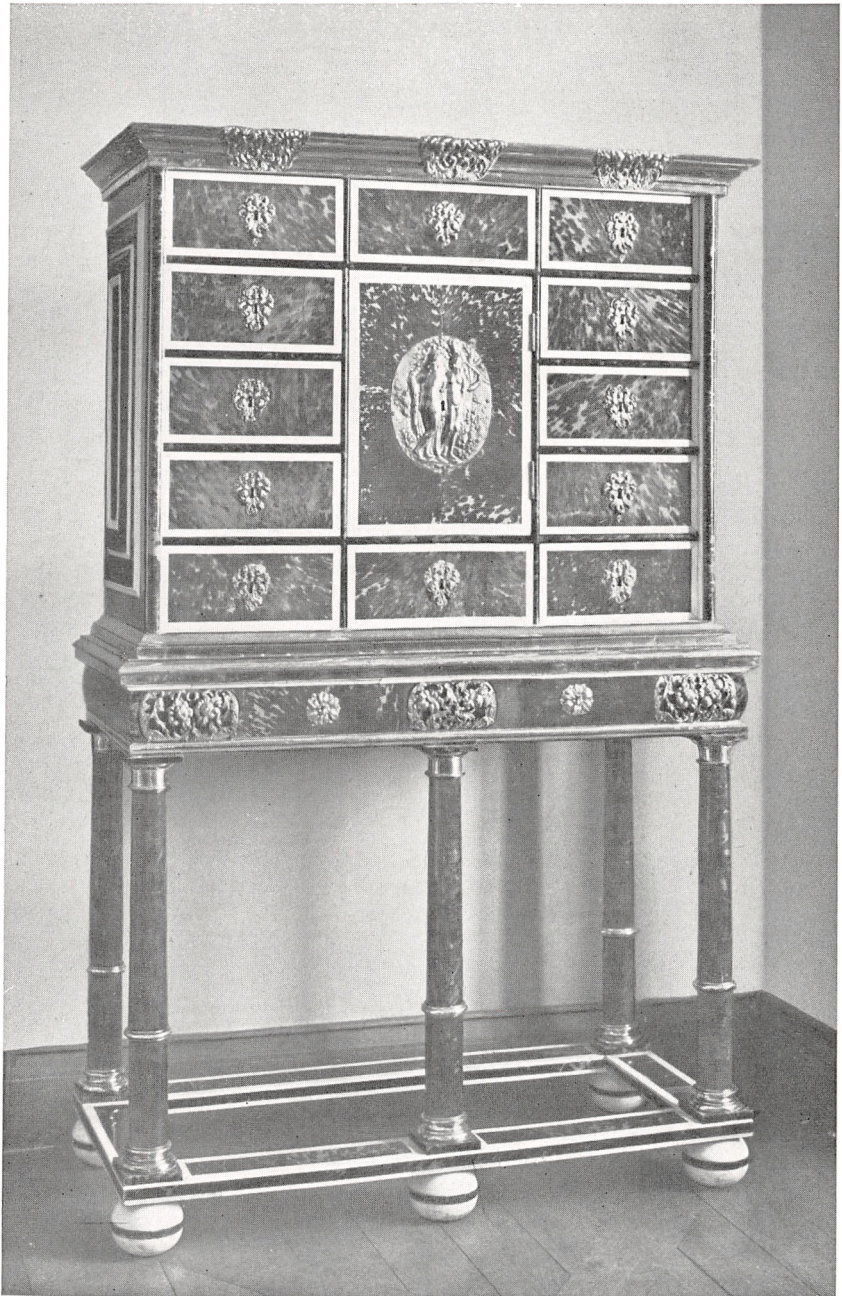

Fig. F.

Kaptajn Nørgaards Dagbog fra 1864.

Ved **Knud Olrik.**

Johannes Christian Ørsted Nørgaard var født 1837 i København som søn af inspektør ved Rosenborg brøndanstalt E. A. Nørgaard og blev 1855 assistent ved brøndanstalten, hvor han 1882 blev driftsinspektør. 1862 blev han sekondløjtnant i artilleriet; i 1864 var han kommandør i et afsnit af Dannevirkestillingen, senere af en skanse på Dybbøl, men var den meste tid knyttet til forsvaret af skanse V nord for Fredericia.

I felten førte han indtil 15. maj en dagbog, som ejedes af hans svigersøn, nu afdøde godsejer L. Nellemann, Skovnæs ved Frederikssund, tidligere Allingskovgaard. Bladene er til og med 7. maj revet ud af bogen, fordi Nørgaard efterhånden har sendt optegnelserne hjem. De bærer præg af at være skrevet under lidet gunstige forhold, på et tornyster, i en barak o. s. v., hvilket vel bl. a. forklarer den ikke helt konsekvente tegnsætning. Denne er dog bibeholdt her, når lige undtages, at der hist og her er sat et punktum, hvor det øjensynligt mangler, f. ex. i slutningen af en linje eller ved enden af en dags meddelelser.

De første 3 uger er dagbogen her meddelt i sin helhed, derefter i forkortet form. Det lader sig jo ikke nægte, at de mange gentagelser angående dagliglivet i Fredericia og sidst på Fyn har mindre interesse. På den anden side er det fuldt forståeligt, at det materielle og tidkorten kommer til at fylde uforholdsmæssig meget i en lang uvirksomheds tid. Dagbogens væsentlige kildeværdi ligger selvsagt i, at den giver et billede af, hvordan en ung, dannet officer tænker om forholdene, som de møder ham, eller som han hører om dem. Hertil skal dog bemærkes, at den kritik, der kommer frem, af hensyn til faren ved at fæstne sådan til papiret, er meget mådeholden. Ifølge meddelelse fra godsejer Nellemann rettede Nørgaard, som det også fremgår af hans korrespondancebog, alvorlige anker

mod mangelen på forsyninger og anden dårlig forberedelse til krigen.

(Retskrivningen er naturligvis helt og holdent Nørgaards egen. Af hensyn til nutidslæsere er dog mark, skilling og fod skrevet med bogstaver, mens tegnet for pund (Ⓔ) er bibeholdt.)

1864.

Februar.

1. — Idag telegraferede jeg voldsomt med Frederiksstad om Holstenernes Skjæbne der naturligvis forblev uafgjort.¹⁾ Jeg udsondrede dem derfor og lod dem blive hjemme, medens hele det øvrige Mandskab maatte tage Stilling i Skandserne.²⁾
2. — Det var kun i de to yderste Skandser at Mandskabet blev staaende, i de andre fandtes ingen Hytter eller Noget som helst hvor de kunde være, saa at de gik tilbage, men de maa rimeligvis herud igjen imorgen.
3. — Kl 2 Morgen stillede Mandskabet til Udrykning da Fjenden var i Nærheden. Kl 4 stod hver Mand paa sin Post. Natten var bælgmørk, det var derfor meget vanskeligt at ride uden at komme i Grøfterne. Jeg pidskede omkring fra den ene Skandse til den anden, udenfor Nr 20 paa 3 Kugler mig om Ørerne, hvilket forresten mærkværdigt nok slet ikke afficerede mig. Tydskerne skjøde til lige paa 2 Skildvagter der gik tilbage over Dæmningen,³⁾ men skjøndt de fyrede paa 150 à 200 Alens Afstand og fyrede c 50 Skud fik de dog kun lavet et Hul i den Enes Støvleskaft. Ankommen til Nr 19 lod jeg skyde 3 Skud efter en Colonne paa 20 Mand, der generede vore Skildvagter, den splittedes strax. Den ene Skildvagt mistede sin Tornyster. Ankommen til 21 paa Tilbagevejen fandt jeg her at Preusserne havde saaret en Mand i Underlivet, men der var ellers ikke hændt Noget ligesaa lidt som ved de andre Skandser. Kl 12 kom jeg hjem men Kl 6 blæstes der atter til Udrykning og jeg red omkring hele Natten uden at der passerede Noget.
4. — Lige til Kl 5 om Eftermiddagen red jeg omkring og kom saa endelig hjem, hvor jeg kvægede mig ved en blid Slummer til Kl 6 næste Morgen.
5. — Red ud Kl 6 og inspicerede alle Skandserne, fra Nr 20 blev der skudt et Par Skud efter en Snees Mand, der vare gaaet ud paa

¹⁾ Det drejer sig om, hvorvidt holstenske soldater efter forbunds-eksekutionen i denne landsdel skulde hjemsendes eller ej.

²⁾ Øst for Hollingsted midtvejs mellem Slesvig og Frederiksstad.

³⁾ Over Reideå-oversvømmelsen var der bygget 7 dæmninger, der forsvaredes fra skanserne.

Dæmningen og prøvet Isens Styrke med en Bjælke, de trak dem strax tilbage. Ved min Hjemkomst Kl 3 fik jeg Meddelelse af Majoreren om at Stillingen skulde forlades om Aftenen. Jeg var maalløs af Forbauselse. Kl 3½ fik jeg Telegram fra Wahl,⁴⁾ med Ordre til at trække alle Kanonerne ud af Værkerne saasnt det blev mørkt, dirigere dem til Banen ved Ellingsted.⁵⁾ Jeg maatte derfor atter pidske af, det bedste jeg kunde, da jeg var nødt til selv at overbringe denne Ordre. De 11 Kanoner fik jeg paa Jernbanen, for 2 sprængte Hestene Forstillingerne, en tredie blev der ikke Tid til at føre med, de bleve fornaglede og smidt i Vandet. Jeg tog efter min Hjemkomst Afsked med Skolelæreren og hans Familie, de vare dybt rørte og Kl 10 red jeg med mine Folk og Infanteriet Nord paa. Veiret var nederdrægtigt, det sneede, blæste, saa at Turen var Alt andet end behagelig. Vejen gik over Treja til Øster- og Vester Orsted, derfra til Husumerchausseen, her nordpaa.⁶⁾ Ved Daggry kom vi til et Sted med endeel Vand ved som jeg ikke veed, hvad var.

6. — Marschen fortsattes hele Natten. Hele Vejen saa man Folk blive liggende i Grøfterne, det var en umaadelig Masse, der tabtes paa denne Maade. Hele Formiddagen gik Turen fremad. Henved Kl. 2 kom vi til Skovkro, de forudgaaende Afdelinger marcherede tildeels ind i Skoven⁷⁾, deels toge de Plads udenfor. Jeg hørte Rygter om at vi skulde bivouakere om Natten i Skoven. Efter henved et Døgns Marsch var denne Udsigt jo ikke meget tillokkende, men det kunde dog interessere mig at see en saadan Bivouak, men det skulde blive meget værre. Jeg marcherede med mine Folk over mod den Plads, de andre Afdelinger indtog, men paa Veien mødte jeg Major Caroc, der underrettede mig om, at der var Kamp og at jeg maatte trække mig med mine Folk til Bov over Harreslev, muligen naa Crusaa. Naa vi drev saa af og naaede Harreslev, hørte hele Veien Skydningen, det gik meget rask med Kanonskud, Preusserne skal have overdænet vore med Granater. Jeg havde stor Lyst til at blive og see paa det, men jeg skulde jo sørge for mine Folk, maatte ikke udsætte dem for at blive tagne og maatte derfor gaa videre. I Harreslev søgte jeg forgjæves at faa noget Mad, da jeg ikke kunde faa Noget, gik jeg ind i et Hus og lod Jens⁸⁾ pakke min Madkurv ud, neppe var jeg færdig, før der blæstes til Udrykning alt Militair i Byen rykkede ud og jeg med, jeg rykkede mod Nord, paa Veien kom et Bud fra Majoreren, at

⁴⁾ Febr. 1864 var Johan Vahl den højstkommanderende artilleri-officer.

⁵⁾ 6 km n. n. ø. f. Hollingsted på den daværende bane Rensborg-Husum.

⁶⁾ De 3 nævnte byer ligger ved Slesvig-Husum landevej. Husumerchausseen er Flensborg-Husum landevej.

⁷⁾ Hanved skov 5 km s. v. f. Flensborg.

⁸⁾ N.s oppasser.

vi maatte skynde os, da Fjenden var i Hælene paa os. Jeg fik mine Folk anbragte paa forskjellige Vogne og kom paa den Maade lidt hurtigere frem, men det varede ikke længe, før Veien var saa fuld af Vogne at den var aldeles spærret og vi kunde hverken komme frem eller tilbage. Vi kom nu ind i en Masse Vogne, der nok skulde hente Fourage i Bov, og dem maatte vi følge, saa det gik Fandens langsomt, thi hvert Øieblik maatte man holde stille $\frac{1}{2}$ Times Tid saa at Klokken blev 9 før vi kom til Bov. Her bleve 11 af Folkene paa Vognene og kjørte videre uden at vide at jeg ikke var med og bleve saaledes borte. Efter moden Overveielse besluttede jeg at blive i Bov om Natten, da Folkene vare umaadelig udmattede og jeg selv ligeledes, jeg bestilte derfor Qvarteer, fik Noget tillivs af min Madkurv, krøb i Seng i et bitte Hul, hvor der laae 2 andre Officerer. Men jeg havde endnu ikke trukket Tæppet op over mig før en af mine Underofficerer kom og meldte at nu trak alt Militair ud af Byen, hvorfor han mente at det var bedst vi trak med, jeg kunde jo ikke Andet end indrømme Rigtigheden heraf og var derfor strax ude af Sengen igjen og tilhest. Heldigvis for mine udmattede Folk afgik 2 Divisions Train paa samme Tid, jeg fik dem alle anbragte paa Vogne, nu gik det fremad men meget smaat, da Veien hvert Øieblik var spærret af Vogne, Kanoner etc. Veien var desuden frygtelig glat, ikke en Hest var skjærpet, og da Veien var meget bakket maatte derfor Folkene af Vognene hvert Øjeblik for enten at trække Vognene op ad Bakkerne eller holde tilbage, naar de skulde ned.

7. — Jeg har en Forestilling om at jeg den Nat talte med en Masse Bekjendte og Andre, men det er gjerne muligt at det er Løgn. Jeg red paa min Hest, anstrængte mig af yderste Evne for at see hvorledes Terrainet var, men det var umuligt; hvor jeg vendte Øiet hen stødte det paa Vægge, jeg red saaledes hele Natten i store Sale, pragtfuldt udstyrede med Søiler etc. Sneen havde en varm okkergul Farve, som jeg forgjæves speculerede paa, hvorledes den kunde faae. Over mig kunde jeg see Stjernerne som jeg ogsaa undertiden kunde skimte gjennem de mig omgivende Vægge, men ud af dette forhexede Rum kunde jeg ikke komme, undertiden red jeg ind i mørke Huler, langs dybe Afgrunde, og min Hest vilde stadig ned i Afgrunden, saa jeg maatte slaaes med Hesten for ikke at knække Halsen.⁹⁾ Og de Fandens Kanoner holdt der midt paa Veien, og der var ikke mere Plads paa Siderne end at en Stenged kunde have gaaet paa, men jeg vilde forbi og kom ogsaa lykkelig udenom alle Kanonerne. Jeg blev nu imidlertid mere og mere træt og jeg ønskede blot at jeg kunde lægge mig til at sove i en Vogn og lade Hesten følge bagefter. Dette

⁹⁾ Det var ikke ualmindeligt, at soldaterne og befalingsmændene så syner på tilbageetoget fra Dannevirke, navnlig dets sidste del hen imod Sønderborg.

optog mig nu aldeles, jeg faldt i Søvn paa Hesten, men hvert Øieblik vaagnede jeg op og brølede: Rolf Harmsen lad mig saa komme op at kjøre, men saa var der aldrig Nogen, dette blev jeg ved med en Stund, det blev imidlertid lyst, men det generede mig ikke, jeg sov glat væk paa Hesten, der heldigvis gik lige ud ad Landevejen, i Adsbøl stod jeg af, fik lidt Caffé og Smørrebød, her traf jeg Schytte der laae her med 6te Batteri. Da Hesten var fodret red jeg videre, men det varede ikke længe før jeg faldt i Søvn igjen. Jeg vaagnede ved at en Mand brølede til mig og spurgte mig om jeg ikke skulde til Sønderborg. Jeg gloede meget forbauset omkring og befandt mig midt paa en Mark et godt Stykke fra Landeveien. Naa jeg kom jo ud paa Veien igjen og for ikke at falde i Søvn igjen og da Veien blev stærkt bakket og meget glat stod jeg af og trak Hesten det meste af Veien til Sønderborg. Ankommen hertil søgte jeg først til Raadstuen for at faa Qvarteer anvist og fik dette hos Kjøbmand Holländer. Dernæst besøgede jeg mine Folk indquarterede. Jeg fik et udmærket godt Logis hos nogle mageløs flinke Folk, og gik naturligvis tidlig i Seng for at udhvile mig efter de haarde Anstrengelser.

8. — Jeg meldte mig hos Oberst Vahl og fik Ordre til at rykke paa Vagt imorgen. Her er et frygteligt Røre i Byen. Vogne, Kanoner, Heste og Soldater opfylder Gaderne og det er ofte en complet Umulighed at komme igjennem. Forresten er det meget interessant at see det mageløse Liv der hersker her, Noget man ikke er vant til at see i en saa lille By. Soldater af alle mulige Vaabenarter vrimle paa Gaderne; der er gamle og unge Folk slesvigske Gendarmer til at holde Orden paa de Masser af Kjøretøier der findes, Ordonnantser, med flade blaae Huer, forresten som Dragoner, de have ingen Kapper, men istedetfor disse have de et hvidt uldent Dækken om dem bunden om Halsen med et Toug, det er en meget mærkværdig Paaklædning. Soldater i reglementeret Paaklædning ere blandede med de gamle Forstærkningsfolk i deres islandske Nattrøier og lyseblaa Feltkapper og Lærredstornystre.¹⁰⁾ Af Artilleristerne have Nogle Kapper, Nogle Tæpper, Andre ingen af Delene, Nogle gaar med Infanterikapper med hvide Knapper, da de gule ere slupne op, Nogle have Tornystre, Andre trække af med deres Tøi i store Poser eller i deres Buxer der ere bundne sammen forneden og tjene som Tværsæk, en fangen østerrigsk Husar drev ogsaa forbi, frygtelig lurvet, Træskostøvler, en lille Kappe af slavegraat Klæde, blaa Frakke og Pappachot (hvid). Livet her paa Gaden er meget interessant Masser af Bekjendte træffer man her, jeg traf saaledes Lorentzen, han havde kun 35 Mand tilbage ved sit Compagni af 1ste Bataillon. Sorte Ras-

¹⁰⁾ Da man manglede munderingssager, gav man forstærkningsmændene en færøisk trøje i st. f. våbenfrakken.

mussen traf jeg, han laae hos mig om Natten, han skal i Morgen til Fredericia, Marcussen traf jeg, han havde meget travlt og desuden en Mængde andre bekendte Lieutenanter.

9. — Kl 8 rykkede jeg med mit Mandskab ud i Dybbølstillingen, jeg blev Commandeur i Skandse Nr. 6, Centralskandsen og den største i hele Stillingen.¹¹⁾ Den er armeret med 16 Kanoner, hvoraf 5 84 Ædige, det er en nydelig Skandse, og i det Hele taget er Stillingen overordentlig smuk, dette er dog Noget, som man maa kunne forsvare, det er sammentrængt, det er noget Andet end den uendelige Dannevirkestilling. Her er 10 Skandser med 88 Kanoner. Om Sommeren maa her være mageløs deiligt, man kan se det nu men nu maa man ærgre sig over al den Snee, man skal vade i, da der ikke er noget Spor af en Forbindelsesvei mellem Skandserne. Det er en meget stor Feil ved Stillingen at der ikke er dækkede Veie mellem Skandserne, da derved Forbindelsen mellem dem umuliggjøres, thi Terrainet mellem Skandserne ligger aldeles blot for Fjendens Skud. Her findes ellers Kanoner af alle Slags ligefra 84 Æ svære Granatkanoner og 36 Æ Kuglekanoner til 6 Pund Kuglekanoner. Dagen i Skandsen gik temmelig kjedeligt da der ikke var Noget at gjøre. Een Adspredelse havde jeg, idet der kom en civil Mand ind i Skandsen og saa sig om, hvorfor jeg maatte sende ham til Sønderborg ledsaget af 1 Undercorp. og 1 Constabel; han opgav at være Fuldmægtig hos Politimesteren i Sønderborg, hvilket viste sig at være rigtigt, men man maa være meget forsigtig med civile Folk her, thi forleden vare 2 saadanne komne ind i Skandsen med Arbeidsfolkene og skulde lige til at fornagle Kanoner, da de bleve opdagede. Om Aftenen kom Capitain Sick¹²⁾ og vi laae om Natten sammen i Krudtmagazinet og sov.

10. — Paa Tilbageveien fra Skandserne mødte jeg Wildau, med hvem jeg fik en Passiar. I Sønderborg traf jeg paa Gaden Corporal Gerlach, hvem jeg omfavnede.

11. — Idag maatte jeg rykke ud af mit gode Quarteer og fik et andet ækelt Hus anvist, men fik det byttet. Men det var ikke meget bedre. I mit gamle Qvarteer vilde Folkene kun have 1 Rdlr for de 4 Dage jeg havde været der. Jeg kom nu til at boe sammen med Friis i et Værelse med en Sopha men uden Seng. Jeg maatte derfor ligge paa Gulvet.

12. — Idag flyttede jeg igjen derfra og maatte betale 7 Mark 8 Skilling for 1 Dag, jeg fik mit gamle Logis igjen, da min Vært havde været hos Borgmesteren og bedt om at faae mig igjen.

¹¹⁾ Skanse V og VI omsluttes af den nuværende Kongeskanse.

¹²⁾ T. B. Sick var kaptajn ved artilleriet og kompagnichef, blev taget til fange 18. apr. Også kendt som komponist.

13. — Jeg indgav i Dag en meget vidtløftig Rapport over Tilstanden i Hollingsted siden Krigens Udbrud, om det mislykkede Forsøg paa at redde Kanonerne samt om Tilbagetoget. Jeg boer nu igjen hos Kjøbmand Holländer, han og hans Søster ere overordentlige flinke imod mig og den gamle Fader ligeledes. Kun Skade at jeg ingen Middagsmad kan faae hos dem. Tingen er at de kan ikke faae det godt nok til mig og saa vil de slet ikke.

14. — Kl 6 maatte jeg ud af Fjerene Kl 7 stillede Mandskabet og jeg rykkede med mine ud i Skandse Nr 10, der danner høire Fløi af Stillingen, nedad mod Allsund. Den er kun armeret med 4 24 R K. K. og 4 12 R Gr. K. Af Taget der tidligere beskyttede Blokkuset var der dannet 4 Barakker, udenfor Skandsen, hvoraf den ene til den commanderende Artilleriofficer, o : jeg. Det var kun en lille en, man kunde ikke staae opreist, samme Facon som et Korthus af 2 Kort, ingen Lukke for Enden, men det var dog altid et Læ. Da Jens kom med Madkurven spiste jeg Frokost, i hvilken Forretning jeg blev overrasket af Capt. Schjøller, der ogsaa skulde paa Vagt i Nr 10. Han deltog med Glæde i min Frokost fik sig et herligt Stykke Nationalflæsk som jeg forrige Vagt havde faaet Fingre i og nu havde faaet kogt hjemme. Da jeg var færdig hermed maatte jeg optælle Alt hvad der fandtes i Skandsen, da den forrige Vagtkommandeur havde gjort det skidt, det var ikke morsomt og tog meget lang Tid. Til Middag tog jeg mig naturligvis igjen en Bid Nationalflæsk. Kl. 4 kom en Infanterilieutenant Røgind, der ogsaa var paa Vagt, og bad mig laane ham Ly da han var saa træt og søvnig. Han krøb da ind i min Hule og sov der til Kl 8 næste Morgen. Henad Aftenen kom en af Folkene til mig og spurgte om de ikke turde byde Lieutenanten en Boeuf. Jo, det maatte de meget gjerne, han bemærkede rigtig nok at det var Hestekjød men enfin, varm Boeuf og do Kartoffler det var jo en længe ukjendt Herlighed. Nu begyndte der et nyt Liv. De havde en hel Deel Kjød og der blev banket Boeuf i Bunker, snart flammede et stort Baal i en Grøft over Ilden hang 2 mægtige Kjelder med Kartoffler og kogte og da de vare kogte kom Touren til Boeufen, der snart pirrede alle Sovende i Næsen saa at man saae den Ene efter den Anden stikke Næsen ud af Hulerne og snøfte. Endogsaa fra den næste Skandse Nr 9 kom Lieutenant Friis ned til mig for at see hvor den Lugt kom fra. Han blev jo inviteret paa Boeuf og snart sade vi i Halmen i mit Hul med 2 store Boeuffer og en voldsom Hoben dampende Kartoffler for os. Da man nu puttede en Bid i Munden smagte den herligt, men saa skulde det jo tygges, hvilket var en meget vanskelig Operation, og Friis og jeg morede os gjensidig over hinandens Anstrengelser. Det maa have seet meget comisk ud udenfra, disse 2 arbejdende Mennesker oplyste af en Blændlygte, omgivne af Halmknipper, i Baggrunden en sovende Skikkelse. Naa

den Svir fik jo ogsaa Ende. Efter Affodringen gik jeg med Friis over i Nr. 9 hvor der er en deilig Vagthytte med Kakkelovn, og da jeg her var bleven godt optøet, gik jeg tilbage, krøb ind i min Kahyt, stoppede Aabningen til med Halm og lagde mig til at sove, og var saa heldig aldeles ikke at blive forstyrret, saa at jeg sov til næste Morgen Kl. 7½.

15. — Allerede Kl 8½ blev jeg afløst. Der var desværre ingen Leilighed derude til at foretage en Renselsesfest, saa man maatte drive af ind til Sønderborg græsselig snavset. Dels gik man nemlig og æltede i Snavs derude til midt op paa Benene, og nu havde man ligget i uldne Tæpper, der afhaarede saa at man var aldeles laadden. Men enfin, endelig kom man da til Sønderborg til sit Logis og blev der renset. Lieutenant Friis var saa god at tale min Sag varmt i Kjøkkenet i Hotel Alssund saa at jeg der sammen med ham fik Vandgrød og Ragout eller saadan noget.

16. — Stillede igjen til Vagt Kl 7, men fik den Besked at jeg skulde til Fredericia, jeg skulde faae nærmere Ordre. Da jeg havde spist Frokost æltede jeg ud paa Ladegaarden,¹³⁾ hvor adskillige af de Herrens Lieutanter ere bleven indlogerede; jeg traf her Lieutenant Haagensen, Hohlenberg, Brønnum, Tiedie, der sad og skrev paa en Prædiken, Elster af Kjøbenhavns Borgervæbning samt Koefoed af Bornholms Malice,¹⁴⁾ der alle ere ansatte ved Artilleriet. Da jeg havde snakket en Stund med disse Mennesker og faaet mig en Kop varmt Øl, drev jeg af igjen og efter at have telegraferet til Kjøbenhavn forsøgte jeg at faae noget Middagsmad. I 6 Huse var jeg inde uden at kunne faae Noget, i det 7de endelig fik jeg efter at have ventet en Timestid.

17. — Kl 7¾ Morgen stillede jeg mit Commando bestaaende af 1 Lieutenant 4 Underofficerer og 173 Mand ved Havnen. Men vi bleve ikke indskibede før Kl 11. Det var Dampskibet Valdemar, der skulde føre os til Faaborg. Foruden mit Mandskab var der endeel Infanteri ombord saa at der i det Hele var c 500 Mand. Imod Sædvane i Dampskibe var Alt overordentlig billigt. Jeg gjorde ombord Bekjendtskab med en Købmand C Lund fra Faaborg, der tilbød mig sit Hus til Ophold, medens jeg var i Faaborg, hvilket jeg naturligvis med Glæde tog imod. Ankommen til Faaborg sørgede jeg straks for Qvarteer til Folkene og begav mig dernæst hen til Kjøbmand Lund. Det var allerede mørkt, saa at jeg havde ingen Lejlighed til at se Noget af Byen. Da jeg havde ordnet mit Toilette kom jeg ned

¹³⁾ Sønderborg ladegård s. ø. f. byen.

¹⁴⁾ Bornholms milits, hvori Bornholmerne aftjente deres værnepligt, var øens gamle væbning, der oprettedes 1613 som støttepunkt for den danske flåde. Den ophævedes 1867.

til Familien, hvor jeg strax kom tilbords og fik en udmærket Boeuf tilligemed en brillant Rødvind, samt mange Undskyldninger, fordi man ikke kunde byde mig mere end een Ret. Fruen var nydelig desuden fandtes der en Cousine til Fruen, der var ganske net. Nu gik det naturligvis løs paa Fortællinger om hvorledes man havde havt det og hvad man havde døiet, og Tiden svandt saaledes paa en meget behagelig Maade.

18. — Kl 9 satte jeg Folkene igang ad Assens til, betalte Qvarteer for Folkene, hvilket beløb sig til 3 Rdlr 2 Sk. for 177 Mand, det er nemlig $1\frac{3}{5}$ Sk. for Menige og $3\frac{1}{5}$ Sk. for Underofficerer. Jeg fik requiereret 4 Vogne; ifølge Marchordren skulde jeg have 2 Vogne, hver forspændt med 4 Heste til Befordring af mig og min Adjutant, men for at kunne befordre Mandskabets Tornystre og Poser tog jeg istedetfor 4 Vogne hver med 2 Heste. Jeg fik dernæst en udmærket Frokost og Kjøbmand Lund udbad sig Tilladelse til at see til min Madkurv, hvilket han gjorde saa godt at da jeg selv saae til den fandt jeg foruden andre gode Spisevarer 1 Daase Sardinier en Flaske udmærket gl. Rom og en Flaske do. Sherry. Da jeg havde taget Afsked med den vakkre Familie satte jeg mig paa min Vogn og naaede snart Colonnen og gik saa tilfods saalænge jeg kunde. Jeg har faaet en Hævelse under min venstre Fod saa at det generer mig at gaee. I Mørkningen kom vi til Assens, her varede det en gruelig Tid før jeg kunde faae Qvartéer hos Apotheker Strøyberg. Det var en meget flink gammel Mand han lever allene med en gammel Cousine saa der er jo ikke meget Liv i Huset. Da Kl blev 9 bad han om Undskyldning og gik i Klubben og jeg sad lidt og underholdt mig med den aldrende Cousine, hvorpaa jeg gik i Seng.

19. — Kl 8 Morgen marcherede vi videre. Folkene vare temmelig trætte. I Stubberup¹⁵⁾ requiererede jeg 2 Vogne til, endeel af Folkene leiede selv Vogne, andre fik Bønderne til at kjøre for dem og paa denne Maade fik jeg dem næsten alle paa Vogne. I Udby¹⁶⁾ gjorde vi Holdt en Timestid, jeg besøgte her Præsten Heilmann en Fætter til Apothekeren, og var hos ham medens Folkene udhvilede. Da vi kom til Middelfart var det Skumring, her varede det ogsaa temmelig længe før jeg fik Qvartererne ordnede. Jeg blev selv indquarteret hos Kjøbmand P. Christensen. Her blev jeg strax efter fuldendt Toilette fodret med en saadan Bunke stuede Muslinger at jeg troede at jeg havde en græsselig Mavepine, men det gik dog ikke. Manden var i Selskab om Aftenen, jeg sad og snakkede med Konen og hendes gamle Onkel til Klokken henad 11 da jeg forføiede mig til Seng i det mindste Sovekammer jeg nogensinde har seet. Det havde

¹⁵⁾ 10 km fra Assens.

¹⁶⁾ 13 km længere fremme.

samme Længde som Sengen og den dobbelte Brede som samme saa at der var ikke Plads til min Kuffert derinde.

20. — Kl 9 marcherede vi til Strib, hvor vi kom Kl 11. Vi forefandt her en Masse Folk, der ligeledes skulde over og mødte Afdelinger paa Veien der gik tilbage, da de først kunde komme over om Aftenen. Hele Transporten skete nemlig med det lille Dampskib Fulton, der slæbte en Transportbaad. Ved at tale med den Marinelieutenant der ledede Indskibningen og forestille ham af hvilken Vigtighed det var at jeg hurtig kom over med mit Mandskab da man i Fredericia havde Kanoner men Ingen der kunde betjene dem, ved disse Forestillinger lykkedes det mig at faa Halvdelen af Mandskabet over Kl 2, Halvdelen Kl 3. Ankommen til Fredericia samlede jeg mine Folk og marcherede til Commandanten¹⁷⁾ og her fra til Artillericommandoen. Her bleve Folkene, og jeg blev anmodet om at henvende mig til Capt. Mønster og maatte nu pidske Byen om for at finde denne, og faldt da endelig over ham paa Gaden. Jeg kunde tilsidst næsten ikke staae paa Benene mere, Brolægningen her er ganske nederdrægtig, Gaderne regelmæssige og ikke til at kjende fra hinanden, saa at man har meget vanskeligt ved at finde Vei, navnlig i Mørke. Om Aftenen er her bælmørkt, vel findes her endeel af de gamle kjøbenhavnske Gadebranlygter, men de ere ikke tændte, da der vistnok findes Folk der ville paastaae at det er Maaneskin. Jeg blev indquarteret i Prindsessegade hos Skrædder Ebbesen. Sengen var temmelig simpel, navnlig det ene Lagen var næsten illusorisk, da der kun var meget lidt tilbage af det. Folkene vare forresten meget flinke, men de havde kun 1 Lysesstage. Jeg blev strax tracteret med stegt Flæsk og Katøfler (som Skrædderkonen kaldte dem).

21. — Idag dinglede jeg omkring og besaae Byen, der var Alt andet end interessant. Jeg gik det Halve af Volden rundt om Formiddagen, det er noget Lignende som Kjøbenhavns Vold, men Bastionerne ere forsynede med høie Cavallerer¹⁸⁾, med svære Kanoner, der behersker Omegnen og hvorfra man har en udmærket Udsigt over By, Land og Vand. Da jeg kom ned i Byen, mødte jeg P. Svendsen, og ved Hotel Victoria, hvor man spiser, naar man kan faae Noget, mødte Jensen og Jelstrup, inde i Gjæstestuen fandt jeg Poulsen, Petri og Jørgensen. Jeg snyltede mig ind ved Bordet og lod som om jeg var Abonnent og fik paa den Maade en meget god Middagsmad. Efter Bordet besaae jeg med Jelstrup Resten af Volden og da jeg var kommen hjem fik jeg Parolen med Ordre til at afgaa til 2det Compagni, og meldte mig hos Captain Schmidt iaften Kl 7. Det var nu en Streg i Regningen

¹⁷⁾ General Lunding.

¹⁸⁾ Dominerende værker inden for hovedvolden.

da jeg skulde spille L'hombre hos Jelstrup med Rasmussen og Fibi-ger Kl 7. Jeg kom op til Capitainen Kl 7 og fik her Ordre til at over-tage Skandse Nr 5¹⁹⁾ og der imorgen til 9 Kanoner lægge Budske, anbringe Kanonerne paa deres Pladser samt fylde Magazinerne med Ladninger Granater etc. Kl blev 9 inden vi blev færdige med disse Ordre. Jeg gik da hen til Jelstrup, hvor jeg traf Rasmussen og Fibi-ger og fik noget Foder, da jeg var meget flau, men L'hombren gik naturligvis i Vadsken.

22. — Da jeg stod op imorges kunde jeg næsten ikke staae paa den ene Fod, havde saa ondt i Halsen at jeg ikke kunde synke, saa ondt i Kjæverne at jeg ikke kunde tygge og saa ondt i Hovedet, at jeg ikke kunde tænke, i hvilken Anledning jeg meldte mig syg. Om Formid-dagen kom Jean Hansen ind til mig, hvilket jo glædede mig meget. Han tog mig med hen til en Kjøbmand Riemenschneider hvor jeg fik Middagsmad, da der den Dag manglede Een ved Bordet, ellers havde jeg ikke faaet Noget. Vi aftalte en L'hombre hos mig til om Aftenen med Jelstrup og Lieutn. Dencker; men om Eftermiddagen blev hele Byen omqvarteret saa vi først blev samlede Kl 9½ og saa var det jo for seent. Min Vært fik udvirket hos Borgemester og Raad at jeg kunde blive hos ham, da han nødig vilde af med mig, skjøndt jeg egentlig ligesaa gjerne var flyttet, thi Sengen er ikke god. Brevene hjemmefra tilligemed Adressebrev paa en Pakke fik jeg igaar, men Pakken kan jeg sgu ikke faa Fingre i

23. — Endnu syg. Brugte Tiden til at skrive Breve til Tutein, Wi-broe og Kjøbmand C. Lund i Faaborg. Kl 2½ modtog jeg Telegraph-depesche fra Peter²⁰⁾ om Afsendelsen af Brevene som jeg bemærket har faaet. Hvad Middagsmad angaar, da spurgte Skræddermadamen mig nu om jeg vilde have en Tallerken Hyldebærsuppe og ½ Bolle, hvilket jeg naturligvis med Glæde tog imod. Forresten kan jeg saa gnave af mit Nationalflæsk. Naa jeg delicatede mig altsaa med Hyldebærsuppen, der forresten saae alt Andet end appetittelig ud, men den gled jo med den halve Bolle og jeg kom dygtig til at svede af den. Jelstrup og Jean Hansen havde nu lovet at komme hen til mig og spille den L'hombre vi endnu ikke have faaet. Kl 7½ kom Jelstrup men Jean Hansen kom slet ikke, hvorudover Jelstrup og jeg bleve saa græsselig gale i vore Hoveder og bandede hannem frygte-ligt. Men det hjalp jo ikke, han blev borte og vi fik heller ingen L'hombre den Aften. Det lader til at være meget vanskeligt at faa L'hombre her i Byen.

24 — Kl. 8 Morgen meldte jeg mig rask. Tiden paa hvilken man skulde stille om Morgenen var imidlertid bleven forandret til Kl. 7

¹⁹⁾ Den sydligste af de 5 skanser nord for fæstningen.

²⁰⁾ N.s bror, senere generalagent i Wandsbeck.

saa den hele Historie var dreven af, da jeg kom. Naa det var jo ingen Ulykke i, jeg fik Lov til at gaa hjem igjen Derpaa gik jeg ud og besøgte Jean Hansen, der var paa Vagt ved Kongens Port. Han bad mig komme om Aftenen og spille L'hombre og tage Folk med. Jeg drev saa hen og besaae det Quarteer der er anvist mig, men fandt mig ikke beføiet til at flytte, da Værelset kun indeholdt 1 Seng og 1 Stol, og forresten Intet. Kl 7 gik jeg op til Capitainen, her er nemlig den ulykkelige Skik at alle Lieutenanterne møde hver Aften hos Capitainen Kl 7 for at modtage Ordre. Ordre er der imidlertid sjelden, men dog bliver man opholdt hos Capitainen med Ingenting til Kl 9, og saaledes ogsaa iaften og saa inviterede han endda hele Banden hen til Conditoren paa Portviin og Kager. Den hoppede jeg naturligvis ikke paa men benede ud til Jean hvor jeg imidlertid først kom Kl 9½ og fik paa denne Maade heller ingen L'hombre den Aften. Nei, naar man saaledes skal ødeiægge alle sine Aftener er det virkelig temmelig kjedeligt.

25. — Kl 7 Morgen stillede jeg for at gaae paa Exercits, da imidlertid alt mit Mandskab skulde paa Vagt Kl 2 og derfor være fri om Formiddagen var der ikke Noget for mig at gjøre, jeg kunde gjerne drysse hjem igjen. Hvad skulde jeg nu bestille? Efter at have læst Commandeurgeantens Aviser gik jeg paa Kroen og spiste Frokost, skjøndt Kl kun var 8½, og saa, ja saa gik jeg hjem til Skrædderen og skrev hjem; dernæst kom Jelstrup og holdt mig med Selskab, saa gik jeg hen til Fru Riemenschneider og spurgte om jeg ikke tilfældigvis skulde kunne faa Lov til at spise til Middag hos hende, da jeg skulde paa Vagt og tilfulde indsaae det Umulige i at faa Noget paa Kroen. Jo Gudbevares det kunde jeg saa udmærket, Lieuten. Hoffmann kom ikke idag, saa at det kunde jeg deiligt. Saa kom Manden og udtalte det Magtsprog, Lieuten. Nørgaard kan spise her hver Dag, saa maa min Kone rette sig derefter. Fruen svarede at det blev dog vel egentlig hende der raadede i det Capitel, men saa længe hun var i Byen skulde jeg ikke savne Middagsmad, i hvilken Anledning jeg efter Kl 2 at have ladet min Vagtparade afmarchere spiste hos Riemenschneiders. Jeg skulde nu paa Vagt, jeg skulde vaage over de 5 Skandser der danne den befæstede Leir Nord for Byen. Mandskabet var naaet derud Kl 2 jeg kom selv derud Kl 4 og gjennemgik nu hele Stillingen. Skandserne, der ere 5 i Antal og armerede med c. 80 Stk Skyts af forskellig Caliber, indeslutte, tilligemed Stranden, det Stykke Land, der ligger Nord for Fredericia op til Treldeskov. Veiret blev henad Aften ganske deiligt, det var blikstille og meget mildt, saa jeg benyttede Tiden til at see mig om. Terrainet er temmelig høit, henad Stranden til bliver det meget couperet navnlig paa enkelte Steder, paa andre Steder gaar Landet jevnt ud til Stranden hvor det falder meget brat af i en Høide af 100 Fod. Havet var alde-

les speilglat ikke en Vind rørte sig og fra Høiden var Udsigten udmærket over Beltet til Byens bratte Kyster, mod Nord langs Kysten op til Treldeskov. Mod Syd havde man Fredericia med dens Fæstningsværker og Bygninger, mod Vest hvor vi skulde vente Preusserne var der Intet at see, ikke saa meget som en Landsbykirke. Jeg spadserede om saalænge det var lyst, skjønt det var temmelig trættende da det formedelst Tøveiret var et grueligt Ælte derude. Da jeg ikke kunde see mere begav jeg mig ind i mit Blokhus og besaae det Sted hvor jeg skulde hvile mine mødige Been. Vagthytte findes nemlig ikke, man opholder sig i Blokhuset, der er alt Andet end tæt, her findes noget Halm samt nogle Tæpper til Vagtmandskabets Bequemmelighed. Til Officeren der har Vagt er der bleven afdeelt et Hjørne ved Hjælp af 2 Brædder indenfor hvilke der findes Halm, Muus og et grønt Tæppe. Capitainen har endvidere paa eget An- òg Tilsvar forsynet Vagtcommandeuren med et Bord og en Havestol saa at man jo har det efter Omstændigheden ganske fiint. Naa jeg fik nu fat i en Lygte, fik tændt Lys og satte mig til at studere Revue des deux mondes, indtil jeg blev sulten da jeg soldede i røgede Gaasebryster og et Stykke hollandsk Ost som jeg har kjøbt hos Peter Hassing, der desværre ikke har mere af den, jeg tror i det Hele taget ikke at man kan faae Ost mere i Byen. Kl 9½ lagde jeg mig paa mit Leie, der efter Omstændighederne var udmærket, da min Oppasser havde bragt mine 2 uldne Tæpper og min Slobrok med ud, og jeg sov derfor meget godt.

26. — Kl 2 Morgen gik jeg ud og visiterede Skandserne hvilket egentlig ikke var morsomt, da man for det Første maatte gaae og ælte og for det Andet havde man vanskeligt ved at finde dem, da der ingen Vei findes imellem dem, men det lykkedes jo tilsidst og Kl 4 kom jeg tilbage til min Skandse efter fuldentd Inspicering, og lagde mig til at sove til Kl 8 Morgen. Jeg havde nu ikke en Smule at bestille og Tiden gik derfor smaat, heldigvis kom Svendsen ud for at exercere med sine Folk i Skandsen og Jelstrup kom for at besøge mig, i hvilken Andledning de bleve tracterede med Kjøbmand Lunds Sardiner og Mutters Solbærrom, som de fandt udmærket. Endelig Kl 2¾ slog Afløsningens Time og jeg benede hen til Fru Riemenschneider, hvor de saa er saa skarnagtige at tractere mig med Vælling og Torsk! Heldigvis havde jeg indtaget en solid Frokost, saa det gjorde ikke Noget, men det er dog krænkende....

Nu havde jeg lovet at komme op til Jean Hansen og spille L'hombre, men først skulde jeg jo til Capitainen. Jeg gik altsaa derhen, men Kl 7 præcis var han ikke kommen hjem, i hvilken Anledning jeg jo øjeblikkelig stak af, men naturligvis mødte jeg ham udenfor Porten, men slap dog for at gaae op igjen, da jeg spurgte ham om der var specielle Ordre til mig, da jeg gjerne vilde gaae.

Jeg gik nu øjeblikkelig op til Jean og fik den L'hombre som jeg nu længe har arbejdet paa at faae igang. Jeg spillede foruden med Jean med Lieuten. Albeck og Dencker begge af Infanteriet.

27. — Stillede Kl 7 Morgen. Infamt Snevejr. Desuagtet maatte vi jo ud til Exercits etc. Naa vi dinglede af. Vi vare 4 Officerer der fulgtes ad, og da Veiret stadig var bleven værre stode vi ved min Skandse og delibererede om vi ikke skulde lade Mandskabet gaae hjem igjen, men saa kommer Capitainen og glæder os med den Efterretning at vi skulde blive staaende i Skandserne for at dække et muligt Tilbagetog af Oberst Neergaards Brigade.²¹⁾ Vi stode nu her i et grueligt Sneveir et Par Timer, saa klarede det op, det vil sige klart blev det ikke, men det holdt dog op at snee og der kom nu en saa tæt Tøage at man næsten ikke kunde see over Graven udenfor Skandsen. En Spion havde meddelt at Preusserne vilde foretage et Hovedangreb, vi have endnu ikke seet Spor af dem, og i den Anledning kom Alt paa Benene. Kun 13de Regiment med Jean Hansen samt 6 Kanoner bleve i Byen, og de stode opmarcherede paa Gaden fra Kl 9—3. Fjenden hverken hørte eller saae man noget til. Jeg var jo specielt heldig stillet da jeg har faaet Skandse Nr 5 den eneste, hvor der hverken findes Blokhus, Barakker eller noget andet Ly, og saa har jeg ovenikjøbet den Fordeel at naar Skydningen fra Volden begynder, har man der meget vanskeligt ved at lade være at sende mig den ene Granat i Nakken efter den anden. Her i denne Skandse eller Mark, hvad man vil kalde den, stod jeg nu og gløede med mit Mandskabet fra Kl 7—3, hvilket var alt Andet end morsomt. Naa det fik man jo ogsaa Ende paa. Kl 3 fik vi Lov til at gaae hjem da Spionens Beretning var Løgn. Se saaledes gaar det, saasart En fortæller en eller anden Røverhistorie, strax hele Besætningen paa Benene og da de nu have begyndt at allarmere os, gaar det vel paa hver Gang, Tydskerne kunne jo let gjøre det, de behøver blot at sende en Snees Mand et eller andet Sted hen, saa staaer hele Fredericia og venter paa hvad der nu skal skee. Det meest comiske ved Historien er dog egentlig at medens det Batteri, der blev her i Byen stod med sine 6 Kanoner opmarcherede i Gaderne og med Hestene forspændte fra 9—3 havde de 2 Kanoner af Batteriet der var ude paa Forpost det meget godt, Hestene stode i deres Stalde hele Dagen og Mandskabet plejede sig paa det Bedste. Det er noget aparte at allarmere Forposterne fra Fæstningen, i Reglen er det jo Fæstningen der allarmes fra Forposterne.... [L'hombre om aftenen].

28. — Stillede som sædvanlig Kl 7 og marcherede ud til Skandsen hvor vi havde Kanonexercits til Kl 11. Græsselig søvng. Sov hjemme

²¹⁾ Neergaards brigade havde siden 19. febr. haft stilling bag Randsfjord—Elbodalen, hvor den alternerende med brigaden Scharffenberg gjorde forposttjeneste.

til Kl 2. Skrev Breve, gik hen til Capitainen Kl 7, han havde allerede holdt Krigsraad paa Kroen, saa jeg slap meget nemt. Gik saa hen paa Hovedvagten til Jean Hansen, han er paa Vagt hver andet eller tredie Døgn. Her var aldeles ingen Ro. Døren gik 100 Gange hver Time. Barriereportene ere nemlig lukkede og Ingen maa passere uden Commandantens Tilladelse, hvorfor Afløsninger af Forposterne, ud og indmarcherende Afdelinger etc, maa staae og gloe timevis, da de i Reglen ingen Tilladelse have og derfor først maa sende Bud til Commandanten efter en saadan, det er en ganske vittig Indretning.

29. — Mer Exercits samt Distancemaaling. Om Aftenen L'homme hos mig med Dencker, Jelstrup og Jean Hansen.

Marts.

1. — Vi stille nu om Morgenen Kl 8½ istedetfor 7, hvilket jo er en stor Gevinst. Jeg havde i Formiddag ikke meget at bestille, da mit meste Mandskab var paa Vagt, og paa Arbeide saa jeg kun havde 10 Mand tilbage. Disse lod jeg gaae ud i Terrainet for at skridte Distancer af og de fik saa Lov til at gaae hjem Kl 12. Selv maatte jeg med 2 Mand blive derude til Kl henad 3 for at modtage muligvis kommende Transporter af Ammunition. Det er Alt andet end morsomt at gaae derude og ælte i Skidt hele Formiddagen for at vente paa Transporter, der i Reglen blive borte, og saa er det ovenikjøbet Noget som enhver Underkorporal kunde besørge accurat ligesaagodt som en Officer. Det er græsligt hvor man bliver søvniq af den Tjeneste, det gaaer hver Dag saaledes, at saasnart jeg kommer hjem fra Skandserne lægger jeg mig paa Sengen og sover strax, indtil Jens kommer og spørger om jeg ikke vil hen at spise til Middag.

2. — Kl. 4½ Morgen kom Commandersergeanten ind til mig og anmodede mig om at staae op da der skulde stilles Kl 5. Hver Mand skulde staae ved Kanonerne i Skandserne Kl 6, da man ventede et Angreb. Saa nu er de da gale igjen sa'e jo jeg, og det var jo ogsaa meget rigtigt. Vi stillede og afmarcherede, men kom ikke længere end til Kongens Port, her maatte vi ikke komme ud. Befalingen var fra Commandanten, ifølge Ordre skulde vi have Kanonerne klare til Skydning Kl 6, men ud af Porten kunde vi ikke komme. Denne Eventualitet var jo forudset, Capitainen havde sendt Ordonnants til Commandanten for at faae Udgangsbillet, der blev svaret at Vagten havde Ordre til at lade os passere; men da vi kom til Kongens Port var der ingen Ordre kommen, og vi maatte derfor igjen med Ordonnants til Commandanten. Saaledes ventede vi nu ved Porten til Kl. 6½ da Tilladelsen endelig ankom. Det er ganske vittigt indrettet, men denne Vittighed gaaer igjennem det Hele, saa man tilsidst er

nær ved at blive gal af bare Vittighed. Det denne Commandant kan hitte paa gjør man sig ingen Idee om. Naa vi kom da endelig ud tilligemed alle de andre Afdelinger der stode ved Porten og ventede og Kl 7½ var Alt klar ved Kanonerne, det var jo rigtignok 1½ Time for seent, men forresten tidsnok, da det naturligvis ikke var andet end Gjøgl det Hele, Preusserne tænkte paa alt Andet end paa at angribe Byen. Vi stode nu og glædede os med at vente paa den imaginaire Fjende til Kl 1 og havde rimeligvis faaet Lov til at staae der hele Dagen hvis vi ikke havde sendt Bud til Byen for at faae at vide om det nu ikke kunde være nok. Det var den største Del af Dagen rart Sneveir, og da jeg som bekjendt ved min Skandse hverken holder Blokhuss eller Barakker stode vi altsaa paa aaben Mark eller paa Gaden fra 5 Morgen til 1 Middag aldeles til ingen Nytte. Naar det er det man kalder for Krig saa er det slet ikke saa interessant som man i Almindelighed udmaler Feltlivet og vi ville tage os høist sørgelige ud hvis vi bleve tegnede af i Ill. Tidende. Kl 3 stillede jeg Vagtparaden og lod den afmarchere og gik da selv ud Kl 4 for at tilbringe 24 Timer paa Vagt. Men da jeg kommer derud er der ingen Afløsning kommen, Vagtcommandeuren og Mandskabet der ere derude ere lynende gale fordi de ikke ere blevne afløste; jeg gaaer da tilbage og møder Vagten ligeudenfor Porten, de have maattet staae i 1½ Time paa Gaden for at vente paa Tilladelse til at komme ud af Porten. Det bliver dog snart for galt 100,000 Soldater²²⁾ kunne gaae ud og ind ad Porten, naar de ikke ere under Commando, men vil bare en Patrouille bestaaende af 1 Mand og 1 Gefreiter ud skal den først have Tilladelse fra Commandantskabet. Men Califens Ord er Visdom. Lader os ikke snakke eller raisonere om Ting som vi svage Dødelige ikke kunne fatte og forstaae. Jeg fik dem altsaa afløste derude i Skandserne og de benede jo af for at komme ind i Byen før Kl 6, thi efter den Tid havde der slet ikke været Tale om at de havde faaet Tilladelse til at slippe ind. Jeg æltede nu omkring derude til det blev mørkt, der kom et Compagni af 14de Bataillon derud paa Vagt, de ere komne hertil for et Par Dage siden, den sidste Dag de vare i Kjøbenhavn fik de Geværer udleverede, Minierifler,²³⁾ som de aldeles ikke kjende, de have aldrig før seet den Slags Geværer, de vidste ikke hvorledes de skulde lades, men vilde tampe Kuglerne fast o. s. v. det bliver vist en elegant Skydning de Karle stille op. Der var 3 Officerer med, Compcommand., og 2 Lieutenanter. I Blokhuset i Nr 3 hvor jeg skulde opholde mig blev jeg belemret med en Deling Infanteri, tilligemed Compcommandeuren og den ene Lieutenant. Compcommandeuren satte sig paa en Stol og Lieutenanten delte mit Com Leie i Halmen, men sove var der ikke Tale om,

²²⁾ Naturligvis en kraftig overdrivelse; der var på den tid ialt 12,000 mand i Fredericia.

²³⁾ En forbedret slags rifler.

thi disse fordømte Infanterister sang først langt ud paa Natten og Resten af Natten morede de dem med at gjøe, miave og gale, saa at der var et saadant Spectakel at det var umuligt for mig at sove.

3. — Paa Vagt tilbragte jeg nu Tiden til Kl 3. Jeg havde aldeles Intet at bestille saa Tiden faldt mig temmelig lang, jeg havde glemt at tage en Bog med derud. Jeg hørte at vi igaar havde fanget 33 preussiske Husarer, det er jo et ganske godt Coup, de nærmeste Omstændigheder længes jeg meget efter. Endelig hørte jeg at Folkene skulde indquarteres i Barakkerne, hvilket jeg imidlertid ikke vilde troe da kun ganske enkelte af dem vare nogenlunde færdige, men det var dog sandt. Folkene kom virkelig herud og maatte ligge i de halvfærdige Barakker paa en Smule Halm. Kl 3 blev jeg endelig afløst, men kom naturligvis for seent til Byen til at kunne spise hos Riemenschneider, hvorfor jeg maatte spise paa Kroen, hvor man fik Ærter og Flæsk for 3 Mark. Jeg var naturligvis rædsomt søvning og gik derfor i Seng Kl 8½.

4. — Livet er jo temmeligt ensformigt herovre, saa at det er vanskeligt at faae nogen Afvexling i en Dagbog. Idag havde vi atter Exercits navnlig for at indøve nogle Infanterister fra Kjøbenhavns Garnisonsbataillon, som vi have faaet herover til Hjælp. Om Aftenen spillede jeg L'hombre hos Jean Hansen med Dencker og Jelstrup.

5. — Meer Exercits hele Formiddagen til Kl 1. Commandanten, hvem Himlen bevare, har faaet en ny Idee. Han finder nemlig at det er bedst at 2 Artilleriofficerer ere paa Vagt ad Gangen. Der er aldeles Intet at bestille for 1 Officeer og naturligvis mindre for 2. Der er bleven gjort ham levende Forestillinger i den Retning for at overbevise ham om det Vanvittige i den Idee, han lod Vedkommende snakke ud og bemærkede saa kun: »Det er min bestemte Befaling«. Jo det er en ganske rask Gut. Den forrige Pladsmajor²⁴⁾ bekæmpede en Dag noget aldeles Vanvittigt i een af hans Ordre, og kom saa til at sige: »Ja men kjære Hr. General«, hvortil Commandanten jo øieblikkelig svarede: »Jeg er ikke kjære, jeg er General«, næste Dag fik Pladsmajoren sin Afsked. Naa i Anledning af Commandantens Witz maatte jeg trække ud i Lejren paa Vagt idag igjen. Der bliver nu hver Dag værre, der er nu snart aldeles bundløst

6. — Da Klokken var næsten 4 før jeg kom op i min Kant af Byen kunde det jo ikke hjælpe at gaae til Riemenschneiders hvor der spises Kl. 2. Jeg gik derfor paa Kroen og ventede her en Stund, endelig gik man til Bords, men saa var der ikke Spor af Plads til-

²⁴⁾ Den officer, der skulde gå kommandanten til hånde, navnlig i den indre tjeneste.

overs, saa at jeg ikke fik nogen Middagsmad den Dag. Om Aftenen spillede jeg L'hombre hos Jelstrup med Fibiger og Rasmussen

7. — Idag tjente jeg lidt Tid om Formiddagen ved at give Folkene Accordarbejde²⁵⁾, hvorved de bleve færdige Kl 11. Kl 3 trak jeg paa Vagt, hæs er jeg som bare Fanden, for ikke at blive for varm havde jeg ladet Jens tage min Feltkappe og Taske og havde selv kun min tynde Regnkappe paa, men da jeg endelig kom ud til Skandsen var jeg aideles drivvaad baade udvendig og indvendig, Veien derud er nemlig frygtelig anstrængende

8. — Da det stadig er saa listigt indrettet at man skal have Vagt og exercere etc. med sine Folk i Skandserne paa samme Tid maatte jeg Kl 9 over til min Skandse. Her beklædte vi Brystværnene videre. Folkene fik Accord, ligesom igaar og Kl 10½ vare vi næsten færdige da Oberstlieutenant Holm og Captainen (Schmidt) kom og saae paa Arbejdet; men bedst som de staae falder der Skud, og ved nærmere Eftersyn fandt vi at det var fra et af vore Feltbatterier der stod en god Fjerdingvei borte fra Skandsen hen ad Stoustrup²⁶⁾ til og chargerede [beskød vedholdende]. Vi havde ingen Allarmering hørt eller Nogetsomhelst, der kunde tyde paa Fjendens Nærværelse og saa [?] ham nu pludselig kort udenfor Kanonerens Skudvidde. Nu var der naturligvis ikke Tale om at permittere Folkene, tværtimod maatte de, der allerede vare permitterede, møde igjen snarest muligt. Jeg maa sige til Folkernes Roes at de mødte Alle endogsaa 4 Mand der vare syge stillede strax, kun 3 Mand der laae paa Hospitalet manglede, men de vare jo undskyldte. Naa vi fik jo i en Fart gjort klart Skib og stode færdige tii Skydning. Nu rykkede ogsaa Infanteri og Espingoler²⁷⁾ ud og besatte Leiren og ud til Forstærkning af Forposterne rykkede omtrent Alt hvad der fandtes i Byen. Fægtningen blev en Tid staaende ved Stoustrup, vi kunde baade see og høre vore Folk der vare i Engagement, Fjenden saae jeg derimod ikke, det er vanskeligt at kjende dem fra hverandre. Efterhaanden trak Fægtningen deels ned ad Erritsø og Snoghøi til, deels Nord paa. Nede ved Stranden kom Preusserne saa nær ind ved Fæstningen at der blev skudt paa dem fra Volden. Her hændte den Ulykke at en svær 84 Ø Granatkanon med samt sin Rappert faldt ned fra Slæden²⁸⁾ og slog Benene over paa en af Artilleristerne. Idet Skuddet gik af væltede hele Historien ned af Slæden. Lige i Begyndelsen af Fægtningen endnu førend vi egentlig vidste

²⁵⁾ Med udbedring af skansen, se næste dags optegnelser.

²⁶⁾ Lige vest for Fredericia.

²⁷⁾ En slags orgelskyts, der kunde udskyde flere kugler lige efter hinanden.

²⁸⁾ Rapert og slæde er kanonens underlag under skydning.

at der var Fægtning blev General Wilster²⁹⁾ saaret, en Corporal meldte mig at han havde mødt ham da han kom kjørende ind til Byen. Corporalen sagde at han sad og jamrede sig paa Vognen og var haardt saaret, senere sagde Andre at han var let saaret og at han havde sagt til Folk han mødte: »Det er Ingenting, jeg kommer strax ud igjen«. Factum var at han havde faaet en Kugle i den ene Arm og var saaret af en Granatstump i Siden, hvorfor han samme Dag blev sendt til Kjøbenhavn. En anden Granatstump havde dræbt hans Hest og slaat Benet over paa hans Stabschef Capt. Hoffmann.³⁰⁾ Det har nok i det Hele taget ikke været nogen heldig Træfning for os. 1ste Comp af 20 Regiment havde besat Hønneberg Skov i den Formening at det var Fuglsang Skov³¹⁾, de bleve derved afskaarne, drevne ned til Snoghøj hvor Nogle gik i Vandet for at søge at naae Baadene der laae et Stykke ude, men det lykkedes ikke, hele Compagniet med 1 Capitain Daue og 2 Lieutenanter, den ene en Søn af Fru Vincent faldt i Preussernes Hænder. Lieutenant Køhler blev dødelig saaret af en Kugle i Underlivet. Fra Kysten sendte Preusserne c. 30 Granater over til det endnu ufuldendte Batteri ved Strib, dog uden Virkning. Henad Kl 12 kom Fægtningen udenfor min Synskreds, jeg saae kun Røgen af de enkelte Skud der faldt fra Volden, men nu begyndte der en levende Kanonade mod Nord, henad Veilekanten hvor den Brigade der laae ved og i Veile 1ste og 11te Regiment etc. var kommen i Ilden, Kanonaden blev ved til det blev mørkt, hvorledes det er gaaet her har jeg ikke hørt noget Nærmere om, men Preusserne rykkede nok ind i Veile³²⁾. Vi fik selv ikke Fjenden paa Skud, men havde kun Synet. Veiret var hele Dagen mildt og stille. Vi bleve staaende ved vore Kanoner hele Dagen og om Natten maatte vi heller ikke forlade Skandsen, hvilket paa Grund af diennes uheldige Beskaffenhed (Mangel paa Blokhus og Barakker) var en meget ubehagelig Tour især da det frøs temmelig stærkt hele Natten. Jeg lagde mig ind i Krudtmagazinet, men da jeg ikke havde Halm var der ikke Tale om at sove, jeg laae paa Betongulvet med 4 Kardætsker til Hovedpude og mine Tæpper over mig, men der var saa haardt at ligge at jeg hvert Øieblik maatte vende mig, og desuden frøs jeg græseligt om Fødderne (vaade Støvler) saa at jeg uagtet jeg heller ikke var i Seng forrige Nat umulig kunde falde i Søvn. Hele Natten var naturligvis rolig.

²⁹⁾ Kendt for sin dygtighed og dristighed i adskillige af treårskrigens kampe.

³⁰⁾ Major Hoffman døde på lazarettet efter amputation.

³¹⁾ Hønebjerg ladegårdsskov ligger lige nord for hovedvej nr. 1 3 km fra Snoghøj, Fuglsang skov gennemskæres af jærnbanen Fredericia—Kolding.

³²⁾ 1. og 11. reg., der 8. marts kæmpede ved Vejle, som blev opgivet, var som bekendt dem, der standsede fjendens forfølgelse ved Sankelmark 6. febr.

9. — Kl 5½ stod jeg op igjen og jeg lod nu Folkene arbejde for at de kunde holde Varme. Vi satte Distancemærker ud, arbeidede videre paa Beklædningen af Brystværnene og pudsede af, men blive der maatte vi jo, da vi skulde kunne vente Fjenden, men der kom ingen Fjende, saa vi stode der og frøs til ingen Nytte. Endelig Kl 4 fik vi Lov til at træde af saa jeg kom ind til Byen Kl 5, i hvilken Anledning jeg idag fik acurat lige saalidt Middagsmad som igaar

10. — [N. får kl. 6 morgen besked om, at han skulde have stillet kl 4¾! Uventet frieftermiddag]. Min Oppasser var imidlertid gaaet ud i Skandserne og derude var min Madkurv mine Sengetæpper, Slobrok og Morgensko. Jeg benyttede Eftermiddagen til Brevskrivning, men Kl blev 8, der kom ingen Jens, og da min Madkurv var i Skandserne maatte jeg hen paa Kroen og spise til Aften, hvilket forresten ikke tiltaler mig, da der altid er en Atmosfære, saa at man er nærved at qvæles. Jeg kom hjem Kl 10, der var ingen Jens kommen, mine Sengetæpper laae i Skandserne, thi maatte jeg ligge med de bare Lagener og min vaade Feltkappe, men frøs høist meget saa at jeg næsten ikke kunde sove.

11. — Stillede i Skandsen Kl 5½ hvilket paa Grund af min Paa-klædthed og Mangel paa Søvn gik meget nemt. Det viste sig nu at Jens aldeles ikke havde været derude. Jeg mente at han var gaaet derud og var kommen til Porten efter Lukningen og saa at han ikke havde haft saa meget Omløb i Ho'det at han kunde bede Vagtcommandeuren om Passerseddel. Men Manden havde drukket sig fuld paa Veien derud og havde saa ikke været hjemme hele Natten. Endnu i dette Øjeblik Dags Middag Kl 2 har jeg ikke seet ham, saasnt han viser sig venter der ham en Tour i Hullet, det er 4de Gang han har drukket sig pærefuld ved Middagstid. Da jeg gik fra Middagsbordet købte jeg mig et halvt Rugbrød til 4 Skilling, og dinglede saa af for at gaae paa Vagt, men da jeg kommer til Kongens Port mødte jeg Petri og Larsen, der kom af Vagt, og de meldte mig at jeg ikke skulde paa Vagt.... — Naa jeg dinglede op til Jean Hansen, hvem jeg forærte mit halve Rugbrød, og om Aftenen spillede jeg L'hombre med ham, Albeck og Dencker. Jens viste sig heller ikke til Aften. Lars bragte heldigvis uopfordret mine Tæpper hjem.

12. — Da jeg i Dag stod paaklædt Kl 5 kom Jens endelig, forresten æltede jeg som sædvanlig i Skandseskidt til Kl 12....

13. — Forresten gaaer Alt saa ensformigt saa at det ikke er værd at spille Blæk og Papir paa.

14. — Dags Morgen meldte jeg mig syg for muligviis ved at blive hjemme et Par Dage at blive af med min Forkjølelse. Jeg laae derfor meget gemytlig i min Seng Kl 10, da der bliver blæst Allarm.

Skjøndt jeg var temmelig overbevist om, at det ikke var andet end Gjøgler kunde jeg dog naturligvis ikke blive liggende i Sengen, men skyndte mig op og æltede ud til min Skandse. Men det Eneste jeg her saae til Fjenden var at noget Artilleri passerede Nord paa $\frac{3}{4}$ Mil borte. Vi stode nu der og gloede i en frygtelig Storm til Kl 2 $\frac{1}{2}$. da vi dinglede hjem igjen.

15. — Meldte mig atter syg, denne Gang med større Held. Vejret var ogsaa aldeles ikke skikket til at foretage Nogetsomhelst, da det var en frygtelig Storm, og Regnen pidskede ned uafbrudt, her er i flere Dage formedelst Stormen ingen Post kommen over. Jeg brugte Tiden til at tegne mig Orienteringskort over min Skandse etc forresten skete der aldeles Intet af nogensomhelst Interesse.

16. — Trak paa Vagt Kl 3. Der kom Ordre til at have Kanonerne ladet med Kardætsker om Natten. Jeg sov forresten i Ro hele Natten.

17. — Stod i Allarmstilling fra 5—7. Kl 9 $\frac{1}{2}$ blev der igjen allarmet, da der viste sig Colonner udenfor Tredeskoven. De satte dem fast i Christineberg, en Gaard ved Udkanten af Skoven, men blev snart fordrevne ved 8 Granater fra Skandserne 1--2--3. Gaarden blev skudt ibrand og nedbrændte aldeles. Forresten viste der sig Intet den Dag (saavidt jeg husker) men vi maatte dog staae i Skandserne til det blev mørkt, og $\frac{1}{3}$ af Mandskabet maatte blive Natten over.

18. — Intet passeret.

19. — Stod i Allarmstilling hele Dagen da der viste sig stærke Colonner til alle Sider. Forposterne vare i Engagement hele Dagen, fra Skandserne fyredes ikke, vi stode kun og saae derpaa.

20. — I Løbet af Natten havde Fjenden kastet 5 eller 6 Batterier³⁴⁾ op i en Afstand af c. 4000 Al. fra Fæstningen og den forskandsede Lejr. Ved Daggry begyndte han herfra sin Ild. Granater og Brandgranater regnede ned over Byen, hvorfra snart Luerne sloge iveiret, og det var saagodtsom umuligt at faae slukket, da de brændende Steder bleve overøste med Granater. Heldigvis saaredes ikke Mange inde i Byen. Et af de første Huse der kom i Brand var Garnisonshospitalet, hvorfra man dog heldigvis fik de Syge og Saarede uskadt reddede. Skandserne bleve ligeledes overøste, kun min Skandse Nr 5 blev forskaonet. Jeg fik kun 2 Granater, og Ingen af dem sprang. Da den første var falden, gik jeg ud for at see efter den, men fandt den ikke, da jeg gik tilbage faldt den anden, ikke 1 Skridt bag mig, lige i Nærheden af hvor den anden var falden. For-

³⁴⁾ Skal være 5.

resten havde jeg ingen Ulempe af dem, men havde kun den Ærgrelse ikke at kunne naae Fjenden, jeg gjorde 2 Skud ud mod Batteriet, men da jeg desværre ikke kunde naae dem opgav jeg det. I Skandserne 2—3—4 regnede de formelig ned. I Nr. 3 fik de den Dag 104 Granater ind i Skandsen, een af dem saarede 3 Infanterister meget let, ellers gjorde de aldeles ingen Skade. Granaterne springe først i Anslaget og Farten driver da i Reglen Stumperne ned i Jorden, komme de i blød Jord springe de slet ikke. I Nr 2 blev en Constabel dræbt, forresten skete der i hele Leiren ingen Ulykke. Leiren vedbleve Preusserne at beskyde til det blev mørkt, Byen blev beskudt hele Natten. Kl 7 permitterede jeg $\frac{2}{3}$ af mit Mandskab $\frac{1}{3}$ maatte som sædvanlig holde Vagt hele Natten. Der blev sagt at Capt. Schjønning af 13de Regiment var bleven dræbt, men det reducerede sig heldigvis til at hans Hest var skudt under ham.

21. — Fra Kl 3 Morgen beskjødes Leiren igjen. Byen var beskudt hele Natten og Bombardementet vedblev idag. Ved Middagstid heisedes Parlamentairflag paa de fjendtlige Batterier, Skydningen ophørte, og en Parlamentair kom ind og forlangte Fæstningens Overgivelse. Da der naturligvis blev givet bestemt Afslag begyndte Beskydningen atter og vedvarede til Aften. Skandserne havde i Løbet af Natten faaet svært riflet Skyts ud, da man ikke kunde naae de fjendtlige Batterier med de gamle Kanoner. Fra Nr 4 hvor der havde 1 riflet 12 R Kanon sendtes nu det ligefor beliggende Batteri 8 Skud der alle sprang i Brystværnet og Skydeskaarene paa det fjendtlige Værk og opvakte endeel Forvirring saa at saalænge Skydningen fra Nr 4 varede skjøde Preusserne meget slet, men da vi ikke havde megen riflet Ammunition, da det var vanskeligt at ødelægge Fjendens Batterier paa saa stor Afstand og da Tydskerne dog ingen Skade gjorde med deres Skud og da vi endelig for hvert Skud fik 6—8 igjen opgaves Skydningen som unødvendig. Preusserne vidste nu dog at vi kunde naae dem. Fra en Skandse i Nærheden af Trelde-skoven beskjøde Preusserne Skandserne 1 og 2 med runde Granater, der dog aldeles ingen Virkning gjorde da den største Deel sprang i Luften 4—800 Alen foran Skandserne. De Granater der sendtes fra de andre Batterier vare Spidsgranater, der sprang i Anslaget. Ikke een Mand blev saaret skjøndt Preussernes Spidsgranater traf udmærket. Inde i Byen regnede Granater og Brandgranater ned ligesom den foregaaende Dag, een Granat slog Hovedet over paa en Infanterist, rev Hjertet ud af en Anden, Bagdelen og Nyren af en 3die begge Benene af en 4de og saarede en 5te, ellers var Antallet af Dræbte og Saarede heldigvis ringe. Naturligvis flygtede Alt ud af Byen og Husene blev tildeels ladte aabne for Plyndring. Dette benyttede Soldater og Brandfolk sig da ogsaa af. Men de gik ikke allene ind hvor der var aabent, men gjorde ligefrem Indbrud, hos mig

stjal de dog kun mine Cigarer, Tobak, Regnkappe, Lygte, Caffekande, Sæbadaase, Børste etc desuden min Oppassers Tøi, de brækkede Døren til min Værts Klædeskab og Spisekammer op og toge hvad der fandtes. Hos en Capt. Christensen i Ingenieurcorpset brækkede de ind og toge hans Uniformer og Alt hvad de kunde faae, skjøndt hans Oppasser var hjemme og protesterede. Ja, hos en Læge stjal de Medicinen, Forbindtasker, Cantinetornyster³⁵⁾ kort Intet blev urørt. Men der var naturligvis ikke Tale om at stjæle eller røve, nei, man reddede blot.³⁶⁾ — Efter Parlamentairens Ankomst og i Anledning af at det imorgen er Kongen af Preussens Fødselsdag ventede vi Angreb inat, i hvilken Anledning vi maatte staae ved Kanonerne hele Natten, efter at have staaet der hele Dagen.

22. — Dagen hengik meget rolig. Intet rørte sig. Ved Daggry saae man Ild bag de fjendtlige Skandser og det viste sig senere at det var deres Barakker som Preusserne havde brændt af. Stor Forundring, hvad skal det sige? Men det viste sig at Preusserne havde virkelig forladt Stillingen, alle Batterierne vare forladte, det ved Treldeskoven blev sløffet af et Arbejdscommando fra Nr 1. Dagen hengik aldeles roligt. En forunderlig Ro, der havde noget Aparte ved sig, disse 2 Dages uafbrudte Bombardement, Opfordringen til Overgivelse, og dernæst fuldstændig Forsvinden. Ingen kunde fatte det. En Mængde forskellige Rygter kom jo i Omløb: Ved Børgense laae en stor engelsk Flaade, Svønkerne vare lændsatte i Fredericia, der var gaaet ind paa Conferensen og Tydskerne skulde forlade Nørrejylland, det Artilleri og Infanteri var rykket ud af Fæstningen for at følge Preusserne til Kolding o. s. v. Desuden havde der den forrige Nat været heftig Skydning Nord for Erritsø, paa et Sted hvor der ikke fandtes en Eneste af vore Tropper, saa at rimeligvis Østerrigerne og Preusserne have været i Haarene paa hinanden. Men tryk var man ikke. Jeg benyttede den gode Leilighed til at tage alle Skandserne i Øiesyn. Ingen af dem havde lidt noget, naar man undtager at nogle Granater vare gaaede igjennem Baricaderne etc. Dernæst gik jeg ind og besaae Byen; den saa værre ud. Hele Gader nedbrændte. Tage og Mure gjennemhullede, hele Ruder en stor Sjeldenhed, dog var det kun eet Qvarteer, nemlig i Nærheden af Prindsens Port,³⁷⁾ der havde lidt saameget. Landsoldaten stod dog endnu, skjøndt de omliggende Bygninger havde lidt meget. Det er nu ikke muligt at opdrive Noget i hele Byen, hverken af den ene eller anden Slags. Værst er det at man ude i Leiren ikke kan faae Andet at

³⁵⁾ Tornyster med kasse til forbindstoffer, instrumenter og medicin.

³⁶⁾ Det var kun enkelte soldater, der »reddede« andres ejendele. Gennemgående var troppernes holdning under bombardementet fortrinlig.

³⁷⁾ I nordvest ved Landsoldaten.

drikke end noget meget daarligt Vand i Reglen Regnvand fra en af Løbegravene, da dette er det bedste, naar man skummer det Tynde ovenaf. Min Oppasser som jeg igaar sendte ind efter Cigarer og Tobak fik efter megen Møie 16 Cigarer til 1 Mark og $\frac{1}{2}$ R Tobak til 12 Skilling! Da han idag var inde i Byen reddede min Oppasser min Regnkappe. Han mødte nemlig en Trainconstabel der nok saa flot spadserede i den, men Jens kjendte strax Kappen og fik den halet af ham og kom ud med den i Triumph. Da jeg var inde i Byen traf jeg Jean Hansen der boede i et Halmskuur, medens Andre havde gravet dem Huler ind i Volden. Brigadeadjudanten Irminger fortalte mig at vi nok kom til at staae i Skandserne inat og meget rigtigt, da jeg gaaer ud møder jeg Capitainen, der fortæller mig at hele Banden igjen inat skulde staae ved Kanonerne, da man meente at det var en Finte af Fjenden og da man havde faaet sikker Efterretning om at hele Omegnen var belagt med Østerrigere. Naa, det var jo en glædelig Tidende, men der hjalp nu ikke noget, vi maatte staae der og stode der ogsaa.

23. — Hele Natten gik uden Forstyrrelser, i Morgenstunden faldt nogle enkelte Geværskud ude fra Fuglesangskoven,³⁸⁾ men hertil indskrænkede Fjendtlighederne sig, vi saa i det Fjerne 2 østerrigske Dragoner, men forresten Intet. Jeg benyttede Tiden til at male i min Dagbog. Der kom idag Ordre at hverken Capitainen eller nogen af Lieutenanterne maatte forlade Leiren. Byen er altsaa nu lukket for cs. Det er een af de sædvanlige vittige Befalinger, der daglig kommer. Det er nu ikke fordi der er morsomt inde i Byen, men man kunde dog engang imellem faae en Avis at see, nu gaaer det ikke mere....

24. — Vi fik Efterretning om at Kongen vilde komme imorgen eller senere og fik nu travlt med at gjøre reent og pænt til hans Ankomst, forresten er det en løierlig Tilværelse i disse Dage, denne complete Ro ovenpaa de 2 Dages uafbrudte Bombardement, man tager sig nu og da en Luur og bestiller forresten Intet.

25. — Vi have det nu efter Omstændighederne meget ordentligt. Vi ere 4 Artilleriofficerer sammen, der i Reglen, det vil sige i denne rolige Tid spise sammen.³⁹⁾ Vi staae nu op Kl 3 $\frac{1}{2}$, da Allarmstillingen er fra 4—6. Kl 8 spiser vi Frokost, hvortil er reglementeret Boeuf og Speilæg, der laves af Lieutenant Larsens Oppasser. Desuden have vi jo alle de rare Sager der findes i de herlige Madkasser, som velvillige Mennesker ere saa gode at sende os.⁴⁰⁾ Idag stod jeg i Skandsen ifølge Ordre fra Kl 3 for at vente paa Kongen, men han kom først til Fredericia Kl 9 Aften og kom derfor ikke til

³⁸⁾ Se meddelelserne for 8/3.

³⁹⁾ I anledn. af, at de ikke må komme ind i byen, jvf. ovenfor.

⁴⁰⁾ I samme anledning.

Skandserne. Veiret var udmærket. Jeg har nu faaet mit Mandskab temmelig completeret med civile Folk. Mit Mandskab seer nu temmelig løierligt ud, jeg har deels Folk i Uniform, nogle Rekruter, Andre ældre, Andre temmelig gamle, en Vægteruniform sees ogsaa da jeg har faaet blandt de sidst indkaldte en Frederiksberg Vægter, der er mødt i Uniformen, endvidere har jeg Infanterister og saa civile Folk af høist forskjelligt Udseende. Forresten kommer jeg udmærket ud af det med dem Alle og Alt gaar med det Gode.

26. — Op Kl 3½ og fik min Skandse meget fiint pudset. Dernæst spiste jeg Frokost, 6 Mennesker gnavede paa min Kapun og glade vare Alle. Ved Frokosten fik jeg Telegram om en ny Madkurv, i hvilken Anledning man straks udbragte et Leve for de ædle Givere. Kl 10 kom Kongen til min Skandse. Jeg havde anbragt mine ulykkelige Civilister saa iøinefaldende som muligt og da jeg havde hilst paa Kongen og han havde erkyndiget sig om mit Navn og Befindende gik han op til Civilisterne klappede og spurgte, hvorledes de havde det og hvorlænge de havde været i Tjeneste. Da de bemærkede ulykkelige Civilister saa iøinefaldende som muligt og da jeg havde sagt han til Krigsministeren:⁴¹⁾ »Jeg saa hellere at Uniformerne kom før Mandskabet«. Den kunde jo Krigsministeren putte i Lommen, men det er ogsaa en Skandale at lade disse Stakler gaae her uden Klæder, sove uden Tæpper etc. Det er idag complet Sommerveir, Roligheden vedbliver at være uforstyrret. Den Eneste, der brølede Hurra for hans Majestæt var den berømmelige Hansen i Nr 3. »Længe leve hans Majestæt Kong — Christian d. IX« han kunde ikke rigtig huske hvad Kongen hed, men pauserede efter Kong....

27. — .. [Nørugaard er med ude at sløjfe fjendtlige batterier. Det er hans faders fødselsdag.] Vi hørte derude at den første Dag havde Preusserne hoveret, fordi vi ikke kunde naae dem, men de bleve meget forbavsede da den næste Dag den ene Granat efter den anden susede dem om Ørerne og endogsaa dræbte 1 Mand 800 Alen bagved Batteriet. Den 22de Morgen Kongen af Preussens Fødselsdag skulde der stormes, men Soldaterne stak deres Bajonetter i Jorden og vilde ikke gaae frem. Der rykkedes derfor tilbage men Preusserne sagde at nu kom Østerrigerne, de skulde nok gjøre Kaal paa Fredericia. Det er en Udtalelse saa Preusserne jo egentlig ikke have megen Ære af.... Da jeg endelig kom hjem efter megen Anstrengelse, det regnede hele Dagen, og disse pløjede Marker vare derfor lidt tunge at gaae paa, fik vi os et godt Foder. Min Paaskemadkurv kom netop tilpas og i den Xeres der medfulgte blev gjentagne Gange den Gam-

⁴¹⁾ Lundbye.

les Skaal drukket. Vi drak og sang og sang og drak til Kl var 10 som er den seneste Tid paa hvilken vi her gaae i Halmen.

28. — Idag var det et afskyeligt Veir. Der var atter Arbejdskommando ude for at sløjfe, men jeg vogtede mig nok for at dingle derud igjen. Roligheden blev uforstyrret hele Dagen (o. s. v.)

29. — Vi hørte nu at Preusserne igaarmorges havde prøvet paa at overrumple Dybbølstillingen, men at de vare slaede tilbage paa det kraftigste, hvilket naturligvis animerede Stemningen betydeligt. Endvidere kom en Snees østerrigske⁴²⁾ Husarer, der vare fangne af 100 Mand af 19de Regiment i en Landsby^{42a)} ved Vejle, hvor de vare overrumpledte om Natten, dette satte ogsaa Humeur i Folk og saa fik vi Efterretning om at Østerrigerne havde kjørt 24 $\bar{\Gamma}$'s riflede Kanoner gennem Kolding. Er dette sandt faae vi det vel snart varmt nok, men dette Liv vi nu fører er ogsaa for kjedsommeligt i Længden. Forresten er det Hele temmelig ufatteligt, thi igaar kom Posten hertil fra Kolding aldeles uhindret, medens denne Vei nu i lang Tid har været spærret. Folkene længes ogsaa efter at komme til at prøve deres Kanoner. Der gaar i øvrigt mange Rygter her, at vi skulle til Sønderborg, ja til Kjøbenhavn. Jeg skulde nu til at sende mine tomme Madkar hjem, men hører nu at Commandanten har forbudt al Udførsel, paa Grund af Soldaternes Røverier....

30. — [Intet af interesse].

31. — De 22 Husarer der bleve fangne forleden nappedes nok paa følgende Maade. Capt. Stockfleth⁴³⁾ der var ude med 100 Mand kom pr. Transportbaad til Nærheden af Veile,⁴⁴⁾ for at komme gennem Fjendens Kjæde brugte de følgende Fif. Han lod Folkene gaae paa Kjæde men blev selv tilbage med en Hornblæser som han gav Ordre til at blæse alle mulige Signaler, hvorved han fik Fjenden til at troe at der var en ryslig Hoben Mennesker. Han havde faaet Underretning om at en Landsby i Nærheden af Veile var belagt med preussiske Husarer. Thi gik han ind i Landsbyen i al Stilhed omringede en stor Gaard, gik ind og opfordrede Husarerne til Övergivelse fortællende dem at 4000 Mand stode udenfor. Paa den Maade tog han de 22 Husarer og 23⁴⁵⁾ Heste der fandtes paa Gaarden og kom lykkelig og vel afsted med sit Bytte. Imorges var en Patrouille paa 30 Mand ude for at recognosere Terrainet, de tog 1 Sergeant og 3 Mand tilfange, en Undercorporal skjød en Hest under en Husar, men Husaren, der var paa Landevejen medens Undercorp. var paa en pløiet

⁴²⁾ Skal være preussiske.

^{42a)} Assendrup 10 km n. ø. for Vejle.

⁴³⁾ Faldt ved Dybbøl 18./4.

⁴⁴⁾ S. landsatte styrken i Sandbjerg vig nord f. Juelsminde.

⁴⁵⁾ Skal være 24.

Mark, løb fra ham. Det mest Comiske var dog den Enes Tilfangetagelse. Han blev taget af en af Vore paa følgende Maade. De nærmede dem hinanden meget forsigtigt paa 20—30 Skridt, saa fyrede Jens, men feilede. Han blev flau og havde stor Lyst til at stikke af og puttede Ho'det mellem Benene, da Østerrigeren skjød; denne feilede ogsaa og da han saae det smed han sit Gevær og gav sig til at vræle af alle Kræfter, hvorpaa Jens ligeledes smed sit Gevær og løb hen og tog Østerrigeren i Kraven og ruskede ham ordentlig og tog ham til Fange med det Samme, forresten er Freden uforstyrret.

April.

1. — Ingen Løier skjøndt det idag er første April. Her i Leiren hænder der aldeles Intet der er mærkeligt eller værd at optegne.

2. — Idag maatte vi bivaane et nyt Skuespil idet en af mine Folk for respektstridigt Forhold mod en Officer blev afstraffet med Nedsættelse i de Meniges anden Klasse, i hvilken Anledning Cocarden blev berøvet ham, samt 25 Rottingslag. Det var 2 Corporaler, hver med sit tykke Spanskrør (Rotting) der tildeelte ham dem, men det var slet ikke hyggeligt at see paa. Vi faar os nu en liden L'hombre efter Middagsbordet. Spillebordet er jo ikke af de fineste, da det nemlig er et Stykke af en gammel Dør, som der er sat Been under, men det gaaer dog ganske godt....

3. — Det er idag et ganske afskyeligt Veir. Efter Frokosten Kl 8 toge vi os derfor en L'hombre, toge en dito efter Mellemad Kl 12 og da vi havde spist til Middag Kl 4 fik vi en Whist saa at Tiden gik meget ordentligt. Vi studere med stor Iver de i Dagbladet værende Correspondancer fra Sønderborg, men beklage stadig ikke at have en slig Referent heroppe, til at beskrive vore Bedrifter med saa glødende Farver, thi noget i den Grad vanvittigt Sludder skal man dog lede længe efter, disse Correspondancer give de tyske Krigsberetninger aldeles Intet efter.... Idag havde jeg endvidere den Glæde at modtage 1 Kasse Cigarer og Dagblade sendte fra Kjøbenhavn den 21. Januar fra Peter,⁴⁰⁾ samt Brev, Dagblade og Sangbog sendte den 29. Januar fra Bjerring. Cigareerne vare desværre saa drivvaade at man kunde vride dem, men de kom forresten meget tilpas, da mine egne vare slupne op. Disse Pakker havde altsaa været 2½ Maaned underveis, ja det er et Fandens expedit Postvæsen, det har jeg stadig sagt. Vi have nu abonneret paa Dagbladet, idag fik vi Bladet for igaar, det for iforgaars var bleven borte, sagde man paa Posthuset.

⁴⁰⁾ Se optegnelserne for 23./2.

4. — Imorges var jeg oppe ved Skandse Nr 1 og saae paa nogle Skydeforsøg med Orgelespingoler, det var noget Snavs, det er gamle Musketløb der ere samlede i en Ramme og ladede som Espingoler, 16 Stykker ere sammen, men de skyde meget usikkert . . . [Der følger bl. a. en skildring af den smukke natur ved stranden]. Jeg hørte idag noget nærmere om den mystiske Skydning bag Erritsø for en Tid siden i Bombardementsdagene. En Lieutenant havde nemlig faaet Brev fra en Proprietair hvis Gaard ligger der i Nærheden. Sagen var nemlig følgende: Der var besluttet en Storm til den næste Dag, Preusserne havde jo bombarderet, saa mente de at det var nok gjort af dem, de vilde inte storme, og Østerrigerne vilde ikke rage Kastanierne ud af Ilden for de Andre, men bemærkede meget rigtigt, at det de havde gjort var aldeles uden Nytte. Sammen med Østerrigerne vilde Preusserne heller ikke storme, hvorpaa Øster. skjældte Preus. ud for feige Æsler, men Storm blev der ikke Noget af. Et Compagni Østerrigere kom nu ned ad Stranden til, men kort efter kom en Afdeling Preuss. og opfordrer dem til at æde deres Ord igjen. Østerr. ville ikke, hvorfor Slagsmaalet begyndte, og de blive ved at skyde paa hinanden i 1—2 Timer. Dette er efter en saaret østerr. Underofficers Forklaring. Den omtalte Proprietair fik Tilhold om at rømme sin Gaard og fylde hele Pladsen med Halm til Saarede, Officeren der gav ham Ordren forklarede at det var et Uheld, Preusserne havde antaget Østerr. for Danske, der vare gaaede i Land og saa havde de skudt paa hinanden. Hvor stort Tabet har været er vanskeligt at afgjøre, men der er kommen store Masser af Saarede gennem Kolding, nogle Beretninger sige endogsaa 3000 Saarede og Døde, hvilket naturligvis er Løgn.

5. — Det luftede idag temmelig stærkt. Schnack⁴⁸⁾ og jeg gik en Tour ned til Stranden og saae paa Havet i Oprør. Det skulde vi imidlertid inte ha'e gjort, thi vi vare uheldige nok til at komme op i noget Valkeler,⁴⁹⁾ hvori vi sank. Jeg kom heldigvis strax op, men Schnack arbejdede sig stadig længere ned i Skidtet. Heldigvis fik jeg fat i et Stykke af Bunden af en Baad som han lagde det ene Knæ paa medens han halede i det andet Been og endelig kom det da ud men saa sad Haanden med et godt Stykke Arm i og kom ikke ud uden at have mistet en Ring og Gudbevares, hvor vi saae ud. Om Eftermiddagen var Veiret bedre og vi gik en Tour derned igjen, men undgik naturligvis omhyggeligt Valkeleersklumperne. Om Aftenen fik vi Underretning om at Preusserne skulle have forladt Dybbølstil-

⁴⁸⁾ Den 25-årige sekondløjtnant i artilleriet J. G. F. Schnack er senere især kendt som krigsminister 1896—97 og 1899—1901.

⁴⁹⁾ = plastisk ler, der træder frem i skrænterne på begge sider af Lillebælt.

lingen.⁵⁰⁾ Skulde det virkelig være Tilfældet. De ere jo da for bestandig prostituerede. Hvad ville de nu gjøre? Gaae væk eller komme herop igjen —?

6. — Yderligere Oplysning om Sammenhængen ved Dybbøl savnes endnu, Nogle paastaae at Preusserne virkelig ere gaaede tilbage Andre paastaae at det er Løgn, da Ilden er begyndt igjen, men Ingen veed noget Bestemt. Her forefalder aldeles Intet, hver Dag Exercits, Jordarbejde etc. uden Afvexling. Vi gaae os i Reglen hver Dag undertiden to Gange om Dagen en Tour ned til Stranden, det er den eneste Afvexling vi have herude. Da jeg i Eftermiddag laae paa min Sopha i Sengested, kom en Ordonnants med en Skrivelse til mig fra Commandantskabet, hvori jeg blev opfordret til snarest muligt at møde paa Commandantskabets Contoir, da en Sag af Vigtighed for Fædrelandets Frelse skulde drøftes. Jeg gloede jo noget løierlig paa denne Skrivelse undertegnet Efter Befaling Stephansens Ordonnantsofficer. Steph. er en af mine Kammerater fra Artilleriskolen. Jeg anede Uraad, da det dog vilde være høist meget mærkeligt om General-lieutenant Lunding skulde ville conferere om Fædrelandets Frelse med Lieutenant Nørgaard. Jeg sendte derfor Ordonnants ind for at høre om det hastede, thi for selv at komme til Byen skulde jeg først op til Capitainen i den langt bortliggende Skandse for at udbede mig Tilladelse, og det havde jeg ikke Lyst til. Ordonnantsen kommer tilbage med en Flaskekurv med 6 Flasker Viin, samt en Skrivelse. Og hvorledes var saa Sammenhængen? Det var saaledes at Stephansen havde modtaget en Kasse hvori der efter Addr.brevet skulde være Krudt, den var addr. til Stephansen og mig, og han kunde ikke begribe hvad det var. Endelig aabner han og finder at det er 12 Flasker Viin som vor Qvarteervært i Faaborg Grosserer Lund sender os. Det kan man virkelig kalde et Mønster paa en Qvarteervært. Han har naturligvis ogsaa vor fuldkomne Agtelse.

7. — Idag gik jeg til Byen for at ordne nogle Pengesager for de Folk jeg førte herop fra Sønderborg. Endvidere besøgte jeg Stephansen, hos hvem jeg laante en Hest og red en Tour med ham i et meget behageligt Veir. Byen ser som sædvanlig meget kjedelig ud. Den staaer endnu omtrent som Dagen efter Bombardementet. Kun ere de bare Mure i Reglen nedrevne, saa at der nu ligge store Grusdynger rundt omkring paa Brandtomterne, istedetfor at man seer de lange Skorstene som truende Udraabstegn pege mod Himlen midt i en rygende Grushøb

8. — [Kongens fødselsdag] Endnu har man her ikke hørt hvorledes Sagerne egentlig staae ved Dybbøl, idag fik vi jo Under-

⁵⁰⁾ Dette rygte havde jo intet på sig.

retning om at ved en Forpostfægning 3 Officerer⁵¹⁾ vare faldne det tyder jo ikke paa at de ere borte men paa den anden Side faaer man aldeles ikke at vide hvor den Fægning har været. En Corporal her har faaet et Brev fra Sønderborg, hvori der staaer at vi have sløifet Preussernes Broagerbatterier, i saa Tilfælde maa de være gaaede langt tilbage, men alle disse modsigende Efterretninger gjør, at man her gaaer i en frygtelig Spænding [Tur til stranden, hvor] Solen skinnede saa yndigt varmt og ikke en Vind rørte sig undtagen meget lidt. [skildring af Treldekskov] Efter Bordet gik Schnack og jeg over til Nr 2 hvor vi spillede L'hombre med Mathiesen og Petri. Her hørte vi, at i Skumringen havde Østerrigerne besat Veilby og Anelyst⁵²⁾, formodentlig for at opsnappe vore Morgenpatrouiller, men dette blev ved Meldingen forhindret.

9. — [Driveri er græsselig], medens de Andre slaaes dernede ved Dybbøl.

10. — Efter Bordet fik vi os en L'hombre, men Kl 7½ gik Schnack og jeg hjem vi havde netop idag faaet 2 Kasser Madvarer og 3 Kasser Urtekramvarer til Messen, saa vi maatte jo prøve disse herlige Sager. Det gjorde vi da ogsaa, efter Aftensbordet fik vi os nogle Toddyer og sade nu og sang og opførte Operaer etc. lige til Kl 11½. Der var et græsselig godt Humeur i os og vi sloge virkelig Gjakken løs gave Scener navnlig Schnack og jeg gav store Arier tilbedste med Orchesteraccompaniment og Folk morede dem udmærket, medens man i Skandsen i Nattens Stilhed kunde høre Kanonernes Torden fra Dybbøl. Imorges afgik herfra 3 Officerer med 200 Artillerister til Als. Her mærke vi som sædvanlig Intet til Fjenden, Stillingen bliver med hver Dag stærkere, der arbeides stadigt paa den, man kan nu næsten ikke kjende den mere, naar man har været en Maanedstid borte.

11. — Endelig have vi da faaet vore gamle Forstærkningsfolk uniformerede, thi ere de Alle glade. Det er forresten et Fandens Arbejde at faae Tiden til at gaae her om Dagen thi her er jo aldeles Intet at bestille, hvorfor man i Reglen antræffes liggende paa sin Seng læsende i en frivillig Bog eller studerende Dagbladet. — Imorges hørtes her en voldsom Kanontorden fra Dybbøl mellem 12 og 3 og i Eftermiddag fik vi jo Efterretning om at Preusserne igjen imorges havde forsøgt Storm paa begge Fløie, men ere vendte om paa Halvveien.⁵³⁾ At man ikke kunde blive dernede, da man engang var der

⁵¹⁾ Ved forpostfægningen natten mellem 5. og 6. april faldt kompagnikommandøren kaptajn E. B. M. Hansen og premierløjtnant F. W. Ravn samt sekondløjtnant T. A. Jensen.

⁵²⁾ En gård 1 km syd for Vejlbj.

⁵³⁾ Der forefaldt ikke nogen kamp ud over det sædvanlige ved Dybbøl den dag.

er virkelig haardt. Capitainen var her til Aften og vi sade saa og snakkede til Kl 11½. Vi fik Underretning om at de 200 Mand vi sendte afsted igaar, kunde ventes imorgen, da der allerede vare komne 300 Artillerister til Sønderborg fra Kjøbenhavn, forresten forefaldt Intet af Betydning.

12. — Siden 1ste April faae vi her Dagbladet og have derved den Fornøielse at læse Correspondancerne fra Sønderborg. Noget saa Vanvittigt og Opskruet skal man have Ondt ved at finde i en tydsk Avis. Jeg skal herefter tillade mig at levere en Commentar til disse Correspondancer. Correspondenten lader til at have kastet sin Kjærlighed specielt over Lieutenant Ancker der ganske vist kan være en meget brav Officeer, meget dygtig og tapper, men hvad der anføres til hans Roes er af den Natur at enhver der kjender en lille Smule til Artilleriet enten siger at det er Løgn eller ogsaa revner af Grin over at Sligt bliver omtalt. I een af Correspondancerne staaer der saaledes under 5 April at Ancker, der kun havde 1 Kanon en Tid dominerede Fjendens Ild 10 Kanoner af dobbelt saa svært Caliber som hans, saa at de 10 Kanoner ikke turde binde an med ham før de vare blevne forstærkede med flere Feltbatterier, det er virkelig storartet, men saa usandsynligt at man næsten maa kalde det Løgn. I en anden Correspondance fortælles hvorledes han havde faaet det ene Hjul skudt itu, Reservehjul havde han ikke, de maatte hentes i Sønderborg, hvad gjør saa Lieutenant Ancker, han binder Hjulet sammen og »bum, saa gaar det igjen paa Stumperne«. Ja see det takker Fanden ham for, thi det er noget enhver Rekrut lærer at naar et Hjul er gaaet itu, saa anlægger man en Besnøring, forskjellig efter Skadens Udstrækning og saa paa den igjen, saa at det virkelig er latterligt at anføre Sligt til Folks Berømmelse. Den 11te April fortæller Corresp. at da Ancker havde faaet en Kanon demonteret, kjørte han en tom Forstillingskasse op paa Bænken⁵⁴⁾ og lagde en Bjælke ovenpaa, hvornæst han hele Dagen havde den Glæde at see Preusserne fyre efter denne formeentlige Kanon. Hvad er det dog for noget forbandet Sludder? Preusserne ere saa nær Skandserne at de let kunne skjelne en Bjælke fra en Kanon, og selv om de ikke kunde det vilde det dog være Vanvid at beskyde denne formeentlige Kanon, som de med Letthed kunne indse er ubrugelig da den ikke fyrer og ikke bliver trukken ned af Bænken, som de andre Kanoner, der ikke blive brugte, thi vi lade ikke Kononerne staae paa Bænkene som Skive for Fjendens Kugler naar vi ikke bruge dem. — Corresp. fortæller den 2den Apr. at »Luften krydsedes af hvinende Granatstumper.« Det er en temmelig mystisk Talemaade. Den 5te fortæller han om »de røde ildsprudende Granater.« Jeg har aldrig seet eller hørt Tale om røde

⁵⁴⁾ ∅: kasse på kanonens forvogn op på afsatsen til opstilling af kanonen bag brystværnet.

Granater og hvad denne Ildspruden angaaer da er det vist en Illusion, da Preusserne bruge Percussionsgranater, der først tænder i det Øjeblik de ramme og derfor have meget vanskeligt ved at flyve omkring og sprude Ild. D. 11te fortæller Manden at en Officeer havde betroet ham at det var kommen saa vidt at han maatte tage til Takke med et Krudtmagazin til at sove i. sic! han udbrøder i den Anledning: »En Granat og det Hele gaaer i Luften.« Ja Død og Pine paa den Maade kunne vi Alle blive Helte. Medens jeg var ved Dybbøl laae jeg hver Nat i Krudtmagazinet, under Bombardementet her laae jeg ogsaa i mit Krudtmagazin, da jeg skulde være i Skandsen og det var det eneste Sted hvor jeg kunde sove. Manden skulde tænke paa at Krudtmagazinet er det sikkestede Sted i hele Skandsen, det er bombefaste Betonhvelvinger med adskillige Alen Jord ovenpaa, saa der hører sgu ikke meget Mod til at opholde sig i et saadant Magazin, det er i alle Tilfælde ikke Noget man behøver at prale af i et offentligt Blad. Men Død og Pine naar vi have en saadan Correspondent her saa kunde der vist ogsaa findes meget her, der var værd at omtale. For Fremtiden skal jeg dog saa vidt muligt søge at oplyse det Vanvittige i disse Correspondancer. Her er der naturligvis aldeles ikke Noget der er værd at omtale, det gaaer her den ene Dag som den anden.

13. — I Eftermiddag diventerede vi os med at spille Pind, ellers mere vi os i Reglen ved at synge Arier, hvilket vi gjøre udmærket, kun Skade at vi ikke have en Guitar eller et andet herligt Instrument til at accompagnere vore store Nummere. I dette Øjeblik kom Folkene tilbage, som skulde have været til Als.⁵⁵⁾

14.—17. — Intet Nyt.

18. — Idag fik vi Kl 2 Telegraphdepeche fra Sønderborg »Kl 10½ almindeligt Angreb over hele Linien.« Ikke et Ord mere, vi gik derfor naturligvis meget spændte til Kl 5 da en ny Depeche meldte at Dybbølstillingen var stormet, og et Par Brigader gaaede i Løbet. Det var jo et frygteligt Slag. Stemningen blev naturligvis gruelig nedtrykt, navnlig da Depechen var affattet saaledes at man ikke kunde gjøre sig noget Begreb om Ulykkens Udstrækning.

19. — Idag fik vi da noget nærmere Underretning men det var da egentlig kun en Liste over endeel af de døde, saarede og fangne Officerer. Listen var lang, den var meget lang men det var desværre kun en lille Deel af det Hele. [Omtale af nogle Nørsgaard bekendte sårede]

20. — Idag hørte vi da endelig at vore Folk have slaact godt; det der nemlig mest trykkede Stemningen var navnlig det at man meen-

⁵⁵⁾ Jvf. optegnelserne for 10./4.

te at vore Folk vare aldeles overraskede saa at der ingen Modstand var gjort, men Alt var løbet tilbage pèle-mèle, men da vi nu hørte, at 9de og 20de Regiment, der nylig havde været her i Fredericia, havde generobret Skandserne⁵⁶⁾ med stormende Haand, og kun havde veget for den frygtelige Overmagt, og i god Orden havde trukket sig tilbage, da vi hørte dette svandt det bittere Indtryk vi havde faaet af Affairen da jo nu dog Æren var reddet. Idag spiste jeg til Middag inde i Byen hos Jelstrup og hans unge Kone, der er nydelig. Efter Bordet fik vi os en L'hombre og om Aftenen drak vi vore tappe Kammeraters Skaal ude i vor Barakke.

21. — [Intet af interesse.]

22. — Store Bededag. Den Correspondanceartikel der staaer i Dagbladet af 21de er i mange Punkter saa utrolig at man maa forskrækkes over at noget Sligt kan skrives....

23. — Idag fik vi ligeledes Meddelelse om at Preusserne ere paa Veien, ja man forsikkrer endog at de have besat de omliggende Byer Veilby, Igum, Igeskov⁵⁷⁾ etc. Vi skulle være forberedte paa Alt.

24. — Der viste sig ikke Spor af Fjendtligheder.

25. — Ligesaalidt.

26. — Jeg var idag en lille Tour i Byen for at blive photographeret, da mit Mandskab havde anmodet mig om det samt om Tillaelse til at kjøbe mine Portraiter hos Photographen. Jeg blev naturligvis saa rørt over denne Anmodning at jeg lovede at forære Enhver af Banden et Portrait. Byen er nu meget tyndt besat med Militair, det var derfor yderst frapperende at see at 13de Regiment blev indskibet for at afgaa til Fyen, 3 Batteri var gaaet iforveien og Lazaretherne vare rømmede. Men endnu værre var det da der kom Ordre til at tage alle riflede Kanoner ned af Volde og Skandser og indskibe dem, efter Forlydende til Kystbatterier paa Fyen. Men denne Historie var saa tydelig at vi nu ikke længere tvivlede paa at Byen skulde rømmes....⁵⁸⁾

27. — Idag syntes det som om vi dog skulde blive, thi der blev givet Ordre til at sænke alle Kononerne i alle Værkerne 1½ Fod og gjøre Traverserne⁵⁹⁾ 4 Alen tykkere, men om Middagen kom der Ordre til at hele Styrken skulde afgaae imorgen tidlig Kl 4 til Fyen; og kun efterlade 200 mand Artilleri samt 3 Compagnier Infanteri.

⁵⁶⁾ Det er for meget sagt. Reservens fremrykning kulminerede i en kamp ved Dybbøl mølle.

⁵⁷⁾ Egum og Egeskov syd for Randsfjord på bægge sider af Veilby.

⁵⁸⁾ Fredericias rømning fandt sted uden kamp 26.—28. april.

⁵⁹⁾ 5: Dækningerne.

Det var haardt, men der var jo ikke Noget at gjøre derved, vi beklagede mest de Uriasser der skulde blive og rimeligvis vilde falde i Fjendens Kløer og derved gjøre en Reise til Spandau⁶⁰⁾ eller et andet rart Sted. Der blev givet Befaling til efter Kl 4 imorgen tidlig ikke at løsne et Skud, Kanonerne maatte ikke fornagles⁶¹⁾ alt skulde blive staaende....

28. — Kl henved 5 Morgen afgik vi fra Fredericia og kom til Baaringvig Kl 6. Vi skulde nu i Quarteer. Vi marcherede derfor til Cathrineberg en Miils Vei derfra henimod Fredericia. Vi ankom til Cathrineberg Mølle Kl 7½ og leirede os nu omkring Møllen i Græsset ventende paa Qvarteerbilletter.... Endelig da Kl var 4 bleve vi underrettede om at her ingen Plads var, hvorfor vi maatte marchere af igjen. Atter kom vi til Baaringvig, denne Gang lige-saalidt for at blive der som den forrige, vi maatte tvertimod marchere videre ad Bogene til for muligvis at blive indqvarterede i nogle Landsbyer i Nærheden. Kl 10 kom vi til Skovby Kirke, ½ Mils Vei fra Bogense, her gjorde vi Holdt, Kl 1 fik vi endelig vore Qvarteersedler, jeg maatte med mine Folk tradske til Skodstrup⁶²⁾ en stiv halv Mil borte, og formedelst Mørke og Ubekjendtskab med Veiene gik vi naturligvis en Omvei saa at den blev over 1 Mil; endelig Kl 2½ kom vi i Quarteer, hvor jeg med Folkene blev foret med Æggekage.

29. — [Beskrivelse af kvarteret] Rundt omkring har man Humlehaver, der i denne Tid see noget løierlige ud, da man kun seer Masser af lange, jeg kunde sige høist meget lange Kjeppe der rage op i Luften, naar Humlen derimod bedækker disse Stænger maa de see meget smukke ud. Man synes at have mange Æg her, thi inat da jeg kom fik jeg Æggekage med Flæsk, til Frokost Flæsk med Røræg, til Middag Æggekage. Skal det blive ved hver Dag bliver det lidt kjedeligt i Længden. Kl 5 stillede jeg med hele Mandskabet ved Capitainens Quarteer ½ Mils Vei herfra. Her fik jeg mine 12 Mand igjen som jeg havde maattet lade blive tilbage i Fredericia de havde faaet vore Kanoner fornaglede, og Materiellet ødelagt samt gravet Projektilerne ned....

30. — Mandskabet havde anmodet mig om Tilladelse til at holde Dandsebal iaften, hvilket jo omtrent var synonymt med at bede mig holde Bal for dem, og jeg havde tilstaaet dem deres Bøn. Jeg blev idag atter tracteret med Æg til Frokost og Middag. Om Eftermid-dagen var jeg ovre i Møllen⁶³⁾ og da jeg kom tilbage var Dandsebal-

⁶⁰⁾ Hvor der var fangelejr.

⁶¹⁾ De blev dog fornaglede, jvf. 29. apr.

⁶²⁾ Skåstrup ved Båringvig.

⁶³⁾ Skovmøllen, hvor Schnack og Larsen logerede.

let i fuld Gang. Der var imidlertid ikke mere end en halv Snees Damer til 60 Mandfolk. Mandskabet klagede over at der havde været flere udenfor, men 4de Skandses Mandskab, der ikke lever saa patriarkalsk med deres Officerer som mit, vare misundelige over at 5te Skandse holdt Dandsebal, hvorfor de havde opholdt dem udenfor og paa en eller anden Maade fik Pigerne lokkede fra at gaae ind, jeg sendte nu Patrouiller ud for at forhindre Sligt, men nu var det for seent og vi fik ikke flere Damer den Gang. Forresten savnedes de egentlig ikke, thi de 10 der vare der holdt udmærket godt ud og dandsede med hele Banden hele Natten [N. blir hyldet af soldater, bønder og musikanter]. Hvad der glædede mig overordentligt, og forresten var temmelig mærkeligt, da der var 60 Mennesker samlede var, at der ikke var Spor af Kjævleri eller Drukken-skab, naturligvis bleve Folk lidt lystige tilsidst, men der var slet ikke Tale om at overskride Velanstændighedens Grændser. Nogle enkelte Mand af 4de Skandse der trængte ind og ikke vilde ud maatte jeg med egen høie Haand smide paa Porten, forresten gik Natten aldeles uden Forstyrrelser. Pigerne dandsede, med en enkelt Undtagelse, meget godt, og saae efter Omstændighederne meget ordentlige ud, og vi svingede os derfor lige til det blev Dag. Naar en af Mandskabet opdagede en Pige der dandsede godt, skulde hun jo strax hen til Lieutenanten. De sidste to Timer dandsede jeg med Træsko paa da mine Fødder vare blevne noget ømme, men det gik udmærket og da jeg endelig Kl 4½ havde faaet dem (Folkene) paa Porten gik jeg i Seng.

Mai.

1. — Intetsomhelst at bemærke.

[2—3. uden interesse. 4. maj mangler optegnelser i dagbogen.]

5. — Idag fik jeg Ordre til at overgaae til 1ste Compagni, til stor Bedrøvelse for mig, da jeg ved 2det Comp. havde det ganske udmærket og umuligt kunde finde en bedre Compagnicommandeur og paa samme Tid god Kammerat som Capt. Schmidt.

[6.—11. omtales afskedsgilder, afmarch til Middelfart og kritik af boligforholdene i det batteri, N. skal betjene. Ørkesløshed.]

12. — Idag demonterede vi 2 af vore gamle 18 Ⓔ Kanoner fra 1801. Batteriet, der nemlig er af den Slags, at enhver Kugle der rammer gaaer lukt igjennem Brystværnet, skal bygges heelt om, men da der i Vaabenhvilebetingelserne staaer at Batterier etc. skulle forblive i samme Stand kommer der vel Contraordre.

13. — Da det under en Vaabenhvile naturligvis er unødvendigt at jeg ligger ude i Hulen ved mit Batteri flyttede jeg idag ind til Byen hvor jeg kom til at boe hos en Skomager Greve. Om Aftenen spillede jeg en L'hombre med Rasmussen, Svendsen og David.

14. — Jeg staar nu op om Morgenens Kl 6½ i Regelen, spadserer ud til Kongebrogaarden hvor jeg spiser Frokost, derefter gaaer jeg ud og hilser paa mine Folk og driver saa omkring i Skoven eller ved Stranden til jeg skal spise til Middag, hvilket ogsaa skeer paa Kongebrogaarden. Efter Middag gaaer jeg saa ind til Byen og søger at faa Tiden til at gaa paa bedste Maade hvilket forresten i Reglen kan være vanskeligt nok. Da jeg i Middags var paa Kongebrogaarden fik jeg Underretning om at min gamle Capitain, Schmidt tilligemed Schnack vare komne til Byen for at besøge mig. Saasnart jeg havde spist benede jeg derind, men da jeg kom ind paa Gjæstgivergaarden vare Capitainen og Schnack gaaede ud til Kongebroen for at lede efter mig. De kom imidlertid tilbage, Gjensynet var rørende. Jeg maatte naturligvis spise til Middag med dem paa Gjæstgivergaarden hos Jacobsen....

[15. — slutter dagbogen med at skildre en udflugt til Hindsgavl og Fænø med påfølgende lystigt sold på Kongebrogården.]

Anmeldelser:

Broder Grandt:

Das Flurnamengut des Kirchspiels Joldelund in Mittelschleswig.

Beitrag zur Methodik der Flurnamenforschung.

Verlag Heimat und Erbe in Flensburg.

Denne behandling af stednavnene i Hjoldelund sogn er ikke let læsning, den er oprigtig talt så tung, at man kun ved en anstrengelse kommer igennem den, skønt den kun er på 128 sider. Men det er en god bog, fordi den er båret af kærlighed til sit æmne og til den befolkning, som bærer navnene, fordi den hverken skjuler eller forvansker nogen kendsgerning, og fordi den også i sin diskussion af spørgsmålene altid bevarer en elskværdig ligevægt. — Hjoldelund sogn er i den sidste menneskealder gået over til så godt som udelukkende nedertysk dagligsprog, selv om, som forf. mener, de fleste ældre endnu forstår dansk og vel også lejlighedsvis kan bruge det i omgang med nordligere landsmænd. Men stednavnene har vist større sejhed end dagligsproget, dog ikke alle i lige grad. Stednavne, der endnu føles som appellativer, og især tillægsord har vist langt mindre modstandskraft, end hvad der føles som egenavne. In den b a r g e n høres ved siden af o p i e b j e r r e, og l ü t t, g r o t, h o c h, n o r d e r og s ü d e r fortrænger de danske ord; m e n k j æ r, e n g, d y n d; k l y n e m o s e, p o l d f e n n e, g r å h a l e er urokkede (hvor længe?). For øvrigt findes der også ældre marknavne af nedertysk og frisisk oprindelse (k o p p e l og e s c h i den frisiske betydning s a n d h e d e). Der kan være tvivl om nogle af navnetydningerne, men det kan der altid og forf. er også på dette område ædruelig og forsigtig. Jeg noterer med glæde, at forf. i k k e bruger ordene p l a t t y s k og p l a t d a n s k.

M a r i u s K r i s t e n s e n.

Ludwig Andresen:

**Geschichte der Stadt Tondern
bis zum dreiszigjährigen Krieg.**
Verlag Heimat und Erbe, Flensburg 1939.

I.

Ovenstaaende Afhandling er udkommet som første Bind i Professor Scheels nye »Schriften zur Volksforschung Schleswig-Holsteins«. Forfatteren er den i Tønder fødte Forsker, Dr. phil. h. c. Ludwig Andresen, der kan betegnes som Byens bedste Lokalhistoriker — som en Lokalhistoriker, der ikke ser sig blind paa sin By, men betragter Byens Historie i Sammenhæng med en større historisk Helhed.

Det er derfor med Rette, at Forfatteren i Forordet understreger, at Tønder Bys Historie er præget af Byen og Egnens dansk-frisisk-tyske Befolkningselementer og historiske Livsfællesskab, der viser os baade Kræfternes Samvirke og Mødsætning. Forfatteren betoner, at Byhistoriens snævre Rammer i hvert Fald bør lade Egnens og Landsdelens historiske Baggrund træde frem i deres Hovedtræk. Dette har Forf. ogsaa gjort; dog er Traadene, der peger mod Syd, blevet undersøgt grundigere end de mange, skulte Traade, der peger mod Nord og Øst.

Først bringer Forf. en Oversigt over Kilderne til og tidligere Arbejder over Tønder Bys Historie. Derpaa følger en interessant kronologisk ordnet Tidstavle over Tiden fra 1017 til 1627. Det første Hovedafsnit giver en egns- og tidshistorisk Baggrund for Byens Oprindelse. Slesvig dukker frem af den forhistoriske Tids usikre Formodninger ved den historiske Tids Begyndelse omkring 800 som en dansk Landsdel paa Herreds- og Sysselinddeling indtil Ejderens Grænseskove og -sumpe; kun mod Vest fik Landsdelen et frisisk Bebyggelsesomraade, der ikke blev regnet med ind under Sysselinddelingen, men betegnedes som »Utland«. Af de tre Sysler mellem Kongeaa og Ejder ud-

viklede sig i Tidens Løb Hertugdømmet Slesvig. Hermed bandedes Vejen for en nedertysk Kulturbølge, der — understøttet af en Syd paa orienteret Hertugslægt — sendte nedertysktalende Købmænd og Haandværkere op til Landsdelens opstaaende Byer. Forf. betoner Muligheden af, at Hertug Abel i Aaret 1243 har belenet Tønder med lybsk Ret for at styrke denne yngre Bosættelses nedertyske Element mod Konkurrencen fra det ældre biskoppelig danske Møgeltønder for paa den Maade sammen med sine lybske Forbundsfæller at foretage et Skaktræk mod sin kongelige Broder. Tønder Byret indtager nemlig en Særstilling sammenlignet med Købstadretterne for Flensborg (1294), Haderslev (1292) og Aabenraa (1335), der er afhængig af Slesvig Byret (fra o. 1150), og jydsk Lov (1241). Paa lybsk-nedertysk Indflydelse tyder ogsaa det gamle Tønders Gavlhuse, dets »Staven«-forfatning*) og dets Bysegl. Fyrstevilje og hanseatisk merkantil Driftighed har saaledes i Aaret 1243 staaet Faddere ved Tønders Opnaaelse af den attraaede Købstadret.

Det næste Hovedafsnit indeholder en indgaaende Fremstilling af Byens Skæbne under Hertugernes og Landsherrernes Kampe og de gentagne Delinger af Hertugdømmet. Ved Hjælp af et uhyre stort Kildemateriale har Forf. formaaet at lade det middelalderlige Liv i Tønder By og Borg træde klart frem for Læserens Øjne: Vi ser, hvorledes Byen trods sin Stilling som Stridsæble mellem Konge- og Hertugmagt vokser og udnytter sine Privilegier, hvorledes Borgen spiller en stor Rolle under disse evindelige Broderkrige, hvorledes Livet leves til Hverdag og til Fest, under Krig og i Fredstider, i Byen og paa Slottet.

Det tredje Hovedafsnit bringer en paa Enkeltheder meget rig Beskrivelse af det gamle Tønders Byplan og Bybillede og af dets Bymark og Bykog. Vi ser den gamle By for os med dens ældre Træhuse og Straatage, der lidt efter lidt afløstes af Bindingsværkshuse og de endnu finere og dyrere Stenhuse med

*) Sprogligt set tyder Stavnsinddelingen snarere paa dansk og frisisk Indflydelse end paa nedertysk. Smgl. hermed den historiske Indvending i Anmeldelsens II. Del.

Tegltag, vi ser, hvorledes Byen — den Gang i umiddelbar Nærhed af det urolige Vesterhav — har lidt under Oversvømmelser og Ildsvaader, vi ser hvorledes Patricierhusets Ydre og Indre saa ud, vi stiger ned i Kælderhvelvinger, op ad Fortrappen, ind i Trappegange og Forstuen, videre ind i »Dørns« og »Pesel« med dets rige og digre Udstyr og ser tilsidst, hvad 1. Sal og Loftet oven paa og Stalden ud til Gaarden rummer. Vi læser om Vanskelighederne med at skaffe ordentligt Drikkevand, om de uhumske Gader, om Svinenes og de herreløse Hundes Hærgen i Gaderne og paa Kirkegaarden og om »Lygtebærernes« Hornlanterne, der skulde lyse for Borgerne under deres natlige Færden i den mørke By. Vi følger Borgerne under deres Handel og Vandel i Byen og paa Vandring ud til Byfælleden, hvor Kreaturerne græssede, og til de enkelte Jordlodder, hvor Høsten modnedes; thi dengang var Borgeren jo ogsaa noget af en Bonde, der gennem Kvægavl og Agerdyrkning skaffede Naturalier til sin store Husstand.

Det fjerde og afsluttende Hovedafsnit handler om Byens Retsvæsen og Forvaltning, om Kirke, Fattigpleje og Skole, om Handel og Haandværk, om Sundhedsvæsen og Befolkningstilvækst, om Klædedragt og Sæd og Skik, om Fællesskab og Selskabelighed og om Dannelse, Sprog og folkelige Ejendommeligheder. —

Tønders lybske Byret fra 1243 er affattet paa Latin — en meget naturlig Kendsgerning, da Tønder paa hin Tid har været en overvejende dansk Bebyggelse, selv om man har haft frisiske og nedertyske Befolkningselementer. En senere nedertysk Oversættelse af Byretten, der vilde være naturlig under Nedertyskernes Fremtrængen i Hertugdømmet, kan være gaaet til Grunde under Byens Brand i 1517; thi først fra Tiden omkring 1520 findes en nedertysk Oversættelse af Byretten. Tønder fik gennem sin Ophøjelse til Købstad sin egen Forvaltning og sit eget Retsvæsen — dog under Landsherrens Overtilsyn, der udøvedes af Landsherrens »advocatus« eller Foged, vistnok Borghøvedsmanden. Borgernes Repræsentanter kaldes som

i Lybæk Consuler eller Raadmænd, mens de omkring 1243 i Slesvig By, Flensborg og Ribe endnu kaldtes Oldermænd, Seniores eller Senatores; først efter 1250 kaldes de ogsaa der Raadmænd.

Omkring 1300 finder vi foruden Borgfogeden ogsaa den under ham staaende Byfoged. Indtil 1400 forbliver advocatus den fælles Betegnelse for alle kongelige Embedsmænd lige op til Borghovedsmanden. I Løbet af 1400-Tallet bliver Borgfogeden Lensmand eller Amtmand og faar mindre og mindre at gøre med Byens Anliggender — især efter at den havde faaet en Borgmester — idet han overlader det til sin Borg- eller Amtsskriver at føre Regnskab med de landsherrelige Indtægter fra Byen. Paa denne Maade glider flere Rettigheder bl. a. Domsmyndigheden mere og mere over til Byraadet. Fra omkring 1600 optræder Fogeden som offentlig Anklager, naar Privatklageren mangler. Derpaa følger en Fremstilling af de haarde og grusomme Straffe, som man idømte for Tyveri, Ægteskabsbrud, Mord og Trolddom. Retsvæsenet stod endnu i Pinebænkens Tegn. Et meget vigtigt Embede for Forretningsgangen indenfor Rets- og Forvaltningsvæsenet indehaves al Byskriveren; under ham sorterede Stadsmusikanten, Fattigfogeden, Bytjenerne og Bødlen med sine Rakkerkarle.

Det følgende Underafsnit fortæller om Tønders Kirke og Klostre i den katolske Tid, om middelalderlig Mirakeltro og Afladshandel, om Reformationens Gennemførelse i Tønder, om Hospitalet og Fattigplejen og om Skolevæsenet — baade om »Skrive- og Regneskolen« og Latinskolen. Kirke- og Skolesproget var nedertysk, kun Froprædiken var paa Dansk, først 1729 fik Landsognet en dansk Præst, men dansk Salmesang ved den danske Froprædiken indførtes først ved kgl. Reskript af 20. 1. 1801. Om dansksproget Undervisning hører vi kun engang, idet Raadet i 1614 tillod en Johann Ketelsen at undervise indtil 10 Drengene i Regning og Skrivning i sit Hjem.

En af Bysamfundets vigtigste Opgaver var Handelen. Købmandsstanden i Tønder var derfor den førende Stand, der vidste

at udnytte de gunstige Konjunkturer, som Prisstigningen paa Naturalierne og Forbindelsen med det hollandske Verdensmarked muliggjorde. De egentlige Torvedage og de store Markeder, der i den katolske Tid var blevet henlagt til Helgendagene, blev tidlig Begivenheder, der satte sit Præg paa Byen. Fiske- og især Studehandelen kom meget tidlig til at spille en stor Rolle for Byen, ofte i Samarbejde eller Konkurrence med Købmændene i Ribe og Flensborg. Ogsaa Kornhandelen var af stort Omfang. Desværre krævede Handelen paa Holland og England en Omladning, da Vidaaen ind til Tønder kun kunde besejles af Pramme og mindre Skibe. — Livet indenfor Haandværkerstanden prægedes af Lavsvæsenet.

I Middelalderen var Lægekunsten blevet udøvet af Gejstlige; først efter Reformationen fandtes der studerte Læger i Tønder, der dog kun tog sig af indre Sygdomme. Operationerne overlodes til Saarlægerne og Bartskeerne. Rig Lægevisdom levede ogsaa i de nedarvede Hjemmeraad. Farsot og anden Sygdom var Hjem søgelser fra Gud, som maatte bæres med Taalmod. Først den 25. Sept. 1623 fik Tønder sit første Apotekerprivilegium. M. H. t. Byens Indbyggerantal i det 16. Aarh. maa man nøjes med Formodninger, ifølge Forf. kan man for Aaret 1537 regne med 1200 og for Aaret 1600 med ca. 1800 Indbyggere.

De gode Konjunkturer i 1500-Tallet førte indenfor de velhavende Borgerkredse i Tønder en Hang til Luksus i Klædedragt og Mad og Drikke med sig, som landsherrelige Forordninger forgæves forsøgte at dæmme op for. Epitaferne i Kirken viser os endnu Tidens fine Mands- og Kvindedragter. Den vidtberejste Tønder Købmand lod sig ikke gaa paa af Landadelens mere eller mindre indbildske og stridige Repræsentanter, der sammen med Købmændene havde Eneretten til Opkøb, Salg og Eksport af staldfedede Stude. Trods denne Modsætning forekom der dog selskabelig Omgang mellem Adelige og Byens førende Patricierslægter. Købmandsgildet fejrede sine Hovedfester ved Fastelavn og St. Hans, Fester, hvor der ikke

sparedes paa Mad og Drikke, og hvor Deltagerne med Lyst deltog i Ringridning og Papagøjeskydning. Ogsaa Dansen traadtes trods gentagne Forbud med stor Lidenskabelighed.

Sprogligt set har Tønder iflg. Forfatterens Mening paa den Tid været tvesproget: dansk- og nedertysktalende. Netop omkring 1600 har Nedertyskens Blomstringstid naaet sit Højdepunkt. Forf. betoner, at Dansk, Frisisk og Nedertysk har levet ved Siden af hinanden i Tønder lige fra Byens Grundlæggelse, dog med Dansk som den brede Strøm — bortset fra ovennævnte Blomstring af Nedertysken omkring 1600. Selvfølgelig kan man — skriver Forf. — ikke ud fra Skriftstykker — thi hverken Dansk eller Frisisk var Skriftsprog i Tønder — slutte til Styrkeforholdet mellem Dansk og Nedertysk; men Nedertysk har ikke nøjedes med at være et dominerende d ø d t Papirsprog, men har ogsaa været et l e v e n d e Talesprog, der sammen med Dansk — i mindre Grad Frisisk — taltes eller forstodes af Byens Borgere. Cl. Eskildsens Benægtelse af Nedertysk som stedgroet Talesprog i Tønder afvises derfor af Forf.

Først Højtyskens Fremtrængen som Skriftsprog i Tiden før og efter 1600 dæmmede op for det fremtrængende Nedertysk, idet det fornemme nedertyske Kultur- og Skriftsprog, der var trængt ind som Forvaltnings-, Rets-, Kirke- og Handelssprog i Tønder, nu blev skubbet til Side af sin højtyske Søster og degraderet til en folkelig Mundart ved Siden af det gamle stedgroede danske Folkemaal, der i Løbet af den kommende Tid næsten fordrev Plattysken. Højtysken formaaede dengang ikke at indtage Nedertyskens Stilling som Folkesprog ved Siden af Tønder Dansk. Dermed slutter Forf. sin Fremstilling af Tønders »gyldne« Tidsperiode.

Som Tillæg bringes en Liste over Embedsindehavere i Byens og Amtets Tjeneste indtil ca. 1620, samt en Fortegnelse over førende Slægter i Tønder i Tiden fra 1500 til ca. 1650. Værket slutter med et righoldigt Sted-, Person- og Sagregister.

Dr. Andresens Arbejde viser os en Hjemstavnsforsker, som vore tyske Naboer kan været stolte over at eje. Hans Værk er

præget af Grundighed og indgaaende Kendskab til Kilderne; det vidner om Flid og faglig Dygtighed. Men hvad der for os danske Slesvigere og for os Danske er det mest betydningsfulde: man møder hos ham Saglighed, Upartiskhed og Trang til ogsaa at give Modparten sit — et Forhold, der giver et Bevis paa, at historisk og sproglig Forskning i et Grænseland ikke behøver at have den polemiske Brod, som desværre præger mange af Fortidens Arbejder over slesvigske Emner. Selvfølgelig kan man ikke undgaa at mærke, at Forf.s Sympati er paa tysk Side — men han gør det paa en Maade, der ikke virker udæskende eller saarende paa Modpartens Følelser. Han er én af dem, der viser, at man i et Grænseland og i videnskabelig Sætte med Grænselandsproblemer paa samme Tid kan være med til at virke for sit Folk og til at bane Vej og bygge Bro mellem Nabofolk.

Kildematerialet gør det lettere at skrive en Tønder Byhistorie udfra et tysk Sympatistandpunkt end fra et dansk. Dette betyder ikke nogensomhelst Indrømmelse fra dansk Side, men blot en Konstatation af de foreliggende Kendsgerninger. Tønders Historie fra 1243 til 1628 viser os en By indenfor det gamle danske Rige, hvor det nedertyske Hansasprog formaaede at trænge ind og forhindre Opstaaelsen af et Skriftsprog, der svarede til Byens og Omegnens danske Folkemaal. Dynastisk Egoisme og Separatisme formaaede i Samvirke med Indvandring af nedertyske Købmænd, Haandværkere og hertugelige Embedsmænd at give det middelalderlige Tønder et stærkt lybsknedertysk Præg. Paa den Maade deler Tønder Skæbne med Slesvig By, hvor Nedertysk meget tidlig sejrede over Dansk, med Flensborg, hvor Kampen blev meget sejgere, og med Aabenraa og Haderslev, hvor dansk Bymaal gennem hele Middelalderen har formaaet at bevare sin Stilling som det ganske overvejende folkelige Talesprog. Nedertyskens Historie og Skæbne i Tønder kan vistnok i korte Træk opridses paa følgende Maade: Som Byens officielle Skrift- og Kultursprog og som Sprog for den »finere« Ende af en privilegeret, af ne-

dertysk Indvandring stærkt præget Købmands- og Haandværkerstand, har Nedertysk i Middelalderen formaaet at skabe sig en Stilling som det fine Talesprog, der taltes af de førende Familier og blev forstaaet af mange, mens det gamle danske Bymaal er blevet benyttet af de jævne Købmænd og Haandværkere samt af Tyendets store Flok og forstaaet af mange andre. Det virkelige Styrkeforhold kan ikke fastslaaes; dog bør man ved Bedømmelsen huske Stednavnenes danske Sprog i Tønder. Tønder har altsaa været en mere eller mindre tvesproget By i rent dansk Sprogomraade. Kun det officielle nedertyske Sprog forbandt det med de sydlige Egne. Nedertysk førte derfor en Forposttilværelse i Tønder, et Forhold, der traadte klart frem, da Højtysken omkring 1600 blev Skriftsprog indenfor Retsvæsen, Forvaltning, Skole og Kirke og de dannedes Talesprog. Den Slags Modgang, Bagangreb eller Vinterkulde formaaede det nedertyske Talesprog, der indtil nu havde ført en privilegeret Tilværelse under det nedertyske Skriftsprogs Drivhustag, ikke at yde Modstand imod, Nedertysk og dansk Talesprog kom nu til at tage Livtag i aaben Mark under andre Betingelser. Dette har ført til, at Nedertysk eller Plattysk i Løbet af 1700-Tallet blev trængt mere og mere tilbage, mens Dansk tilbageerobrede tabt Terræn; thi Højtysk formaaede ikke at blive et virkeligt folkeligt Talesprog. I Slutningen af 1800-Tallet taltes der næsten ikke Plattysk i Tønder. — Tønder By danner paa denne Maade et interessant Modstykke til Flensborg, hvor Nedertysk endte som Sejrherre over det danske Bymaal.

Andresens Arbejde er det vigtigste Bidrag til Forstaaelsen af Tønder Bys middelalderlige Historie og Sprogforhold, der findes. Ingen fremtidig tønderisk Lokalhistoriker vil komme uden om det. Det er et Værk, der vil blive staaende. Tønder Bys danske og tyske Borgere kan i Fællesskab være taknemlig for den dygtige Forsker.

Karl N. Bock.

II.

Ludwig Andresen, som nu har udgivet første bind af sin Tønder bys historie, er født i Tønder. Igennem en lang aar-række har han virket som lærer i Kiel, samtidig med at han indgaaende studerede sin fødebys og hertugdømmet Slesvigs historie. Frugten af disse studier er blevet en lang række værdifulde arbejder, der har skaffet Ludwig Andresen æresdoktor-titlen ved universitetet i Kiel og vundet ham baade i Tyskland og Danmark et navn som en lærd, indsigtssrig og roligt dø-mende historiker.

Den, der søger oplysning om Tønder bys historie, vil meget sjældent søge forgæves i denne bog. Der gives en indgaaende fremstilling af Tønder slots historie, og selve byens mangfoldige forhold skildres udførligt og udtømmende. Sproget er roligt og klart. De mange detaillier tynger ikke fremstillingen, selv om de hyppige plattyske citater maaske kan volde en del læsere lidt vanskelighed. Undertiden kan skildringen faa en næsten drama-tisk spænding eller blive præget af en uhyggelig realisme, som naar hekseprocesserne eller de pinlige forhør i torturkamret skildres i al sin grusomhed og umenneskelighed. En saadan skildring vil næppe for dette tidsrums vedkommende kunne gives for nogen anden nordslesvigsk by, thi den kilde, som gør det muligt, og som Andresen utrætteligt øser af — retsprotokol-lerne — begynder betydeligt senere i Aabenraa og Haderslev og mangler næsten fuldstændigt fra Sønderborg.

Der er ingen tvivl om, at Andresen ønsker at være objektiv, at skildre forholdet mellem dansk og tysk saa roligt som muligt. Men dette udelukker naturligvis ikke, at man fra dansk side paa enkelte punkter maa se anderledes paa de historiske forhold end han. Historieforskning og historieskrivning er nu engang ikke blot og bar opremsning af kendsgerninger. For-skeren maa ud fra de fastslaaede fakta drage sine slutninger; der maa, som en svensk historiker engang har udtrykt det, falde ham noget ind. Han maa give noget af sit eget. Hans værk maa ikke blot være analyse, ogsaa syntese. Naar man indrømmer

dette, maa man ogsaa gøre sig klart, at ethvert historisk forskerarbejde faar — og skal have — et personligt præg. Objektivitet bliver nok maalet, men det uopnaaelige maal, thi skal det naaes, bliver arbejdet ikke forskning, men samlerværk. Det er klart, at dette personlige præg ikke mindst faar sin betydning i et grænseland, hvor nationale forhold skal skildres. Thi en dansk og tysk forsker vil altid se forskelligt paa mange historiske kendsgerninger. Og forskellen bliver ikke mindre, hvor det er fjerne tider, der skildres. Dette kunde synes underligt, men har sin naturlige forklaring deri, at kildematerialet fra denne tid er meget knapt; skal der her findes sammenhæng og forklaring i de historiske begivenheders forløb og aarsagsrække, bliver det i højere grad end i en senere tid nødvendigt at bygge paa hypoteser — det personlige skøn faar et større spillerum.

Det er selvfølgelig ikke muligt her at gennemgaa de punkter, paa hvilke der er uenighed i opfattelsen. En almindelig indvending kan der være grund til at fremkomme med. For den, der kender forholdene i danske købstæder, er der bortset fra enkelte punkter — det tyske skriftsprog, den lybske ret og lignende — meget ringe forskel mellem denne vestslesvigske by og de fleste danske byer. Dr. Andresen drager ofte sammenligning mellem Tønder og forholdene mod syd, mens danske forhold meget sjældent benyttes til belysning af de historiske tilstande. Som de historiske forhold nu engang er, skulde det synes naturligere at vende blikket nordpaa end sydpaa. I hvert tilfælde kan der ingen tvivl være om, at fremstillingen derved paa enkelte punkter kunde have faaet et dybere perspektiv, og smaa fejltagelser kunde have været undgaaet. Iøvrigt er denne indvending ikke speciel for Dr. Andresen. Tværtimod, den gælder i meget højere Grad mange andre tyske forfattere, og omvendt iøvrigt ogsaa en del danske. Rent praktisk er der selvfølgelig ogsaa mange vanskeligheder i vejen for at erhverve et dybt og indgaaende kendskab til et andet lands forhold.

Paa et punkt vilde en jævnførelse med forholdene i de an-

dre sønderjyske byer og de kongerigske købstæder have været særlig frugtbar. Dr. Andresen mener, at Tønder er en koloni, anlagt af nedertyske kolonister. Som en af de vægtigste begrundelser herfor anføres stavnsinddelingen: byens grund var delt i 120 lige store dele, stavne, hvorpaa stavnehusene stod. Mark- og græsningsrettigheder, visse skatter m. m. fordeltes efter stavne. Disse kunde ikke deles, og der var en uløselig forbindelse mellem bygrunden og markjorden. Dette forhold er dog ikke noget særegent for Tønder. Lignende inddelinger findes ogsaa andre steder baade i Nordslesvig og det øvrige Danmark. I Aabenraa var forholdene næsten ligesom i Tønder. Ogsaa her var der 120 stavne, og hver af disse havde visse markrettigheder, var skatteobjekt paa samme maade som i Tønder.¹⁾ Paa grund af den næsten fuldstændige tilintetgørelse af byens arkivalier ved branden i 1610 kendes forholdene først fra det 17. aarhundrede, da inddelingen allerede synes at være ved at være i opløsning, for eksempel var stavnene delbare i modsætning til, hvad tilfældet var i Tønder.

Der kan ikke være tvivl om, at der i mange af de ældre danske købstæder har været en inddeling af lignende art som den i Tønder, selvom vi paa grund af den stærkere udvikling her kun kender den, da den mere eller mindre var kommet i opløsning. I Horsens var bymarken delt i »gaards avl« eller »gaards ejer«, som oprindeligt synes at have hørt til gaardene i byen.²⁾ I Nykøbing Mors var der »ejendomme«, og gaardene i byen og jorderne paa bymarken fulgtes ad.³⁾ Ogsaa i Kolding var der en vis forbindelse mellem markjorden og gaarden i byen.⁴⁾ I Randers tales der i forbindelse med bymarken om »fuld

¹⁾ Aabenraa byarkiv nr. 260 (stavneregistre), nr. 183 (vilkaarsbrev 1697, paragraf 1: »... dass nach dem alte herkommen von jedem stauen ... 2 kühe sollen gegräset werden«); akthefte: Die Privilegien der Stadt Apenrade I (tingsvidne af 1623, at kun de borgere, »so für volle stauen sitzen«, maatte græsse deres kvæg syd og nord for byen, men ikke indersterne, som bor hos andre); Sønderjydske Aarbøger 1923. 254.

²⁾ O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie 291.

³⁾ Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors 98.

⁴⁾ Danske Vider og Vedtægter II 419.

redselsgaard«. Der skulde være een ager i hver vang til hver gaard, og gaardene maatte ikke deles ved arv.⁵⁾ Ogsaa her synes udtrykkene naturligt at maatte fortolkes saaledes, at der oprindeligt var forbindelse mellem byens huse og enhederne af bymarken. I Vejle var bymarken delt i »ejendomme over Vejle skov og mark«. I det 17. aarhundrede var der ingen forbindelse mellem ejendommene og gaardene inde i byen, men forskellige ting tyder paa, at det modsatte har været tilfældet i ældre tid. I 1513 tales saaledes om en del marker, som borgerne havde købt »til deres ejendom og gaarde«, og i 1554 bruges udtrykket redselsgaarde. I samme retning tyder det, naar flere af »ejendommene« udtrykkelig siges at ligge i en af byens fire fjerdinge.⁶⁾

Antallet af inddelingsenheder i de forskellige byer har det kun i enkelte tilfælde været muligt at fastslaa. I Horsens var der 1618: 179^{1/2}, 1687: 197^{1/2} og 1753: 200 »gaardsejer«.⁷⁾ Hvad det oprindelige tal har været, oplyser disse tal intet om. I Ribe var bymarken delt i 243 andele, hvoraf hvert hus i byen, som tilhørte en borger, fik sin andel.⁸⁾ Vi møder her, kunde det synes, 120 tallet ganget med to. I Vejle var der 124 »ejendomme«. Antagelig er det ogsaa her 120 tallet, som gaar igen.⁹⁾

Købstædernes landbrug er et hidtil ubehandlet Problem i dansk historie. Hvad der her har kunnet oplyses, er kun lidt og tilfældigt. Men der kan dog næppe herske tvivl om, at i mange af de kongerigske byer, har der med hensyn til bymarken og bygrunden hersket en inddeling af ganske tilsvarende art som den i Tønder. Betegnelsen stavn bruges ikke nord for Kongeaaen, derimod i Aabenraa. Men navnet siger selvfølgelig intet. Iøvrigt er stavn jo et almindeligt dansk ord, som netop har en betydning, der passer godt til den i Tønder, og det tyske

⁵⁾ Danske Vider og Vedtægter III 346, 349, 358; Stadfeldt: Beskrivelse over Randers Kjøbsted 34, 365.

⁶⁾ Vejle Amts Aarbøger 1933. 138 ff.

⁷⁾ Fabricius: anf. sted 291.

⁸⁾ Kinch: Ribe Byes Historie og Beskrivelse II 877.

⁹⁾ Vejle Amts Aarbøger 1933. 144.

og frisiske ord maa muligvis afledes af det danske ord.¹⁰⁾ Vi finder intet sted — bortset fra Aabenraa — forholdene saa udpræget som i Tønder, men inddelingen af bymarken i visse enheder, forbindelsen mellem disse og byens gaarde er sikker nok, og tallet 120 — det store hundrede¹¹⁾ — møder vi baade i Aabenraa og Vejle, muligvis ogsaa i Ribe.

Naar man tager dette i betragtning, synes det ikke at være muligt at fremføre den tønderske stavndeling som bevis for, at Tønder er en nedertysk grundlæggelse. Og hermed, forekommer det mig, maa hele hypotesen falde. De andre forhold, der skal begrunde den, er langt fra overbevisende, og forskellige ting kan fremføres, som tyder derimod.

Et andet omraade, paa hvilket forfatterens anskuelser ikke synes at være overbevisende, er med hensyn til befolkningens sprog. Dr. Andresen mener, at omkring 1600 spillede nedertysk en fremherskende rolle: »Plattddeutsch ist hier durchaus Volkssprache gewesen neben dem schleswigschen Dänisch und zwar die führende« (side 256). Paastanden er meget absolut, men lader sig dog næppe bevise. Det kan ikke omdiskuterer, at skriftsproget i Tønder paa denne tid afgjort var tysk. Det var ogsaa for de fleste af borgerne kirke- og skolesprog. Der kan derfor ikke være tvivl om, at byens indbyggere — i modsætning til de nordslesvigske bønder — baade kunde skrive og tale plattysk. Men det afgørende bliver selvfølgelig, hvilket sprog der var det daglige samtalsprog. I de andre nordslesvigske byer var det utvivlsomt dansk — stærke vidnesbyrd herom haves især fra Aabenraa — men det er selvfølgelig muligt, at Tønder her kan have indtaget en særstilling. Den var jo altid i alleregentligste forstand en grænseby, liggende hvor frisisk og dansk folkeomraade mødes, og med et stærkere tysk islæt end de øvrige byer i Nordslesvig. Men trods alt dette er

¹⁰⁾ Mensing: Schl.-Holst. Wörterbuch IV 813.

¹¹⁾ Jeg er tilbøjelig til ligesom Dr. Andresen at mene, at tallet 120 maaske ikke er helt tilfældigt, at der virkelig kan være tale om et storhundrede. Det vil dog føre for vidt her at komme ind paa hele dette problem, som i høj grad trænger til en dybtgaaende analyse.

paastanden om det plattyske sprogs dominieren dog næppe rigtig. Det mest afgørende bevis for, at dansk igennem tiderne har været det almindelige talesprog, findes i stednavnene. Saa at sige alle er de danske.¹²⁾ En del af dem, som af Andresen fremhæves som nedertyske eller frisiske, maa ogsaa naturligt opfattes som danske. Det gælder det første led i Horsfenne (hors er gl. dansk for hest), »Goldenhem« nævnes i kilderne som oftest »Gyldenheim«, altsaa sammensat med gylden, »Stremel« er jo et almindeligt dansk ord strimmel, »Lusborg« kan i analogi med andre lignende udtryk tolkes som en sammensætning af borg og dyrenavnet lus, i »Stackstoft« findes enten ordet stak eller et personnavn. Mader og blokke bruges ligesaavel paa dansk som paa plattysk. Enhver, der har det ringeste kendskab til dansk landbrugshistorie, vil være fortrolig med dem. De faa stednævne, der er af udansk oprindelse, angaar især de særlige forhold i forbindelse med marsken. Da friserne paa dette omraade saa absolut var dominerende, er det naturligt, at man har overtaget en del udtryk fra dem.

Men foruden stednavnene taler ogsaa en del andre forhold mod det plattyske sprogs store betydning. Forfatteren fremfører selv en del ting, som tyder i denne retning. Det er maa-ske mindre væsentligt, naar den senere generalsuperintendent Jacob Fabricius fortæller, at da han som femaarig kom fra Tønder til Rendsborg, kunde han »kein teutsch wort reden, ohne was gebete und gesenge waren« (side 179). Forklaringen er dog næppe udelukkende den, at han i saa høj grad var henvist til tjenestefolkene. Hvis plattysk virkelig har haft en saa dominerende stilling, synes det mærkeligt, at det forsvandt. Forfatteren begrundet det med følgende ord: »Hörte das Volk nicht mehr den Lautklang und die Vokabeln des ihm vertrauten, volksechten Niederdeutschen von der Kanzel, im Gericht und in der Amtsstube, so verlor dieses bald auch an Klang und Gebrauch im Alltag« (side 262). Begrundelsen kan maa-

¹²⁾ Andresens fortegnelse side 105, Sønderjyske Stednavne III 1 ff.

ske ved første øjekast synes overbevisende, men ved nærmere eftertanke næppe. Thi dansk har jo i de nordslesvigske byer igennem aarhundreder haft den samme stilling, som Dr. Andresen mener, at det plattyske fik i løbet af det 17. aarhundrede. Men alligevel levede det videre ude i den store befolkning uden at lide derved. Rent og stærkt lyder det idag i alle de nordslesvigske købstæder, mens plattysk ikke tales noget steds. Forklaringen synes kun at kunne være den, at i modsætning til dansk var plattysk i det væsentlige et skriftsprog, der som almindeligt talesprog kun benyttedes af nogle af embedsmændene, og maaske af enkelte af overklassen eller de ganske faa, der var indvandret sydfra. Plattysk har været forstaaet af næsten alle, talt af faa, mens dansk var og blev — da som nu — i 1600 som aarhundreder før — den store og brede befolknings almindelige dagligmaal. Iøvrigt rektrutteredes befolkningen i Tønder allerede paa denne tid i høj grad fra det dansktalende opland og vel ogsaa til en vis grad fra Jylland, hvilket selvfølgelig maa have medvirket til at styrke det danske sprogs stilling.

De indvendinger, der kan gøres mod bogen, gæder kun ganske enkelte dele af den og især de afsnit, der angaar de nationale forhold. Men paa saa at sige alle de øvrige punkter virker den overbevisende, og der vil næppe her kunne rejses nogen tvivl om forfatterens resultater. Alle, der har interesse for sønderjysk historie — ikke mindst sønderjysk købstadshistorie — vil hilse bogen med glæde som et af de værdifuldeste arbejder i sin art. Sammenlignet med, hvad der ellers ofte præsteres i købstadmonografier — det gælder ogsaa danske — ligger denne afgjort i et plan for sig. Man maa kun haabe, at det snart kan lykkes forfatteren at faa arbejdet fuldført.

Johan Hvidtfeldt.

Wanda Oesau:

Schleswig-Holsteins Grønlandfahrt auf Wallischiang und Robbensschlag vom 17.-19. Jahrhundert.

Verlag J. J. Augustin, Glückstadt.

At Hertugdømmerne Slesvig og Holstein var ivrigt med i Grønlandsfarten i det 17.—19. Aarhundrede, har man jo længe godt nok vidst, men nogen udførlig Oplysning om det har man ikke haft. De Oplysninger, man havde i den Henseende, var spredte og tilfældige. Man vidste, for at nævne et nærliggende Eksempel, at Rømø omkring ved 1770 havde haft 40 Kommandører, men ikke om de alle var i Virksomhed. Man kendte ogsaa Antallet paa dem fra Rømø, der i 1777 drog ud »til Grønlands«, og de mange, der det Aar forliste deroppe. Nu har Frk. Wanda Oesau i Glückstadt, selv Efterkommer af en Grønlandfarerfamilie, paataget sig det brydsomme Arbejde at søge Oplysning om Hertugdømmernes Deltagelse i Grønlandsfarten.

Hendes Bog om det er bleven et omfangsrigt Værk paa 316 store Sider (Kvartformat) og desuden over et halvt Hundrede Sider Kunsttrykpapir med henved hundrede udmærkede Billeder.

Den By i Hertugdømmerne, der først tog fat paa Grønlandsfarten, var Christian IV's unge Havnestad Glückstadt. Det var vel nok det nærliggende Hamborgs Eksempel, der æggede den til det. Hvornaar Hamborg tog fat paa Grønlandsfarten, vides vist ikke. Wanda Oesau nævner ikke noget Tal i den Henseende, men kun, at Byen 1669 havde 37 Grønlandfarere. Et Par Aar efter det sidst nævnte Aarstal sendte Glückstadt det første Skib til Grønland. Nogen stor Flaade naaede den ikke til at udsende. Dens største Antal udgik i 1818, og det var kun 17 Skibe.

Større Betydning fik Altona i den Henseende. Den meldte sig, saa vidt vides, først 1685 som Deltager i denne vanskelige og

farefulde Fart. I mange Aar havde den 2—9 Skibe paa Grønlandsfart. Det sidstnævnte Antal opnaaedes i 1788 og holdt sig paa det indtil 1796 for saa at stige med et eller to Skibe, indtil den engelske Blokade i 1803 standsede denne Fart, der efter Fredsslutningen 1814 kun til Dels kom i Gang igen og helt hørte op i 1837.

Mange andre Havnebyer prøvede Lykken i Grønland, saaledes nede ved Elbens Udløb endnu Itzehoe, Kollmar, Uetersen, Elmshorn, Beidenfleth og Brunsbüttel. Paa Østersøkysten prøvede ogsaa Kiel Lykken, dog kun med ét Skib og kun fra 1847—54.

Paa slesvigsk Omraade var det en Østersøhavn, nemlig Flensborg, der var den førende. Den drev Grønlandsfarten i 144 Aar, fra 1719—1863. Sin bedste Tid havde den flensborgske Grønlandsfart fra 1832—1860. I Trediverne udsendtes hvert Aar 4—7 Skibe, i Fyrrerne 7—9, i Halvtredserne 7—8. 1863 gik kun to flensborgske Skibe, »Tidselholt« og »Genius«, til Grønland. Ingen af dem fangede noget videre, og paa Hjemvejen var »Genius« ude for en slem Ulykke, idet dets Krudtbeholdning eksploderede og dræbte Kaptejnen og 8 Mand. Dermed var Flensborgs Grønlandsfart forbi.

Aabenraa, Sønderborg, Slesvig og Eckernførde skal ogsaa have gjort Forsøg paa Grønlandsfart, dog uden saa meget Held, at der har været Spor at finde af det.

Stort anderledes er det ikke med nogle af de slesvigske Vesterhavshavnstæder. Frederikstad var tidlig paa Færde. Den synes endog at have været ude om at faa Lov til Grønlandsfart en hel Menneskealder før Glückstadt, uden at der dog kom noget ud af det.

I Husum blev der 1699 gjort et Forsøg med tre Skibe, der dog snart svandt ind til et. 1722 hørte ogsaa det op. Stort bedre gik det ikke i Tønning.

Den af de slesvigske Vestkystbyer, der drev det videst, var nok Tønder. Det var ikke store Skibe, denne By udsendte. Den begyndte 1730 med 7 Gallioter, hvis Antal dog snart svandt ind til 3 og 1769 og 70 til et for derefter helt at ophøre.

Af Vesterhavsøerne var det egentlig kun Før, der gjorde Forsøg paa selv at tage Del i Grønlandsfarten med egne Skibe. Af stor Betydning blev det dog ikke. Derimod fik Grønlandsfarerne i Hamborg, Altona, Flensborg saavel som de fra Holland en stor Del af deres Besætninger fra Amrum, Før, Sild og Rømø samt en hel Række af de smaa Halliger. Det har man jo længe vidst, men Wanda Oesau har opsporet mange Enkeltheder ved den Foikevandring, der Aar efter Aar fandt Sted fra de ensomt beliggende Øer til de travle Byer og fra dem op til de øde Ismarker og tilbage igen. Og hun har opsporet og afbildet mange Genstande, som disse Øboere førte med sig hjem, og som deres Efterkommere endnu værner om. Af Værdi er det ikke mindre for alle, der sysler med en af disse Egenes Historie, at hun giver en Mængde Oplysninger om Handel og Haandværk, der stod i Forbindelse med disse Rejser. De mange Lister over Navne paa Besætninger kan godt virke trættende paa den almindelige Læser, men vil vist tit blive en Guldgrube for dem, der er paa Jagt efter deres Olde- eller Tipoldeforældres Navne, mens vi andre jo endelig kan slaa dem over — indtil vi en Dag bliver fanget af et Navn, der kræver Forklaring eller paa en eller anden mærkelig Maade synes at staa i Forbindelse med et Forhold, man i Forvejen vidste lidt — men ogsaa kun lidt — om.

Alt i alt er det et værdifuldt Arbejde. Frk. Oesau med Iver og Omhu har nedlagt i sin Bog. Det var at ønske, at et tilsvarende Arbejde blev gjort med Hensyn til Hamborgs Grønlandsfart og ikke mindre med Hensyn til Hollands. Fra baade det ene og det andet vilde der falde Lys over adskilligt vedrørende vore Vesterhavs-Øer og Livet paa dem i de Tider, da de i store Flokke rejste til de Havnebyer, hvorfra de stævnede til Kamp i det ugæstmilde Ishav. Navne har man ganske vist nok af fra hollandsk Side, men hverken Holland eller Hamborg har, saa vidt jeg ved, noget Værk om deres Grønlandsfart, der kan taale Sammenligning med Frk. Oesaus.

Th a d e P e t e r s e n .

Beretning og Regnskab.

Beretning.

Aarsmødet, der paa Grund af Tidsforholdene ikke som bebudet blev afholdt i Vedsted men paa Haderslev Amtsmuseum den 26. Maj, indledes af Formanden, Amtslæge Dr. Lausten-Thomsen, Tønder, der aflagde følgende Beretning:

»Naturligvis vil vi i dag, som vi plejer ved »Historisk samfund for Sønderjylland«s årsmøder først mindes de medlemmer, døden siden sidst har røvet fra os: Assistent ved redningsvæsenet i København Axel Andersen, dyrlæge Dau i Havnbjerg, Ludvig Petersen, Gramby, Chr. Petersen, Toflum, forstander Bredkjær, Tune, de to pensionerede lærere Schmidt i Gråsten og på Fanø, dommerfuldmægtig Poulsen, Haderslev, journalist Viggo Lausten, Tønder, pastor Axel Holdt, København, og godsinspektør Jerichau, Gram. Deres minde vil vi ære.

Derefter vil jeg gerne med tak og hæder nævne de unge mænd, der den 9. april i år gav deres liv for Danmark og for os uden at kunne afværge den onde tid, der nu er over os:

1. Løjtnant af reserven V. Godtfredsen, faldet ved Værløse;
2. Sekondløjtnant Gustav F. Brodersen fra Blans, faldet ved Værløse, den eneste sønderjyde, der den sørgelige dag gav sit liv for sit land;
3. Sergent C. H. Vous fra Kædeby, faldet ved Hokkerup;
4. kornet Vesterby fra Ålborg, faldet ved Haderslev;
de menige:
5. N. M. Schmidt fra Hoddeskov, faldet ved Haderslev;
6. B. C. Poulsen fra Middelfart, faldet ved Bjergskov;
7. F. P. K. Nielsen fra Fruens Bøge, faldet ved Sønder Hostrup;
8. P. J. Andersen fra Skovsby, faldet ved Bredevad;
9. Poul Søgaard fra Odense, faldet ved Bredevad;

10. C. G. Jørgensen fra Søllested, faldet ved Lundtoftbjerg;
11. O. Hansen fra Bøgeskov ved Videbæk, faldet ved Haderslev;
12. H. Hansen fra Kerteminde, faldet ved Haderslev;
- og 13. J. Jørgensen fra Vilby, faldet ved Kværns.

Desuden dræbtes 3 Overgendarmer ved Padborg: Albert Søren Albertsen, Anders A. Hansen og Johs. P. Birk.

Disse unge danske mænd vil vi også mindes med ære; deres navne skal stå i Historisk samfunds årsberetning og skal mindes i Danmarks historie, men vi skal føre vort arbejde videre for det samme, de satte livet ind for, for vort lands og vort folks frihed.

Der er to mindedage, vi vilde have fremdraget ved særmøder i år, om tiderne havde været blidere, 100 års dagene for A. D. Jørgensens og for Gustav Johannsens fødsel. Den 11. juni 1840 fødtes A. D. Jørgensen i Gråsten. Skønt han døde en menneskealder, før »Historisk samfund for Sønderjylland« blev oprettet, ser vi vor opgave som en fortsættelse af hans gerning. Vi vilde have samlet vore medlemmer i Gråsten på hans 100 års dag, vilde have fremdraget hans gerning og betydning og vilde have lagt en krans ved hans mindesmærke. Nu må vi gå stille; men kransen lægger vi »I taknemmeligt minde fra Historisk samfund for Sønderjylland.«

Vi kan ikke komme til Gustav Johannsens fødeby ved Slien eller til hans grav i Flensborg den 2. august, men vi kan måske endda lægge en krans på den, og vi kan sige herhjemme, at hans gerning ikke er glemt eller vil glemmes. Han mindes som en af »Sønderjydske årbøgers« første udgivere. Hans rige personlighed og frimodige tale i det danske Sønderjyllands tjeneste fylder et smukt blad i vor histories bog.

Ære være også disse to gode mænds minde.

Vort medlemstal er idag 690, en tilgang fra ifjor på 34 og en afgang på 19. Vore bidrag fra stat, Dansk kultursamfund, am-

ter og byer har været uforandrede, og vi bruger gerne lejligheden til at sige tak for dem.

Årsmødet ifjor i Åbenraa fik sit særlige præg ved, at vi kunde lægge det sammen med »Dansk historisk fællesforening«s årsmøde, og ved den vellykkede udflugt, vi til trods for nogle grænsevanskeligheder kunde foretage over Husum, Frederiksstad og Slesvig med Danevirke. Det blev utvivlsomt det lodigste møde, Historisk samfund endnu har holdt.

I efteråret 1939 udsendte vi som første bind i en ny række skrifter provst Erik Christensens bog: »Fra min virksomhed i Tønder« og havde den glæde at kunne lade alle vore medlemmer få den som en særlig gave foruden medlemsskriftet »Sønderjydske årbøger«. Så snart tid og ydre forhold tillader det, vil denne række forhåbentlig fortsættes. Der foreligger emne dertil.

Historisk samfunds arbejde med at få registreret og indsamlet arkivalier af historisk værdi har lidt et tab ved Thøstesens død. Han havde betydelig historisk interesse og sans for at søge til kilderne for sin hjemstavnshistorie. Ejendommeligt nok var han ikke medlem, men har i sine sidste leveår indsamlet adskillige arkivalier i Haderslev vesteramt.

Landsarkivet har i det sidste år modtaget adskillige værdifulde gaver fra private. Som hjælper ved dets indsamlingsarbejde kan især nævnes museumsinspektør Raben i Sønderborg. Endvidere er værdifulde arkivalier modtaget fra nu afdøde skovrider Mørk Hansen, Pederstrup, frøken Plov, Vejle, Jørgen Iversens enke og Hans Iversen i Svejrup, fru apoteker Meier, Åbenrå (breve til J. P. Junggreen), tidligere sognepræst Carsten Petersen, Åbenrå (samlinger til bogen »Slesvigske præster«). Desuden er arkivets eget indsamlingsarbejde fortsat.

Vi har ikke i år kunnt holde vort møde under de former, vi ønskede og havde planlagt. Også »Historisk samfund for Sønderjyllands« arbejde bliver vanskeligere, men må ikke standses. Vi håber ad åre atter at kunne mødes og fortsætte

vort kulturelt betydningsfulde arbejde som frie danske mennesker i vort eget frie land.«

Regnskabet blev derefter aflagt af Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, for Historisk Samfund. Det balancerede med 6330 Kr. Medlemsbidrag havde indbragt 3481 Kr. Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, fremlagde derpaa Regnskabet for »Sønderjydsk Maanedsskrift«. Det balancerede med 4118 Kroner.

Bibliotekar Jakob Petersen, Aabenraa, opfordrede til Trods for Tidens Vanskeligheder alligevel at afholde 100-Aarsfesten i Graasten for A. D. Jørgensen, og der fandt da ogsaa en Drøftelse Sted af dette Forslag.

Til Bestyrelsen genvalgte Amtslæge Dr. Lausten-Thomsen, Sparekassedirektør Nis Nissen, Nordborg, og Landsarkivar Frode Gribsvad, Aabenraa. I Stedet for Amtslæge Dr. Michelsen, der ikke ønskede at fortsætte som Kasserer, valgtes Museumsinspektør Neumann, Haderslev. Formanden rettede en varm Tak til Dr. Michelsen for hans Arbejde for Foreningen. Som Revisorer i Stedet for Jakob Petersen og Rektor Mogensen, Aabenraa, der ønskede at fratræde, nyvalgte Lærer Lauritzen og Kontorassistent Olav Christensen, Haderslev.

Paa Generalforsamlingen besluttede man desuden at afholde næste Aarsmøde i Vester Sottrup.

I Tilslutning til Generalforsamlingen holdt Museumsinspektør Neumann et Lysbilledforedrag om Haderslev Amts Grave i Oldtiden og førte til sidst Deltagerne gennem Museet.

Den 11. Juni afholdtes i Graasten Mindefesten for A. D. Jørgensen. »Dannevirke« af 12. Juni meddeler herom følgende:

Graasten By var i Gaar klædt til Fest, alle Flag vajede i Anledning af Rigsarkivar A. D. Jørgensens Hundredaarsdag, der mindedes ved en smuk Fæst paa »Folkunghus«, hvortil Sprogforeningen havde indbudt.

Der var i Dagens Anledning bleven nedlagt Kranse ved Mindestenen, som er rejst for A. D. Jørgensen paa Hjørnet af Borgergade og Ahlefeldtvej. Der var Kranse fra Graasten Biblio-

tek, Dansk-nordisk Ungdomsforbund, Historisk Samfund for Sønderjylland, fra Rigsarkivet, Danske Samfund i Graasten og Graasten Ungdomsforening.

Festen havde samlet stor Tilslutning. Salen var fyldt og smukt pyntet med Flag og Blomster, paa Scenen stod et Maleri af A. D. Jørgensen kranset med Laurbærblade.

Sprogforeningens Formand, Jakob Petersen, Aabenraa, bød velkommen, medens Historisk Samfunds Formand, Amtslæge Lausten-Thomsen, Tønder, ledede Mødet.

Amtslægen indledede med en smuk Tale, i hvilken han gav en Skildring af A. D. Jørgensen som Opdrager af den Ungdom, Talerens Generation tilhørte. (Se første Artikel i nærværende Halvbind).

Derefter talte Højskoleforstander H. Lund, Rødding, om Hovedtrækkene i A. D. Jørgensens Liv og Gerning. Taleren nævnte de stærke Indtryk, A. D. Jørgensen i Barndoms- og Ungdomstid havde faaet i sit Hjem i Graasten, hvor Sundeveds Danskhed i 40-erne havde stærkt Rod. A. D. Jørgensen var dengang fuldblods Slesviger. Han værdsatte Rigdommen i den tyske Litteratur, men droges mere og mere mod det Danske, idet han dér fandt det, som han savnede i den tyske Litteratur. Han fandt i det Danske saa meget, at han ikke var i Tvivl om, at det var Blodets Røst, der talte.

Forstanderen skildrede, hvorledes Krigen i 1864 og Nederlaget havde ramt A. D. Jørgensen haardt, men ogsaa, hvorledes det blev Anledning til, at han tog vort Folks Forhold op til ny Granskning. Han tvivlede ikke paa, at vi fremdeles havde en Fremtid, men den maatte hvile paa en sanddru Opfattelse af vor Fortid.

A. D. Jørgensen syslede udelukkende med nordisk Historie, især Fædrelandets. Hans Skrifter var en Omvurdering af tilvante Synspunkter, men præget af en stærk Danskhedsfølelse. Tanken om den folkelige Dannelse greb ham, og han var altid den folkelige Højskoles Forsvarer.

Livet igennem følte han sig stærkt knyttet til sine sønderjydske Landsmænd, og det pinte ham tit, at han maatte leve sit Liv udenfor Sønderjylland. Hans Virke dannede Baggrunden for voksende sønderjydsk Interesse i Studenterverdenen. Han var H. P. Hanssens utrættelige Raadgiver. Han var med til at præge det Syn og de Anskuelser, som blev banebrydende for Afgørelsen i 1918—20. Det var hans Opfattelse, at Rigets Skel skal sættes, hvor Folket har sin Grænse. Slesvig deltes ikke, sagde han, fordi vi ønskede det, men fordi den historiske Udvikling havde delt det. Et Folk ældes ikke, saalænge det bliver sig selv tro. — Ved Kaffebordet blev holdt en Række Taler og mange Sange blev sunget.

En Sønesøn af A. D. Jørgensen, Arkivar H a r a l d J ø r g e n s e n, København, bragte en Hilsen fra A. D. Jørgensens Børn, af hvilke ingen havde kunnet faa Lejlighed til at overvære Festen. Jeg forstaaer, sagde Arkivaren, at man har ønsket at holde denne Mindefest som Tak for A. D. Jørgensens Gerning i det nationale Arbejde og for den Betydning, han fik for Afgørelsen i 1918—20. Men personlig synes jeg, at A. D. Jørgensen gennem sit Forfatterskab har øvet en Indsats, der er af Betydning for os nu, hvor vi gennemlever nye skæbnesvangre Begivenheder. I hans Efterladenskaber gives saa meget, som kan styrke os i Haabet om en bedre Fremtid. Maatte vi lære heraf og faa Kraft til at føre vor Sag gennem Vanskelighederne derved, at vi i Fællesskab kæmper os igennem, som A. D. Jørgensen siger det et Sted, et Folk bliver gammelt, men det ældes ikke, saalænge det bliver sig selv tro.

Bibliotekar Jakob Petersen oplæste nogle Telegrammer, som var indløbet til Festen fra A. D. Jørgensens Børn og fra Dr. Moltesen. Han gav derefter Udtryk for den Betydning, de 40 Fortællinger havde haft.

Der blev desuden talt af Pastor Nielsen, Tandslet, Jørgen Petersen, Avnbøl, Frk. Christensen, Rendsbjerg, der spurgte, om det ikke var muligt, at de 40 Fortællinger kan blive udgivet

paany, Politimester Bjerre, Graasten, Pastor Thade Petersen, Haderslev, og Forstander Kr. Pedersen, Skibelund Efterskole. Amtslæge Dr. Lausten Thomsen, sluttede, og Forsamlingen sang til sidst »Sorgløst kan vi ej synge dit Navn, Danmark«.

Karl N. Bock.

Historisk Samfund for Sønderjylland. — Driftsregnskab 1939.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Indtægt.			Udgift.		
Medlemsbidrag	3.481	25	Trykning af Sønderj. Aarbøger	3.051	25
Statstilskud	560	00	Andre Tryksager	299	67
Dansk Kultursamfund	1.000	00	Forfatterhonorarer	1.204	00
Kommunale Tilskud	340	00	Aarsmøde med Foredrag	251	25
Salg af Sønderj. Aarbøger (ældre Aarg.)..	382	76	Bidrag til Dansk histor. Forening.....	69	25
Annoncer i Sønderj. Aarbøger	248	00	Repræsentationsudgifter	110	90
Renter (Postgiro)	9	35	Porto m. m.	309	32
Returporto	309	32	Renter	5	50
			Sekretariatsudgifter.....	350	00
			Kasserer og Ekspedition	200	00
			Underskud fra forrige Aar.....	296	80
			At overføre til næste Aar.....	182	74
	6.330	68		6.330	68

Dr. Michelsen.